दैवज्ञ राम विरचित-

श्रीमुहूर्त्त-चिन्तामणिः

(एक ज्योतिषग्रन्थ)

सङ्कलन तथा भावानुवादः मोहनप्रसाद सापकोटा

(भाषा : संस्कृत-नेपाली)

दुई शब्द

प्रकाशनको उद्देश्यले यो ग्रन्थ भावानुवाद भएको होइन, त्यसैले मेहनत गरिएको छैन, सामान्य अनुवाद मात्र गरिएको छ । अन्वय पनि शुरुमा शुरु गरी त्यसलाई निरन्तरता दिइएको छैन । अनुवाद भइ नै सकेको छ भने किन पढ्न सक्ने गरी सार्वजनिक नगरौं भनेर मात्र यो प्रयाश गरेको हुँ ।

हल्लामा दौडनु भन्दा केही ज्ञान सहित दौडनु लाभदायक हुन्छ । यो ग्रन्थले केही ज्ञान दिनेछ । भूल भएका हुन सक्दछन्, औंल्याई सहयोग गर्नु होला ।

विषयसूची

मुहूर्त्तचिन्तामणि
शुभाशुभप्रकरण

मङ्गलाचरण

गौरीश्रवः केतकपत्रभङ्गमाकृष्य हस्तेन वदन्मुखाग्रे ।
विघ्नं मुहूर्त्ताकलितद्वितीयदन्तप्ररोहो हरतु द्विपास्यः ॥१॥

अन्वयः- गौरीश्रवः केतकपत्रभङ्गं हस्तेन आकृष्य मुखाग्रे ददत् (अतएव) मुहूर्त्ताकलितद्वितीयदन्तप्ररोहो द्विपास्यः (अस्माकं) विघ्नं हरतु ।

भावार्थः- पार्वतीका कानमा रहेको केतकी फूलको पत्रलाई सुँडले टिपेर ओठमा लगाउँदा एकछिन अर्को दाँत पलाएको पो हो कि जस्तै देखिएका श्रीगणेशले हाम्रा बाधा नाश गरून् ।

ग्रन्थ प्रयोजन

क्रियाकलापप्रतिपत्तिहेतुं सङ्क्षिप्तसारार्थविलासगर्भम् ।
अनन्तदैवज्ञसुतः स रामो मुहूर्त्तचिन्तामणिमातनोति ॥२॥

अन्वयः- अनन्तदैवज्ञसुतः स रामः क्रियाकलापप्रतिपत्तिहेतुं संक्षिप्तसारार्थविलासगर्भ-मुहूर्त्तचिन्तामणिं आतनोति ।

भावार्थः- अनन्त ज्योतिषाचार्यका छोरा राम यो मुहूर्त्तचिन्तामणि नामक ग्रन्थ रचना गर्दछन् । यो ग्रन्थ थोरै शब्दमा अनेक कर्म (संस्कार) गर्न हुने शुभ र गर्न नहुने अशुभ मुहूर्त्त थाहा पाउने माध्यम हो ।

तिथिका स्वामी

तिथीशा वह्निकौ गौरी गणेशोऽहिर्गुहो रविः ।
शिवो दुर्गान्तको विश्वे हरिः कामः शिवः शशी ॥३॥

अन्वयः- वह्निः, कः, गौरी, गणेशः, अहिः, गुहः, रविः, शिवः, दुर्गा, अन्तकः, विश्वे, हरिः, कामः, शिवः, शशि, (एते) तिथीशाः (ज्ञेयाः) ।

भावार्थः- तिथिका क्रमैले अग्नि, ब्रह्मा, पार्वती, गणेश, नाग, स्कन्द, सूर्य, शिव, दुर्गा, यमराज, विश्वेदेव, विष्णु, कामदेव, शिव र चन्द्रमा (पूर्णिमा) (औंसीका पितृ) स्वामी हुन्छन् ।

तालिका-१

तिथि	स्वामी	तिथि	स्वामी
परेवा	अग्नि	नवमी	दुर्गा
द्वितीया	ब्रह्मा	दशमी	यमराज
तृतीया	पार्वती	एकादशी	विश्वेदेव
चतुर्थी	गणेश	द्वादशी	विष्णु
पञ्चमी	नाग	त्रयोदशी	कामदेव
षष्ठी	स्कन्द	चतुर्दशी	शिव
सप्तमी	सूर्य	पूर्णिमा	चन्द्रमा
अष्टमी	शिव	औंसी	पितृ

नन्दा, भद्रा, जया, रिक्ता र पूर्णा तिथि एवं सिद्धयोग

नन्दा च भद्रा च जया च रिक्ता पूर्णेति तिथ्योऽशुभमध्यशस्ताः ।
सितेऽसिते शस्तसमाधमाः स्युः सितज्ञभौमार्किगुरौ च सिद्धाः ॥४॥

अन्वयः- सिते (शुक्लपक्षे) नन्दा च भद्रा च जया च रिक्ता पूर्णा इति तिथ्यः अशुभमध्यशस्ताः (ज्ञेयाः) । असिते (कृष्णपक्षे) शस्तसमाधमाः स्युः । च (पुनः) सितज्ञभौमार्किगुरौ (क्रमेण) सिद्धाः (सिद्धयोगाः स्युः) ।

भावार्थः- शुक्लपक्षको पूर्णिमा वा कृष्णपक्षको औंसी सम्मका १५,१५ तिथिलाई क्रमैले तीन भाग लगाउदा नन्दा, भद्रा, जया, रिक्ता र पूर्ण संज्ञक तिथिहरु हुन्छन् । शुक्लपक्षका पहिलो लहरका तिथि अशुभ, दोश्रो लहरका मध्यम र तेश्रो लहरका शुभ तथा कृष्णपक्षका पहिलो लहरका शुभ, दोश्रो लहरका मध्यम र तेश्रो लहरका अशुभ हुन्छन् । यसैगरी दुवै पक्षमा पहिलो लहरका नन्दा तिथि शुक्रवार, भद्रा तिथि बुधवार, जया तिथि मङ्गलवार, रिक्ता तिथि शनिवार र पूर्णा तिथि बिहीवार परे कार्यमा सफलता दिने सिद्धयोग हुन्छ ।

तालिका-२

तिथिको नाम	तिथिहरु			वार	योग
	पहिलो लहर	दोश्रो लहर	तेश्रो लहर		
नन्दा	परेवा	षष्ठी	एकादशी	शुक्र	सिद्धियोग
भद्रा	द्वितीया	सप्तमी	द्वादशी	बुध	सिद्धियोग
जया	तृतीया	अष्टमी	त्रयोदशी	मङ्गल	सिद्धियोग
रिक्ता	चतुर्थी	नवमी	चतुर्दशी	शनि	सिद्धियोग
पूर्णा	पञ्चमी	दशमी	पूर्णिमा औंसी	बिही	सिद्धियोग
शुक्लपक्षमा	अशुभ	मध्यम	शुभ	चन्द्र पहिला निर्बल पछि बलियो	
कृष्णपक्षमा	शुभ	मध्यम	अशुभ	चन्द्र पहिला सबल पछि दुर्बल	

अधम र दग्धयोग

नन्दा भद्रा नन्दिकाख्या जया च रिक्ताभद्रापूर्णसंज्ञाऽधमार्कात् ।
याम्यं त्वाष्ट्रं वैश्वदेवं धनिष्ठार्यम्णं ज्येष्ठान्त्यं रवेर्दग्धभं स्यात् ॥५॥

अन्वयः- अर्कात् (क्रमेण) नन्दा, भद्रा, नन्दिकाख्या, जया, रिक्ता, भद्रा, पूर्णसंज्ञा अधमा स्यात् । च (पुनः) रवेः याम्यं, त्वाष्ट्रं, वैश्वदेवं, धनिष्ठा, अर्यम्णं, ज्येष्ठा, अन्त्यं (क्रमेण) दग्धभं स्यात् ।

भावार्थः- आइतबार आदि बारमा क्रमैले नन्दा, भद्रा, नन्दा, जया, रिक्ता, भद्रा र पूर्णा तिथि परेमा अधम योग (मृतयोग वा मृत्युयोग) हुन्छ । त्यस्तै आइतबार

आदि बारमा क्रमैले भरणी, चित्रा, उत्तराषाढा, धनिष्ठा, उत्तराफाल्गुनी, ज्येष्ठा र रेवती नक्षत्र परेमा दग्धयोग हुन्छ ।

(भरणी आदि नक्षत्र सूर्यादि ग्रहका जन्म नक्षत्र भएकाले यिनलाई "जन्मर्क्ष" भनिन्छ । मृतयोग र दग्धयोग यात्राका लागि अतिनिन्दनीय योग हुन् । अन्य शुभकार्य पनि यी योगमा नगर्दा उत्तम हुन्छ ।)

तिथि-बार अनुसारको मृत्युयोग चक्र

बार	आइत	सोम	मङ्गल	बुध	बृहस्पति	शुक्र	शनि
तिथि	परेवा	द्वितीया	परेवा	तृतीया	चतुर्थी	द्वितीया	पञ्चमी
	षष्ठी	सप्तमी	षष्ठी	अष्टमी	नवमी	सप्तमी	दशमी
	एकादशी	द्वादशी	एकादशी	त्रयोदशी	चतुर्दशी	द्वादशी	पूर्णिमा

नक्षत्र-बार अनुसारको दग्धयोग चक्र

बार	आइत	सोम	मङ्गल	बुध	बृहस्पति	शुक्र	शनि
नक्षत्र	भरणी	चित्रा	उत्तराषाढा	धनिष्ठा	उत्तराफाल्गुनी	ज्येष्ठा	रेवती

क्रकच र संवर्तक योग तथा दाँत माझ्न नहुने समय

षष्ठ्यादितिथयो मन्दाद्विलोमं प्रतिपद् बुधे ।
सप्तम्यर्केऽधमाः षष्ठ्याद्यामाश्च रदधावने ॥६॥

अन्वयः- मन्दात् विलोमं षष्ठ्यादितिथयः, बुधे प्रतिपत् अर्के सप्तमी, (अधमाः) च (पुनः) रदधावने षष्ठ्याद्यामाः अधमाः ।

भावार्थः- षष्ठीदेखिका तिथिहरु शनिबारदेखि उल्टो क्रममा परेमा (क्रकच) नामक कुयोग हुन्छ । बुधबार परेवा र आइतबार सप्तमी परे (संवर्तक) नामक कुयोग हुन्छ । षष्ठी, परेवा र आइतबार दन्तधावन गर्नु अधम हुन्छ ।

क्रकच नामक कुयोग							
बार	शनि	शुक्र	बिही	बुध	मङ्गल	सोम	आइत
तिथि	षष्ठी	सप्तमी	अष्टमी	नवमी	दशमी	एकादशी	द्वादशी

तेल लगाउने, मासु खाने आदिमा निषेधित समय

षष्ठ्यष्टमीभूतविधुक्षयेषु नो सेवेत ना तैलपले क्षुरं रतम् ।
नाभ्यञ्जनं विश्वदशद्विके तिथौ धात्रीफलैः स्नानममाद्रिगोष्वसत् ॥७॥

अन्वयः- षष्ठ्यष्टमीभूतविधुक्षयेषु (क्रमेण) ना (पुरुषः) तैलपले, क्षुरं, रत नो सेवेत, विश्वदशद्विके तिथौ अभ्यञ्जनं (तथा) अमाद्रिगोषु धात्रीफलैः स्नानं असत् ।

भावार्थः- पुरुषले क्रमशः षष्ठी, अष्टमी, चतुर्दशी र औंसीमा तेल लगाउने, मासु खाने, कपाल खौरने र ग्राम्यधर्ममा संलग्न हुने काम नगर्नू । त्रयोदशी, दशमी र द्वितीया तिथिमा शरीरमा बुकुवा आदि नदल्नू । औंसी, सप्तमी र नवमी तिथिमा अमलाको फलले ननुहाउनू ।

दग्ध, विष, हुताशन र यमघण्ट योग

सूर्येशपञ्चाग्निरसाष्टनन्दा वेदाङ्गसप्ताश्विगजाङ्कशैलाः ।
सूर्याङ्गसप्तोरगगोदिगीशा दग्धा विषाख्याश्च हुताशनाश्च ॥८॥
सूर्यादिवारे तिथयो भवन्ति मघाविशाखाशिवमूलवह्निः ।
ब्राह्म्यं करोर्कार्द्यमघण्टकाश्च शुभे विवर्ज्यागमने त्ववश्यम् ॥९॥

अन्वयः- सूर्यादिवारे (क्रमेण) सूर्येशपञ्चाग्निरसाष्टनन्दाः, वेदाङ्गसप्ताश्विगजाङ्कशैलाः, सूर्याङ्गसप्तोरगगोदिगीशाः तिथयः (क्रमात्) दग्धाः, विषाख्याः, हुताशनाः भवन्ति च (तथा) अर्कात् (क्रमेण) मघाविशाखाशिवमूलवह्निः ब्राह्म्यं करः यमघण्टकाः भवन्ति । (इमे) शुभे विवर्ज्याः गमने तु अवश्यं (विवर्ज्याः) ।

भावार्थः- आइतबारदेखि क्रमशः द्वादशी, एकादशी, पञ्चमी, तृतीया, षष्ठी, अष्टमी र नवमी परेमा 'दग्धयोग'; चतुर्थी, षष्ठी, सप्तमी, द्वितीया, अष्टमी, नवमी र सप्तमी परेमा 'विषयोग' तथा द्वादशी, षष्ठी, सप्तमी, अष्टमी, नवमी, दशमी र एकादशी परेमा 'हुताशनयोग' हुन्छ । आइतबारदेखि क्रमशः मघा, विशाखा, आर्द्रा, मूल, कृत्तिका, रोहिणी र हस्ता नक्षत्र परेमा 'यमघण्टयोग' हुन्छ । यी चार वटै योग सबै किसिमका शुभ कार्यमा वर्जित हुन्छन् । विशेषतः यात्रामा त यी योगलाई अवश्य त्याग्नू ।

दग्ध, विष र हुताशन नामका योग चक्र

क्र.सं.	योग/बार	आइत	सोम	मङ्गल	बुध	बिही	शुक्र	शनी
१	दग्ध	द्वादशी	एकादशी	पञ्चमी	तृतीया	षष्ठी	अष्टमी	नवमी
२	विष	चतुर्थी	षष्ठी	सप्तमी	द्वितीया	अष्टमी	नवमी	सप्तमी
३	हुताशन	द्वादशी	षष्ठी	सप्तमी	अष्टमी	नवमी	दशमी	एकादशी

यमघण्ट चक्र

बार	आइत	सोम	मङ्गल	बुध	बिही	शुक्र	शनी
नक्षत्र	मघा	विशाखा	आर्द्रा	मूल	कृत्तिका	रोहिणी	हस्ता

मासशून्य तिथि

भाद्रे चन्द्रदृशौ नभस्यनलनेत्रे माधवे द्वादशी
पौषे वेदशरा इषे दशशिवा मार्गेऽद्रिनागा मधौ-
गोऽष्टौ चोभयपक्षगाश्च तिथयः शून्या बुधैः कीर्तिता ।
ऊर्जाषाढतपस्यशुक्रतपसां कृष्णे शराङ्गाब्धयः ॥१०॥
शक्राः पञ्च सिते शक्राद्ग्यग्निविश्वरसाः क्रमात् ।

अन्वयः- भाद्रे चन्द्रदृशौ, नभसी अनलनेत्रे, माधवे द्वादशी, पौषे वेदशराः, इषे दशशिवाः, मार्गे अद्रिनागाः, मधौ गोऽष्टौ, उभयपक्षगाः तिथयः बुधैः शून्याः कीर्तिताः । (तथा) ऊर्जाषाढतपस्यशुक्रतपसां कृष्णे क्रमात् शराङ्गाब्धयः शक्राः, पञ्च (तथा) सिते (शुक्लपक्षे) शक्राद्र्यग्निविश्वरसाः (तिथयः) शून्याः कीर्तिताः ।

भावार्थः- भदौका परेवा र द्वितीया, साउनका द्वितीया र तृतीया, वैशाखका द्वादशी, पुषका चतुर्थी र पञ्चमी, असौजका दशमी र एकादशी, मंसिरका सप्तमी र अष्टमी, चैत्रका नवमी र अष्टमी, कार्तिककृष्ण पञ्चमी, आषाढकृष्ण षष्ठी, फाल्गुणकृष्ण चतुर्थी, ज्येष्ठकृष्ण चतुर्दशी, माघकृष्ण पञ्चमी, कार्तिशुक्ल चतुर्दशी, आषाढशुक्ल सप्तमी, फाल्गुणशुक्ल तृतीया, ज्येष्ठशुक्ल त्रयोदशी एवं माघशुक्ल षष्ठीलाई पण्डितहरुले 'मासशून्य तिथि' भनी बताएका छन् ।

मासशून्य तिथि

महिना	५	४	१	९	६	८	१२	७	३	११	२	१०
कृष्णपक्षका तिथि	१,२	२,३	१२	४,५	१०,११	७,८	८,९	५	६	४	१४	५
शुक्लपक्षका तिथि	१,२	२,३	१२	४,५	१०,११	७,८	८,९	१४	७	३	१३	६

निन्द्य योग

तथा निन्द्यं शुभे सार्पं द्वादश्यां वैश्वमादिमे ॥११॥
अनुराधा द्वितीयायां पञ्चम्यां पित्र्यभं तथा ।
त्र्युत्तराश्च तृतीयायामेकादश्यां च रोहिणी ॥१२॥
स्वातीचित्रे त्रयोदश्यां सप्तम्यां हस्तराक्षसे ।
नवम्यां कृत्तिकाष्टाम्यां पूभा षष्ठ्यां च रोहिणी ॥१३॥

अन्वयः- तथा शुभे (शुभकार्ये) द्वादश्यां सार्प निन्द्यं, आदिमे वैश्वं (निन्द्यं), द्वितीयायां अनुराधा (निन्द्या), पञ्चम्यां पित्र्यभं (निन्द्यं) तथा तृतीयायां त्र्युत्तराः (निन्द्याः), एकादश्यां रोहिणी (निन्द्या), त्रयोदश्यां स्वातीचित्रे (निन्द्ये),

सप्तम्यां हस्तराक्षसे (निन्द्ये), नवम्यां कृत्तिका (निन्द्या), अष्टम्यां पूभा (निन्द्या), षष्ठ्यां रोहिणी (निन्द्या) ।

भावार्थः- जसरी मासशून्य तिथिहरुमा शुभकर्म गर्न निन्दनीय भनिएको छ त्यसरी नै द्वादशीमा अश्लेषा, परेवामा उत्तराषाढा, द्वितीयामा अनुराधा, पञ्चमीमा मघा, तृतीयामा तीनै उत्तरा, एकादशीमा रोहिणी, त्रयोदशीमा स्वाती र चित्रा, सप्तमीमा हस्ता र मूल, नवमीमा कृत्तिका, अष्टमीमा पूर्वभाद्रपदा तथा षष्ठीमा रोहिणी परे निन्द्य योग हुन्छ । यो योगमा शुभकार्य नगर्नू भनिएको छ ।

मासशून्य नक्षत्र

कदास्रभे त्वाष्ट्रवायू विश्वेज्यौ भगवासवौ ।
वैश्वश्रुती पाशिपौष्णे अजपादग्निपित्र्यभे ॥१४॥
चित्राद्वीशौ शिवाश्व्यर्काः श्रुतिमूले यमेन्द्रभे ।
चैत्रादिमासे शून्याख्यास्तारा वित्तविनाशदाः ॥१५॥

अन्वयः- चैत्रादिमासे (क्रमेण) कदास्रभे, त्वाष्ट्रवायू, विश्वेज्यौ, भगवासवौ, वैश्वश्रुती, पाशिपौष्णे, अजपात्, अग्निपितृभे, चित्राद्वीशौ, शिवाश्व्यर्काः, श्रुतिमूले, यमेन्द्रभे (एताः) वित्तविनाशकाः शून्याख्याः ताराः (ज्ञेयाः) ।

भावार्थः- चैतमा रोहिणी र अश्विनी, वैशाखमा चित्रा र स्वाती, जेठमा उत्तराषाढा र पुष्य, असारमा पूर्वाफाल्गुनी र धनिष्ठा, साउनमा उत्तराषाढा र श्रवण, भदौमा शतभिषा र रेवती, असौजमा पूर्वभाद्रपदा, कार्तिकमा कृत्तिका र मघा, मंसिरमा चित्रा र विशाखा, पुसमा आर्द्रा र अश्विनी, माघमा श्रवण र मूल तथा फागुनमा भरणी र ज्येष्ठा नक्षत्रलाई मासशून्य नक्षत्र बताइएको छ । यी मासशून्य नक्षत्रमा शुभकार्य गर्ने व्यक्तिको धननाश हुन्छ ।

शून्य राशि

घटो झषो गौर्मिथुनं मेषकन्यालितौलिनः ।
धनुः कर्को मृगः सिंहश्चैत्रादौ शून्यराशयः ॥१६॥

अन्वयः- चैत्रादौ (क्रमेण) घटः, झषः गौः, मिथुनं, मेषकन्यालितौलिनः, धनुः, कर्कः, मृगः, सिंहः (एते) शून्यराशयः (ज्ञेयाः) ।

भावार्थः- चैत्रमा कुम्भ, बैशाखमा मीन, जेठमा वृष, आषाढमा मिथुन, साउनमा मेष, भदौमा कन्या, असौजमा वृश्चिक, कार्तिकमा तुला, मंसिरमा धनु, पुषमा कर्कट, माघमा मकर र फागुनमा सिंह राशि शुन्यराशि हुन् । (यी राशिमा शुभकार्य गर्नाले कर्ताको वंश र धन दुवै नाश हुन्छ) ।

शून्य लग्न

पक्षादितस्त्वोजतिथौ घटैणौ मृगेन्द्रनक्रौ मिथुनाङ्गने च ।
चापेन्दुभे कर्कहरी हयान्त्यौ गोऽन्त्यौ च नेष्टे तिथिशून्यलग्ने ॥१७॥

अन्वयः- पक्षादितः ओजतिथौ (क्रमेण) घटैणौ, मृगेन्द्रनक्रौ, मिथुनाङ्गने, चापेन्दुभे, कर्कहरी, हयान्त्यौ, गोऽन्त्यौ)एते) तिथिशून्यलग्ने नेष्टे ।

भावार्थः- दुवै पक्षमा परेवादेखि शुरुगरी बिजोर तिथिहरुमा क्रमैले तुला र मकर, सिंह र मकर, मिथुन र कन्या, धनु र कर्कट, कर्कट र सिंह, धनु र मीन तथा वृष र मीन लग्न शून्य लग्न हुन् ।

शून्यलग्न चक्र

तिथि	परेवा	तृतीया	पञ्चमी	सप्तमी	नवमी	एकादशी	त्रयोदशी
शून्य लग्न	तुला,मकर	सिंह,मकर	मिथुन,कन्या	धनु,कर्कट	कर्कट,सिंह	धनु,मीन	वृष,मीन

देश अनुसार बार्नुपर्ने कुरा

तिथयो मासशून्याश्च शून्यलग्नानि यान्यपि ।
मध्यदेशे विवर्ज्यानि न दूष्याणीतरेषु तु ॥१८॥
पङ्ग्वन्धकाणलग्नानि मासशून्याश्च राशयः ।
गौडमालवयोस्त्याज्या अन्यदेशे न गर्हिताः ॥१९॥

अन्वयः- मासशून्याः तिथयः अपि च (पुनः) यानि शून्यलग्नानि (तानि) मध्यदेशे विवर्ज्यानि, इतरेषु (देवेषु) तु न दूष्याणि । पङ्ग्वन्धकाणलग्नानि मासशून्याः राशयश्च गौडमालवयोः (देशयोः) त्याज्याः, अन्यदेशे न गर्हिताः ।

भावार्थः- मासशून्य तिथि तथा शून्यलग्न मध्यदेशमा वर्जित लग्न हो अरु ठाउँमा यो लग्न दूषित हुँदैन । यस्तै पङ्गु, अन्ध र काण लग्न तथा मासशून्य राशि गौड र मालव देशमा मात्र वर्जित लग्न हुन् अन्यत्र होइनन् ।

विभिन्न कार्यमा त्याज्य नक्षत्र (मधुसर्पिष् योग)

वर्जयेत्सर्वकार्येषु हस्तार्कं पञ्चमीतिथौ ।
भौमाश्विनीं च सप्तम्यां षष्ठ्यां चन्द्रैन्दवं तथा ॥२०॥
बुधानुराधामष्टम्यां दशम्यां भृगुरेवतीम् ।
नवम्यां गुरुपुष्यं चैकादश्यां शनिरोहिणीम् ॥२१॥

अन्वयः- पञ्चमीतिथौ हस्तार्कं, सप्तम्यां भौमाश्विनीं, षष्ठ्यां चन्द्रैन्दवं, अष्टम्यां बुधानुराधां, दशम्यां भृगुरेवतीं, नवम्यां गुरुपुष्यं, एकादश्यां शनिरोहिणीं च सर्वकार्येषु वर्जयेत् ।

भावार्थः- पञ्चमीमा आइतबार र हस्ता नक्षत्र, सप्तमीमा मङ्गलबार र अश्विनी नक्षत्र, षष्ठीमा सोमबार र मृगशिरा नक्षत्र, अष्टमीमा बुधबार र अनुराधा नक्षत्र, दशमीमा शुक्रबार र रेवती नक्षत्र, नवमीमा बिहीबार र पुष्य नक्षत्र तथा एकादशीमा शनिबार र रोहिणी नक्षत्रलाई सबै शुभकार्यमा त्याग गर्नू । (हुन त नक्षत्र-बारको शुभयोग हुन्छ ता पनि तिथिको योगले निषिद्ध हुन जान्छ । यसैलाई मधुसर्पिष् योग पनि भनिन्छ ।)

गृहप्रवेश, यात्रा र विवाहमा वर्जनीय वार तथा नक्षत्र

गृहप्रवेशे यात्रायां विवाहे च यथाक्रमम् ।
भौमेऽश्विनीं शनौ ब्राह्मं गुरौ पुष्यं विवर्जयेत् ॥२२॥

अन्वयः- गृहप्रवेशे, यात्रायां च (पुनः) विवाहे यथाक्रमं भौमेऽश्विनीं, शनौ ब्राह्मं, गुरौ पुष्यं विवर्जयेत् ।

भावार्थः- गृहप्रवेश, यात्रा र विवाहमा क्रमशः मङ्गलबारको अश्विनी नक्षत्र, शनिबारको रोहिणी नक्षत्र र बिहीबारको पुष्य नक्षत्र वर्जनीय हुन्छ ।

योगका नाम र फल

आनन्दाख्यः कालदण्डश्च धूम्रो धातासौम्यो ध्वाङ्क्षकेतू क्रमेण ।
श्रीवत्साख्यो वज्रकं मुद्गरश्च छत्रं मित्रं मानसं पद्मलुम्बौ ॥२३॥
उत्पातमृत्यू किल काणसिद्धि शुभोऽमृताख्यो मुसलो गदश्च ।
मातङ्गरक्षश्चरसुस्थिराख्याः प्रवर्द्धमानाः फलदाः स्वनाम्ना ॥२४॥

अन्वयः- आनन्दाख्यः, कालदण्डः, च (पुनः) धूम्रः, धाता, सौम्यः, ध्वाङ्क्षकेतू, श्रीवत्साख्यः, वज्रकं च मुद्गर, छत्रं, मित्रं, मानसं, पद्मलुम्बौ, उत्पातमृत्यू, किल (निश्चयेन) काणसिद्धि, शुभः अमृताख्यः मुसलः गदः च मातङ्गरक्षश्चरसुस्थिराख्याः प्रवर्द्धमानाः (एते अष्टाविंशतियोगाः) क्रमेण स्वनाम्ना फलदाः (भवन्ति) ।

भावार्थः- आनन्द, कालदण्ड, धूम्र, धाता, सौम्य, ध्वाङ्क्ष, केतु, श्रीवत्स, वज्र, मुद्गर, छत्र, मित्र, मानस, पद्म, लुम्ब, उत्पात, मृत्यु, काण, सिद्धि, शुभ, अमृत, मुशल, गद(रोग), मातङ्ग, रक्ष, चर, सुस्थिर र प्रवर्धमान : यी योगहरु आफ्ना नाम अनुसार नै राम्रा-नराम्रा फल दिने हुन्छन् ।

योग निकाल्ने तरिका

दास्रादर्के मृणादिन्दौ सार्पाद्भौमे करात् बुधे ।
मैत्राद् गुरौ भृगौ वैश्वाद् गण्या मन्दे च वारुणात् ॥२५॥

अन्वयः- अर्के दास्रात्, इन्दौ मृगात्, भौमे सार्पात्, बुधे करात्, गुरौ मैत्रात्, भृगौ वैश्वात्, मन्दे वारुणात् (आनन्दादयो योगाः क्रमेण) गण्याः ।

भावार्थः- आइतबार अश्विनीबाट, सोमबार मृगशिराबाट, मङ्गलवार अश्लेषाबाट, बुधबार हस्ताबाट, बिहीबार अनुराधाबाट, शुक्रबार उत्तराषाढाबाट र शनिबार शतभिषाबाट अभिजित् समेत वर्तमान नक्षात्रसम्म गन्दा जति सङ्ख्या हुन्छ त्यो दिन आनन्ददेखि गन्दै त्यती नै संख्यामा रहेको योग हुन्छ । (आइतबार धनिष्ठा नक्षात्र परे सो दिन कुन योग हुन्छ त ? अश्विनीबाट अभिजित् समेत धनिष्ठा नक्षात्रसम्म गन्दा २४ भयो । त्यसैले त्यो दिन आनन्दादि योगको २४ औं योग अर्थात् मातङ्ग योग हुन्छ । यसरी नै सबैको जान्नू) ।

क्र.सं.	योग	फल	आईत	सोम	मंगल	बुध	बिही	शुक्र	शनि
१	आनन्द	शुभ	अश्विनी	मृगशिरा	अश्लेषा	हस्ता	अनुराधा	उ.षा.	शतभिषा
२	कालदण्ड	अशुभ	भरणी	आर्द्रा	मघा	चित्रा	ज्येष्ठा	अभिजित्	पू.भा.प.
३	धूम्र	अशुभ	कृत्तिका	पुनर्वसू	पू.फा.	स्वाती	मूल	श्रवण	उ.भा.प.
४	धाता	शुभ	रोहिणी	पुष्य	उ.फा.	विशाखा	पू.षाढा	धनिष्ठा	रेवती
५	सौम्य	शुभ	मृगशिरा	अश्लेषा	हस्ता	अनुराधा	उ.षा.	शतभिषा	अश्विनी
६	ध्वांक्ष	अशुभ	आर्द्रा	मघा	चित्रा	ज्येष्ठा	अभिजित्	पू.भा.प.	भरणी
७	केतु	शुभ	पुनर्वसू	पू.फा.	स्वाती	मूल	श्रवण	उ.भा.प.	कृत्तिका
८	श्रीवत्स	शुभ	पुष्य	उ.फा.	विशाखा	पू.षाढा	धनिष्ठा	रेवती	रोहिणी
९	वज्र	अशुभ	अश्लेषा	हस्ता	अनुराधा	उ.षा.	शतभिषा	अश्विनी	मृगशिरा
१०	मुद्गर	अशुभ	मघा	चित्रा	ज्येष्ठा	अभिजित्	पू.भा.प.	भरणी	आर्द्रा
११	छत्र	शुभ	पू.फा.	स्वाती	मूल	श्रवण	उ.भा.प.	कृत्तिका	पुनर्वसू
१२	मित्र	शुभ	उ.फा.	विशाखा	पू.षाढा	धनिष्ठा	रेवती	रोहिणी	पुष्य
१३	मानस	शुभ	हस्ता	अनुराधा	उ.षा.	शतभिषा	अश्विनी	मृगशिरा	अश्लेषा
१४	पद्म	अशुभ	चित्रा	ज्येष्ठा	अभिजित्	पू.भा.प.	भरणी	आर्द्रा	मघा
१५	लुम्ब	अशुभ	स्वाती	मूल	श्रवण	उ.भा.प.	कृत्तिका	पुनर्वसू	पू.फा.
१६	उत्पात	अशुभ	विशाखा	पू.षाढा	धनिष्ठा	रेवती	रोहिणी	पुष्य	उ.फा.
१७	मृत्यु	अशुभ	अनुराधा	उ.षा.	शतभिषा	अश्विनी	मृगशिरा	अश्लेषा	हस्ता
१८	काण	अशुभ	ज्येष्ठा	अभिजित्	पू.भा.प.	भरणी	आर्द्रा	मघा	चित्रा
१९	सिद्धि	शुभ	मूल	श्रवण	उ.भा.प.	कृत्तिका	पुनर्वसू	पू.फा.	स्वाती
२०	शुभ	शुभ	पू.षाढा	धनिष्ठा	रेवती	रोहिणी	पुष्य	उ.फा.	विशाखा
२१	अमृत	शुभ	उ.षा.	शतभिषा	अश्विनी	मृगशिरा	अश्लेषा	हस्ता	अनुराधा
२२	मुशल	अशुभ	अभिजित्	पू.भा.प.	भरणी	आर्द्रा	मघा	चित्रा	ज्येष्ठा
२३	गद	अशुभ	श्रवण	उ.भा.प.	कृत्तिका	पुनर्वसू	पू.फा.	स्वाती	मूल
२४	मातंग	शुभ	धनिष्ठा	रेवती	रोहिणी	पुष्य	उ.फा.	विशाखा	पू.षाढा
२५	रक्ष	अशुभ	शतभिषा	अश्विनी	मृगशिरा	अश्लेषा	हस्ता	अनुराधा	उ.षा.
२६	चर	शुभ	पू.भा.प.	भरणी	आर्द्रा	मघा	चित्रा	ज्येष्ठा	अभिजित्
२७	सुस्थिर	शुभ	उ.भा.प.	कृत्तिका	पुनर्वसू	पू.फा.	स्वाती	मूल	श्रवण
२८	प्रवर्धमान	शुभ	रेवती	रोहिणी	पुष्य	उ.फा.	विशाखा	पू.षाढा	धनिष्ठा

योगका त्याज्यपर्ने अशुभ घडीहरु

ध्वाङ्क्षे वज्रे मुद्गरे चेषुनाड्यो वर्ज्या वेदाः पद्मलुम्बे गदेऽश्वाः ।
धूम्रे काणे मौसले भूर्द्वयं द्वे रक्षोमृत्यूत्पातकालाश्च सर्वे ॥२६॥

अन्वयः- ध्वाङ्क्षे वज्रे मुद्गरे (योगे) इषुनाढ्यः, पद्मलुम्बे (योगे) वेदाः, गदे अश्वाः नाड्यः वर्ज्याः । धूम्रे भूः, काणे द्वयं, मौसले द्वे, च (पुनः) रक्षोमृत्यूत्पातकालाः (योगः) सर्वे वर्ज्याः ।

भावार्थः- ध्वाङ्क्ष-वज्र र मुद्गर योगमा शुरुका ५ घडी, पद्म र लुम्ब योगमा शुरुका ४ घडी, गद योगमा शुरुका ७ घडी, धूम्र योगमा शुरुको १ घडी, काण योगमा शुरुका २ घडी, मुशल योगमा शुरुका २ घडी तथा राक्षस-मृत्यु-उत्पात र काल योगमा सबै घडी शुभकर्ममा त्याज्य हुन्छन् ।

रवि योग

सूर्यभाद्वेदगोतर्कदिग्विश्वनखसम्मिते ।
चन्द्रर्क्षे रवियोगाः स्युर्दोषसङ्घविनाशकाः ॥२७॥

अन्वयः- सूर्यभाद् वेद-गो-तर्क-दिग्-विश्व-नख सम्मिते चन्द्रर्क्षे दोषसङ्घविनाशकाः रवियोगाः स्युः ।

भावार्थः- सूर्य रहेको नक्षत्रबाट (त्यो समेत गनी) अहिले चन्द्रमा रहेको नक्षत्र चौथो, नवौं, छैटौं, दशौं, तेह्रौं वा बीसौंमा पर्‍यो भने त्यो रवियोग हुन्छ र त्यसले सबै दोष नाश गर्दछ ।

सर्वार्थसिद्धि योग

सूर्येऽर्कमूलोत्तरपुष्यदास्रं चन्द्रे श्रुतिब्राह्मशशीज्यमैत्रम् ।
भौमेऽश्व्यहिर्बुध्न्यकृशानुसार्पं ज्ञे ब्राह्ममैत्रार्ककृशानुचान्द्रम् ॥२८॥
जीवेऽन्त्यमैत्राश्व्यदितीज्यधिष्ण्यं शुक्रेऽन्त्यमैत्राश्व्यदितिश्रवोभम् ।
शनौ श्रुतिब्राह्मसमीरभानि सर्वार्थसिद्ध्यै कथितानि पूर्वैः ॥२९॥

भावार्थः- आइतबारमा हस्ता-मूल-तीनै उत्तरा-पुष्य र अश्विनी, सोमबारमा श्रवण-रोहिणी-मृगशिरा-पुष्य र अनुराधा, मङ्गलबारमा अश्विनी-उत्तरभाद्रपदा-कृत्तिका र अश्लेषा, बुधबारमा रोहिणी-अनुराधा- हस्ता-कृत्तिका र मृगशिरा, बिहीबारमा रेवती-अनुराधा-अश्विनी-पुनर्वसु र पुष्य, शुक्रबारमा रेवती-अनुराधा-अश्विनी-पुनर्वसु र श्रवण तथा शनिबारमा श्रवण-रोहिणी र स्वाती नक्षत्र परेमा सर्वार्थसिद्धियोग हुन्छ । यो योगमा गरिएका कार्यहरू सफल हुन्छन् ।

सर्वार्थसिद्धियोग-चक्रः

वार	आइत	सोम	मङ्गल	बुध	बिही	शुक्र	शनि
नक्षत्र	हस्ता, मूल, तीनै उत्तरा, पुष्य र अश्विनी	श्रवण, रोहिणी, मृगशिरा, पुष्य र अनुराधा	अश्विनी, उत्तरभाद्रपदा, कृत्तिका र अश्लेषा	रोहिणी, अनुराधा, हस्ता, कृत्तिका र मृगशिरा	रेवती, अनुराधा, अश्विनी, पुनर्वसु र पुष्य	रेवती, अनुराधा, अश्विनी, पुनर्वसु र श्रवण	श्रवण, रोहिणी, स्वाती

उत्पात, मृत्यु, काण र सिद्धि योग

द्वीशात्तोयाद्वासवात्पौष्णभाच्च ब्राह्मात्पुष्यादर्यमर्क्षाद्युगर्क्षैः ।
स्यादुत्पातो मृत्युकाणौ च सिद्धिर्वारेऽर्काद्ये तत्फलं नामतुल्यम् ॥३०॥

भावार्थः- आइतबार विशाखा, सोमबार पूर्वाषाढा, मङ्गलबार धनिष्ठा, बुधबार रेवती, बिहीबार रोहिणी, शुक्रबार पुष्य र शनिबार उत्तराफाल्गुनी देखिका चार-चार नक्षत्र परेमा क्रमशः उत्पात, मृत्यु, काण र सिद्धि योग हुन्छ र योगको नाम अनुसारकै फल हुन्छ भनिएको छ ।

उत्पात, मृत्यु, काण र सिद्धि योग-चक्र

योग/ बार	आइत	सोम	मङ्गल	बुध	बिही	शुक्र	शनि
उत्पात	विशाखा	पूर्वाषाढा	धनिष्ठा	रेवती	रोहिणी	पुष्य	उत्तराफाल्गुनी
मृत्यु	अनुराधा	उत्तराषाढा	शतभिषा	अश्विनी	मृगशिरा	अश्लेषा	हस्ता
काण	ज्येष्ठा	अभिजित्	पूर्व भाद्रपदा	भरणी	आर्द्रा	मघा	चित्रा
सिद्धि	मूल	श्रवण	उत्तर भाद्रपदा	कृत्तिका	पुनर्वसु	पूर्वाफाल्गुनी	स्वाती

कुयोग लागु हुने स्थल

कुयोगास्तिथिवारोत्थास्तिथिभोत्था भवारजाः ।
हूण-वङ्ग-खशेष्वेव वर्ज्यास्त्रितयजास्तथा ॥३१॥

भावार्थः- तिथि र बारले हुने कुयोगहरु हूण, बङ्गाल र खश (नेपाल, कुमाऊ आदि) देशमा मात्र त्याज्य हुन् अन्यत्र होइन ।

शुभकर्म गर्नै साइत

सर्वस्मिन्विधुपापयुक्तनुलवावर्धे निशाह्नोर्घटी-
त्र्यंशं वै कुनवांशकं ग्रहणतः पूर्वं दिनानां त्रयम् ।
उत्पातग्रहतोद्र्यहांश्च शुभदोत्पातैश्च दुष्टं दिनं
षण्मासं ग्रहभिन्नभं त्यज शुभे यौद्धं तथोत्पातभम् ॥३२॥

भावार्थः- चन्द्रमा र पापग्रहले युक्त लग्न र नवांश, मध्यरात्री र मध्यदिनमा घडीको तृतीयांश, पापग्रहका नवांश, सूर्य र चन्द्र ग्रहणका अघिका ३ दिन, उत्पात र ग्रहण पछिका ७ दिनसम्म तथा शुभद उत्पातले गर्दा दूषित सबै दिनमा सबै खालका शुभकर्महरु त्याग्नू (नगर्नू) । मङ्गल आदि ५ ताराग्रहले भिन्न नक्षात्र, जुन नक्षात्रमा आकाशमा ग्रहयुद्ध देखिन्छ र जुन नक्षात्रमा कुनै उत्पात हुन्छ यी तीनै किसिमका नक्षात्रलाई ६ महिनासम्म शुभकार्य गर्दा त्याग गर्नू ।

ग्रहणमा कार्य गर्न नहुने समय

नेष्टं ग्रहर्क्षं सकलार्धपादग्रासे क्रमात्तर्कगुणेन्दुमासान् ।
पूर्वं परस्तादुभयोस्त्रिघस्रा ग्रस्तेऽस्तगे चाभ्युदितेऽर्धखण्डे ॥३३॥

भावार्थः- जुन नक्षत्रमा पूरा सूर्यचन्द्र ग्रहण लागेको हो त्यो नक्षत्रमा ६ महिनासम्म, आधा ग्रहण लागेमा ३ महिनासम्म, चौथाई ग्रहण लागेमा १ महिनासम्म कुनै शुभकार्य नगर्नू । ग्रहण लागेको अवस्थामा चन्द्रसूर्य अस्त भएमा सो दिनभन्दा ३ दिन पहिलेदेखि र उदाएमा ग्रहणपछिका ३ दिन सम्म कुनै शुभकार्य नगर्नू । यसै गरी उदयास्त बाहेक अन्य बेलामा आधा ग्रहण लागे ३ दिन अघिदेखि ३ दिनपछि सम्म र ग्रहणको दिनमा समेत सबै खालका शुभ कार्य नगर्नू ।

शुभकार्यमा वर्जित समय

जन्मर्क्षमासतिथयो व्यतिपातभद्रा वैधृत्यमापितृदिनानि तिथिक्षयर्द्धी ।
न्यूनाधिमासकुलिकप्रहारार्धपातविष्कम्भवज्रघटिकात्रयमेव वर्ज्यम् ॥३४॥
परिघार्धं पञ्च शूले षट् च गण्डातिगण्डयोः ।
व्याघाते नव नाड्यश्च वर्ज्याः सर्वेषु कर्मसु ॥३५॥

भावार्थः- जन्म नक्षत्र-महिना-तिथि, व्यतीपात योग, भद्रा, वैधृतियोग, औंसी, मातापिताको मरण दिन, तिथिक्षय (सूर्योदयमा नहुने तिथि), तिथिवृद्धि (सूर्योदयमा दुई पटक रहने तिथि), क्षयमास, अधिकमास, कुलिक मुहूर्त (१।३७ मा वक्ष्यमाण), अर्धयाम (६।६४ मा वक्ष्यमाण), पात (महाव्यतीपात र महावैधृति), विष्कम्भ र वज्रयोगका ३ घडी, परिघ योगको आधा, शूल योगको ५ घडी, गण्ड र अतीगण्ड योगको ६, ६ घडी र व्याघात योगको ९ घडी सबै शुभकार्यका लागि वर्जित छ ।

पक्षरन्ध्र तिथि

वेदाङ्गाष्टनवार्केन्द्रपक्षरन्ध्रतिथौ त्यजेत् ।
वस्वङ्कमनुतत्त्वाशाशरा नाडीः पराः शुभाः ॥३६॥

भावार्थः- चतुर्थी, षष्ठी, अष्टमी, नवमी, द्वादशी र चतुर्दशी गरी ६ तिथिलाई पक्षरन्ध्र तिथि भनिएको छ । यिनको पनि शुरुका क्रमशः ८, ९, १४, २५, १० र ५ घडी छाडेर बाँकी घडीमा मात्र शुभ कार्य गर्न हुन्छ ।

कुलिक, कालबेला, यमघण्ट र कण्टक मुहूर्त

कुलिकः कालवेला च यमघण्टश्च कण्टकः ।
वाराद्द्विघ्ने क्रमान्मन्दे बुधे जीवे कुजे क्षणः ॥३७॥

भावार्थः- आजबाट शनिबारसम्म गन्दा आउने संख्यालाई दोबर गर्दा त्यो दिनको कुलिक मुहूर्त हुन्छ, बुधबारसम्म गन्दा आउने संख्यालाई दोबर गर्दा त्यो दिनको कालवेला हुन्छ, बिहीबारसम्म गन्दा आउने संख्यालाई दोबर गर्दा त्यो दिनको यमघण्ट मुहूर्त हुन्छ र मङ्गलबारसम्म गन्दा आउने संख्यालाई दोबर गर्दा त्यो दिनको कण्टक मुहूर्त हुन्छ ।

दुष्ट मुहूर्त

सूर्ये षट्-स्वर-नाग-दिङ्-मनुमिताश्चन्द्रेब्धिषट्कुञ्जरा-
ङ्कार्विश्वपुरन्दराः क्षितिसुते द्व्यब्ध्यग्नितर्का दिशः ।
सौम्ये द्व्यब्धि-गजाङ्क-दिङ्-मनुमिता जीवे द्वि-षड्-भास्कराः
शक्राख्यास्तिथयः कलाश्च, भृगुजे वेदेषु-तर्क-ग्रहाः ॥३८॥
दिग्भास्करा मनुमिताश्च शनौ शशिद्वि-
नागा दिशो भव-दिवाकर-सम्मिताश्च ।
दुष्टक्षणः कुलिक-कण्टक-कालवेलाः
स्युश्चार्धयाम-यमघण्टगताः कलांशाः ॥३९॥

भावार्थः- आइतबारका ६।७।८।१०।१४, सोमबारका ४।६।८।९।१२।१३।१४, मङ्गलबारका २।३।४।६।१०, वुधबारका २।४।८।९।१०।१४, बिहीबारका २।६।१२।१४।१५।१६, शुक्रबारका ४।५।६।९।१०।१२। १४ र शनिबारका

१।२।८।१०।११।१२ मुहूर्तहरु निन्दित हुन्छन् । यी मुहूर्तमा कुनै दुष्ट, कुनै कुलिक, कुनै कण्टक, कुनै कालवेला, कुनै अर्धयाम (दिनमानको आठौं भागलाई अर्धयाम भनिन्छ । प्रतिदिन १ अर्धयाम अशुभ हुन्छ । त्यो अशुभ अर्धयाम पत्ता लगाउन त्यो दिनको वार-संख्यालाई ३ गुना गरी आएको गुणनफललाई ८ ले भाग गर्नू । जति शेष बाँकी हुन्छ त्यसमा १ जोड्दा अशुभ अर्धयाम हुन्छ ।) र कुनै यमघण्ट मुहूर्त हुन्छन् । (दिनमानको १६ औं भागलाई मुहूर्त भनिन्छ) ।

दुष्टमुहूर्त हेर्ने तालिका

आइत	सोम	मङ्गल	बुध	बिही	शुक्र	शनि
६	४	२	२	२	४	१
७	६	३	४	६	५	२
८	८	४	८	१२	६	८
१०	९	६	९	१४	९	१०
१४	१२	१०	१०	१५	१०	११
	१३		१४	१६	१२	१२
	१४				१४	

होलाष्टक

विपाशेरावतीतीरे शुतुद्रूश्च त्रिपुष्करे ।
विवाहादिशुभे नेष्टं होलिकाप्राग्दिनाष्टकम् ॥४०॥

भावार्थः- व्यास, रावी र सतलज (३ वटै पन्जाब प्रान्तका) नदीका किनारका वस्तीमा र अजमेरमा होलिपूर्णिमाको ८ दिन अघि देखि विवाह आदि शुभ कर्म निन्दित छ । यसलाई होलाष्टक भनिन्छ ।

योगका फल

मृत्यु-क्रकच-दग्धादीनिन्दौ शस्ते शुभाञ्जगुः ।
केचिद्यामोत्तरञ्चान्ये यात्रायामेव निन्दितान् ॥४१॥
अयोगे सुयोगोऽपि चेत्स्यात्तदानीमयोगं निहत्यैष सिद्धिं तनोति ।
परे लग्नशुद्ध्या कुयोगादिनाशं दिनार्द्धोत्तरं विष्टिपूर्वं च शस्तम् ॥४२॥

भावार्थः- चन्द्रशुद्ध हुँदा (कर्ताको जन्मराशिबाट ३।६।७।१०।११ औं राशिमा तथा शुक्लपक्षमा २।५।९ राशिमा चन्द्रमा भए शुभ हुन्छ) मृत्य-क्रकच-दग्ध आदि योग शुद्ध हुन्छन् । कसैले एक पहर पछि शुभदायक हुन्छ र कसैले यस्ता सबै खाले कुयोग यात्रामा मात्र निन्दित हुन्छन अरु शुभकार्यमा होइन भनेका छन् । कुनै कुयोग हुँदाकै समयमा कुनै अरु सुयोग आएमा त्यो सुयोगले कुयोगका अशुभ फललाई नष्ट गरी आफ्नो सुयोगको शुभफल नै दिन्छ । अरु आचार्य 'जुन कार्यका लागि जस्तो लग्नशुद्धि बताइएकोछ, त्यस्तो लग्नशुद्धि हुँदा कुयोगबाट हुने दुष्ट फल नष्ट हुन्छ' भन्दछन् । कसैले आधा दिन पछिका भद्रा आदि कुयोगको दुष्टफल नष्ट हुन्छ र तिनले शुभ फल दिन्छन् भनेका छन् ।

भद्रा

शुक्ले पूर्वार्द्धेऽष्टमी पञ्चदश्योर्भद्रैकादश्यां चतुर्थ्यां परार्धे ।
कृष्णेऽन्त्यार्धे स्यात्तृतीया दशम्योः पूर्वे भागे सप्तमी शम्भुतिथ्योः ॥४३॥
पञ्चद्व्यद्रिकृताष्टरामरसभूयामादिघटयः शरा
विष्टेरास्यमसद्गजेन्दुरसरामाद्र्यश्विबाणाब्धिषु ।
यामेष्वन्त्यघटीत्रयं शुभकरं पुच्छं तथा वासरे
विष्टिस्तिथ्यपरार्धजा शुभकरी रात्रौ तु पूर्वार्द्धजा ॥४४॥

भावार्थः- शुक्लपक्षका अष्टमी र पूर्णिमाको पूर्वार्द्धमा १४ तथा एकादशीको उत्तरार्द्धमा भद्रा हुन्छ । कृष्णपक्षमा तृतीया र दशमीको अन्त्यार्धमा तथा सप्तमी र

चतुर्दशीको पूवार्द्धमा भद्रा हुन्छ । शुक्लपक्षमा चतुर्थी, अष्टमी, एकादशी र पूर्णिमा तथा कृष्णपक्षमा तृतीया, सप्तमी, दशमी र चतुर्दशी तिथिमा क्रमैले ५।२।७।४।८।३।६।१ प्रहरका शुरुका ५ घडी भद्राको मुख हुन्छ र यसले अशुभ फल दिन्छ । यसै गरी तिनै तिथिमा क्रमैले ८।१।६।३।७।२।५।४ प्रहरका अन्तका ३-३ घडी भद्राको पुच्छर हुन्छ र शुभ फल दिने हुन्छ । तिथिको उत्तरार्द्धको भद्रा दिनमा र पूर्वार्द्धको भद्रा रातमा भए शुभ हुन्छ ।

भद्राको बास

कुम्भकर्कद्वये मर्त्ये स्वर्गेऽब्जेजात्त्रयेऽलिगे ।
स्त्रीधनुर्जूकनक्रेऽधो भद्रा तत्रैव तत्फलम् ॥४५॥

भावार्थः- जब चन्द्रमा कुम्भ-मीन (धनिष्ठाको उत्तरार्द्ध देखि रेवतीको अन्तसम्म), कर्कट-सिंह (पुनर्वसुको चौथो पाउदेखि उत्तराफाल्गुनीको पहिलो पाउसम्म) राशिमा रहेको हुन्छ, त्यसैबेला भद्रा पनि आएमा भद्राको वास मृत्युलोकमा हुन्छ । मेष-वृष-मिथुन (अश्विनी देखि पुनर्वसुको तेश्रो चरणसम्म) तथा वृश्चिक (विशाखाको चौथो चरण देखि ज्येष्ठाको अन्तसम्म) का चन्द्रमामा भद्राको वास स्वर्गमा हुन्छ । यसै गरी कन्या, तुला, धनु, मकरका चन्द्रमामा भद्राको निवास पातालमा हुन्छ । भद्राको वास जुन लोकमा हुन्छ त्यस लोकमा त्यसको अशुभ फल हुन्छ ।

बृहस्पति र शुक्र बारना

वाप्याराम-तडाग-कूप-भवनारम्भप्रतिष्ठे व्रताऽऽ-
रम्भोत्सर्ग-वधूप्रवेशन-महादानानि सोमाष्टके ।
गोदानाग्रयण-प्रपा-प्रथमकोपाकर्म वेदव्रतं
नीलोद्वाहमथातिपन्नशिशुसंस्कारान् सुरस्थापनम् ॥४६॥
दीक्षा-मौञ्जि-विवाह-मुण्डनमपूर्वं देवतीर्थेक्षणं
संन्यासाग्निपरिग्रहौ नृपतिसन्दर्शाभिषेकौ गमम् ।

चातुर्मास्यसमावृती श्रवणयोर्वेधं परीक्षं त्यजेद्-
वृद्धत्वास्तशिशुत्व इज्य-सितयोर्न्यूनाधिमासे तथा ॥४७॥

भावार्थः- पौवा-बगैंचा-तलाउ-कुवा र घरको आरम्भ वा प्रतिष्ठा, व्रतको शुरुवात वा विसर्जन, वधूप्रवेश, महादान, सोमयज्ञ, अष्टका श्राद्ध, गोदान (केशान्त कर्म), नवान्नभक्षण, जलशाला निर्माण, पहिलो चोटीको श्रावणीकर्म, वेदव्रत, नीलवृषोत्सर्ग, बेला घर्केका बालकको संस्कार कर्महरु, देव-प्रतिष्ठा, मन्त्रग्रहण, जनै ग्रहण, विवाह, मुण्डन, नयाँ तीर्थको दर्शन, सन्यास-ग्रहण, अग्निहोत्र, राजाको पहिलो पटक दर्शन, राज्याभिषेक, पहिलो पटक कुनै देशको भ्रमण, चातुर्मास व्रत (साउनमा साग, भदौमा दही, असौजमा दूध र कार्तिकमा दालको त्याग), समावर्तन, कान छेड्ने काम र दीव्यपरीक्षा जस्ता कार्यहरु बृहस्पती र शुक्र वृद्धत्व-अस्त-शिशुत्व हुँदा तथा क्षसमास र अधिकमाससमा नगर्नू ।

गुरु र शुक्र अस्त

अस्ते वर्ज्यं सिंहनक्रस्थजीवे वर्ज्यं केचिद्वक्रगे चातिसारे ।
गुर्वादित्ये विश्वघस्रेऽपि पक्षे प्रोचुस्तद्वद्दन्तरत्नादिभूषाम् ॥४८॥

भावार्थः- गुरु र शुक्र अस्त हुँदा (श्लोक ४६-४७ मा उल्लेखित) जति कार्य गर्न नहुने भनिएको छ ती सबै कार्य सिंह र मकर राशिमा गुरु हुँदा पनि नगर्नु । कसैले बृहस्पतिको वक्रगति र मार्गगति हुँदा पनि नगर्ने बताएका छन् । गुर्वादित्य तथा १३ दिनको पक्षमा पनि सबै कार्य निन्दित मानिएका छन् । त्यस्तै हस्तीहाड वा शङ्खले बनेका तथा रत्नले बनेका आभूषण प्रयोग गर्न पनि यो बेलामा हुँदैन ।

सिंहस्थ बृहस्पतिको दोष

सिंहे गुरौ सिंहलवे विवाहो नेष्टोऽथ गोदोत्तरतश्च यावत् ।

भागीरथीयाम्यतटे हि दोषा नान्यत्र देशे तपनेऽपि मेषे ॥४९॥

भावार्थः- बृहस्पति सिंहराशि र सिंह राशिकै पाँचैं नवमांश (४।१३।२० देखि ४।१६।४० सम्म) भए सबै देशमा विवाह आदि शुभकार्य नगर्नू । गोदावरी देखि उत्तर र भागीरथी देखि दक्षिणसम्म मात्र सिंहस्थ गुरु वर्जित हो अन्यत्र होइन । सूर्य मेषराशिमा भए (स्वोच्चराशि) कुनै देशमा पनि सिंह वृहस्पतिको दोषी हुँदैन ।

सिंहस्थ गुरुदोष

मघादिपञ्चपादेषु गुरुः सर्वत्र निन्दितः ।
गङ्गागोदान्तरं हित्वा शेषाङ्घ्रिषु न दोषकृत् ॥५०॥
मेषेऽर्के सद् व्रताद्वाहौ गङ्गागोदान्तरेऽपि च ।
सर्वः सिंहगुरुर्वर्ज्यः कलिङ्गे गौड-गुर्जरे ॥५१॥

भावार्थः- मघाको शुरुका ४ चरण (मघाको ४ चरण र पू.फाल्गुनीको १ चरण अर्थात् ४।०।० देखि ४।१६।४० सम्म) मा जब बृहस्पति रहन्छन्, तबसम्म सबै देशमा निन्दित मानिएको छ । बाँकी (४।१६।४० देखि ५।०।०) अंशमा गङ्ग-गोदावरी भित्र रहेका स्थान बाहेक अन्यत्र बृहस्पति दोषकारक हुँदैनन् । यदि मेष राशिका सूर्य भयो भने त गङ्ग-गोदावरी भित्रका स्थानमा पनि विवाह, उपनयन आदि संस्कार शुभ हुन्छ । कलिङ्ग (गोदावरी र वैतरणी नदीको बीच), गौड (मध्य बङ्गाल र उडिशा) र गुजरातका सबै भागमा समस्त सिंहमा बसेका बृहस्पति बर्जित हुन्छन् । अर्थात् यी स्थानमा यो बार्नु पर्दैन । मेष राशिको सूर्य हुँदा पनि सिंहमा रहेका बृहस्पति यी देशमा अशुभ मानिन्छ ।

मकरको बृहस्पतिको बारना

रेवापूर्वे गण्डकीपश्चिमे च शोणस्योदग्दक्षिणे नीच इज्यः ।
वर्ज्यो नायं कौङ्कणो मागधे च गौडे सिन्धौ वर्जनीयः शुभेषु ॥५२॥

भावार्थः- रेवा (नर्मदा, मध्यप्रदेश) नदीबाट पूर्व र गण्डकी नदीबाट पश्चिम, शोणभद्रादेखि दक्षिण र उत्तरतिरका देशमा मकर राशिका वृहस्पति बार्नु पर्दैन । ती मकरका वृहस्पति, कोंकण, मागध, गौडदेश र सिन्धुदेशमा बार्नु पर्दछ । यी देशमा मकरमा बसेका बृहस्पति हुँदा विवाह आदि शुभकर्म नगर्नू । अन्य स्थानमा मकरका वृहस्पति मध्यम मानिन्छन् ।

लुप्त सम्वत्सरको दोष र बारना

गोऽजान्त्यकुम्भेतरऽभेतिचारगो नो पूर्वराशिं गुरुरेति वक्रितः ।
तदा विलुप्ताब्द इहातिनिन्दितः शुभेषु रेवा-सुरनिम्नगान्तरे ॥५३॥

भावार्थः- वृष, मेष, मीन र कुम्भ यी ४ राशिलाई छोडी बाँकी अन्य राशिमा अतिचारी बृहस्पति यदि पूर्व राशिमा वक्री भएर आउँदैन भने विलुप्ताब्द भनिन्छ । यसमा नर्मदा र गङ्गाका बीचका भागमा शुभकर्म गर्नु अति निन्दनीय हुन्छ भनिएको छ ।

होरासिद्धि गर्ने वार-प्रवृत्ति निकाल्ने तरिका

पादोनरेखापरपूर्वयोजनैः पलैर्युतोनास्तिथयो दिनार्द्धतः ।
ऊनाधिकास्तद्विवरोद्भवैः पलैरूर्ध्वं तदाऽधो दिनप्रवेशनम् ॥५४॥

भावार्थः- भूमध्यरेखा देशबाट पश्चिम वा पूर्व जति योजनमा आफ्नो देश छ त्यति नै योजनमा त्यसैको चतुर्थांश घटाउनाले जति आउँछ, त्यति पललाई १५ घडीमा जोड्ने घटाउने गर्नाले (आफ्नो देश रेखादेशबाट पश्चिमतिर भए जोड्ने र पूर्वतर्फ भए १५ बाट घटाउने) आएको फल आफ्नो देशको दिनार्द्धबाट घटाउनू । जति कम हुन्छ त्यति नै घडीपला सूर्योदय पछिको त्यस देशको वार-प्रवृत्ति हुन्छ । त्यस्तै दिनार्द्धभन्दा जति बढी हुन्छ त्यति नै घडीपला सूर्योदयभन्दा पहिलेको त्यो देशमा त्यसदिन वार-प्रवृत्ति हुन्छ ।

उदाहरणः- वि.सं.२०२७ आषाढशुक्ल १३ गते शुक्रबार दिनमान ३३।३३ हुँदा काशीमा वार-प्रवृत्ति थाहा पाउनु पर्‍यो । रेखा देश उज्जैनभन्दा काशी ६३ योजन पूर्व

छ । ६३-(६३÷४)=६३-(१५।४५)=४७।१५ पल भयो । रेखा देशभन्दा काशी पूर्व भएकोले १५ घडीबाट घटाउँदा १५-(४७।१५)=१४।१२।४५ भयो । काशीको दिनमान ३३।३३ को दिनार्द्ध १६।४६।३० बाट यो १४।१२।४५ घटाउँदा १६।४६।३०-१४।१२।४५=२।३३।४५ घडी कम छ । अतः त्यो दिन सूर्योदय भएपछि २ घडी ३३ पला ४५ विपला (१ घण्टा १ मिनेट ३० सेकेण्ड) मा शुक्रबारको प्रवृत्ति भयो ।

होरेश निकाल्ने तरिका

वारादेर्घटिका द्विघ्नाः स्वाक्षहृच्छेषवर्जिताः ।
सैकास्तष्टाः नगैः कालहोरेशा दिनपात् क्रमात् ॥५५॥

भावार्थः- आआफ्नो देशको वार-प्रवृत्तिबाट इष्ट समयसम्म जति घडीमा कालहोरेश थाहा पाउनु परेको हो, त्यो इष्ट घडीलाई दोबर गरी बेग्लाबेग्लै दुई ठाउँमा राख्नू । एक स्थानमा ५ ले भाग गर्नू । जति शेष बाँकी रहन्छ त्यसलाई दोश्रो ठाउँमा राखिएकोबाट घटाउनू । बाँकीमा एक जोडी ७ ले भाग गर्नू । शेष रहेको अङ्क वारपतिबाट गन्दा कालहोरेश हुन्छ ।

उदाहरण :- वि.सं.२०२७ आषाढशुक्ल १३ गते शुक्रबार ३१।३४ घडीको कालहोरेश थाहा पाउनु छ । उक्त दिनको पहिले लेराइएको घडी २।३३।४५ वारप्रवृत्ति काललाई इष्ट घडी ३१।३४ बाट घटाउनू । (३१।३४)-(२।३३।४५= २९।०।१५। आएको फललाई दोबर गरी दुई ठाउँमा राख्नू । दोबर गर्दा ५८।०।३० हुन्छ । एक ठाउँकोलाई ५ ले भाग गर्नू । (५८।०।३०)÷५ । लब्धि ११, शेष ३।०।३० हुन्छ । यो शेषलाई अर्को ठाउँमा राखिएको ५८।०।३० बाट घटाउँदा ५८।०।३०-३।०।३०=५५ भयो । यसमा १ जोडी ७ ले भाग गर्नू । ५६÷७=७ वा ० । अतः शुक्रबाट गन्दा ७ औं बिहीबार भयो । यसैले उक्त समयमा गुरुकाल होरेश भयो ।

सरल तरिकाबाट होरा जान्ने तालिका

होरा	सूर्यमा	चन्द्रमामा	मंगलमा	बुधमा	गुरुमा	शुक्रमा	शनिमा	घडिपला
१	सूर्य	सोम	भौम	बुध	गुरु	शुक्र	शनि	२।३०
२	शुक्र	शनि	सूर्य	सोम	भौम	बुध	गुरु	५।०
३	बुध	गुरु	शुक्र	शनि	सूर्य	सोम	भौम	७।३०
४	चन्द्र	भौम	बुध	गुरु	शुक्र	शनि	सूर्य	१०।०
५	शनि	सूर्य	सोम	भौम	बुध	गुरु	शुक्र	१२।३०
६	गुरु	शुक्र	शनि	सूर्य	सोम	भौम	बुध	१५
७	भौम	बुध	गुरु	शुक्र	शनि	सूर्य	सोम	१७।३०
८	सूर्य	सोम	भौम	बुध	गुरु	शुक्र	शनि	२०।०
९	शुक्र	शनि	सूर्य	सोम	भौम	बुध	गुरु	२२।३०
१०	बुध	गुरु	शुक्र	शनि	सूर्य	सोम	भौम	२५।०
११	चन्द्र	भौम	बुध	गुरु	शुक्र	शनि	सूर्य	२७।३०
१२	शनि	सूर्य	सोम	भौम	बुध	गुरु	शुक्र	३०।०
१३	गुरु	शुक्र	शनि	सूर्य	सोम	भौम	बुध	३२।३०
१४	भौम	बुध	गुरु	शुक्र	शनि	सूर्य	सोम	३५।०
१५	सूर्य	सोम	भौम	बुध	गुरु	शुक्र	शनि	३७।३०
१६	शुक्र	शनि	सूर्य	सोम	भौम	बुध	गुरु	४०।०
१७	बुध	गुरु	शुक्र	शनि	सूर्य	सोम	भौम	४२।३०
१८	चन्द्र	भौम	बुध	गुरु	शुक्र	शनि	सूर्य	४५।०
१९	शनि	सूर्य	सोम	भौम	बुध	गुरु	शुक्र	४७।३०
२०	गुरु	शुक्र	शनि	सूर्य	सोम	भौम	बुध	५०।०
२१	भौम	बुध	गुरु	शुक्र	शनि	सूर्य	सोम	५२।३०
२२	सूर्य	सोम	भौम	बुध	गुरु	शुक्र	शनि	५५।०
२३	शुक्र	शनि	सूर्य	सोम	भौम	बुध	गुरु	५७।३०
२४	बुध	गुरु	शुक्र	शनि	सूर्य	सोम	भौम	६०।०

बार र नक्षत्र नमिले तिनको होरामा कार्य गर्ने गर्नू

वारे प्रोक्तं कालहोरासु तस्य धिष्ण्ये प्रोक्तं स्वामितिथ्यंशकेऽस्य ।
कुर्याद्दिक्शूलादि चिन्त्यं क्षणेषु नैवोल्लङ्घ्यः पारिघश्चापि दण्डः ॥५६॥

भावार्थः- शास्त्रमा जुन बार जे गर्ने बताइएको छ, त्यो बार अहिले पर्दैन तर कार्य गर्न अत्यावश्यक छ भने त अहिलेको निषिद्ध वारको कालहोरामा त्यस्तो कार्य गर्नु पर्दछ । जस्तै-कुनै व्यक्तिले शुक्रबार नै श्मश्रुकर्म गर्ने निश्चय गऱ्यो तर आज मङ्गलबार छ र कुनै आवश्यक कर्मका लागि श्मश्रुकर्म गर्नु पर्ने नै भयो भने मङ्गलबार शुक्रको (तेश्रो) कालहोरामा श्मश्रुकर्म गर्नमा कुनै दोष छैन । यस्तै नक्षत्रमा गर्ने कर्म नक्षत्रको स्वामितिथ्यंशमा गर्न सकिन्छ । कालहोरा तथा स्वामितिथ्यंशमा पनि दिक्शूल र नक्षात्रशूलको विचार गर्नु पर्दछ भने स्वामितिथ्यंशमा पनि पारिघदण्डको उल्लङ्घन गर्न हुँदैन ।

मन्वन्तर र युगका शुरुका तिथि

मन्वाद्यास्त्रितिथी मधौ तिथिरवी ऊर्जे शुचौ दिक्तिथी
ज्येष्ठेऽन्त्ये च तिथिस्त्विषे नव तपस्यश्वाः सहस्ये शिवाः ।
भाद्रेऽग्निश्च सिते त्वमाष्टनभसः कृष्णे युगाद्याः सिते
गोऽग्नी बाहुलराधयोर्मदनदर्शौ भाद्रमाघासिते ॥५७॥

भावार्थः- चैत्रशुक्ल तृतीया, चैत्र पूर्णिमा, कार्तिक पूर्णिमा, कार्तिक शुक्द द्वादशी, आषाढ शुक्ल दशमी, आषाढ पूर्णिमा, जेठको पूर्णिमा, फागुनका पूर्णिमा, आश्विनशुक्ल नवमी, माघशुक्ल सप्तमी, पौषशुक्ल एकादशी, भाद्रशुक्ल तृतीया, श्रावणको औंसी र श्रावणशुक्ल अष्टमी : यी मन्वन्तरका शुरुका तिथि हुन् । कार्तिशुक्ल नवमी, वैशाखशुक्ल तृतीया, भाद्रकृष्ण त्रयोदशी र माघको औंसी : यी युगका शुरुका तिथि हुन् । (यिनमा विवाहादि शुभकर्म नगर्नू) ।

इति मुहूर्त्तचिन्तामणौ शुभाशुभप्रकरणम् समाप्तम्

नक्षत्रप्रकरणम्

नक्षत्रका स्वामी

नासत्यान्तक-वह्नि-धातृ-शशभृद्रुद्रादितीज्योरगा
ऋक्षेशाः पितरो भगोऽर्यमरवी त्वष्टा समीरः क्रमात् ।
शक्राग्नी खलु मित्र इन्द्रनिर्ऋतिक्षीराणि विश्वे विधि-
र्गोविन्दो वसुतोयपाऽजचरणाहिर्बुध्न्यपूषाभिधाः ॥१॥

भावार्थः- २८ नक्षत्रका स्वामी क्रमशः अश्विनीकुमार, यमराज, अग्नि, ब्रह्मा, चन्द्रमा, शिव, अदिति, बृहस्पति, सर्प, अर्यमा नामका सूर्य, सूर्य, विश्वकर्मा, वायु, इन्द्र र अग्नि, मित्रनामका सूर्य, इन्द्र, राक्षस, जल, विश्वेदेव, ब्रह्मा, विष्णु, वसु, वरुण, अजचरण नामका सूर्य, अहिर्बुध्न्य नामका सूर्य तथा पूषा नामका सूर्य हुन्छन् ।

क्र.सं.	नक्षत्र	पर्यायवाची शब्द
१.	अश्विनी	दुवै अश्विनीकुमार, नासत्य, दस्र, अश्वियुक्, तुरग, वाजी, अश्व, हय आदि ।
२.	भरणी	यम, अन्तक, कृतान्त आदि ।
३.	कृत्तिका	अग्नि, वह्नि, अनल, कृशानु, दहन, पावक, हुतभुक्, हुताश आदि ।
४.	रोहिणी	धाता, ब्रह्मा, कः, विधाता, द्रुहिण, विधि, विरञ्चि, प्रजापति, प्राजेश आदि ।
५.	मृगशिरा	शशभृत्, शशी, शशाङ्क, मृगाङ्क, विधु, हिमांशु, सुधांशु, इन्वका आदि ।
६.	आर्द्रा	रुद्र, शिव, ईश, त्रिनेत्र आदि ।
७.	पुनर्वसु	अदिति, आदित्य आदि ।
८.	पुष्य	ईज्य, गुरु, जीव, तिष्य, देवपुरोहित आदि ।
९.	अश्लेषा	सर्प, उरग, भुजग, भुजङ्ग, अहि, भोगी आदि ।
१०.	मघा	पितृ, पितर आदि ।
११.	पूर्वाफाल्गुनी	भग, योनी, भाग्य आदि ।

१२. उत्तराफाल्गुनी अर्यमा

१३. हस्ता रवि, कर, सूर्य, व्रध्न, अर्क, तरणि, तपन आदि ।

१४. चित्रा त्वष्ट्र, त्वाष्ट्र, तक्ष आदि ।

१५. स्वाती वायु, वात, अनिल, समीर, पवन, मारुत, निष्ठ्या आदि ।

१६. विशाखा शक्राग्नी,वृषाग्नी, इन्द्राग्नी, द्वीश, राधा आदि ।

१७. अनुराधा मित्र

१८. ज्येष्ठा इन्द्र, शक्र, वासव, आखण्डल, पुरन्दर आदि ।

१९. मूल निर्ऋति, रक्षः, अस्रप आदि ।

२०. पूर्वाषाढा जल, नीर, उदक, अम्बु, तोय आदि ।

२१. उत्तराषाढा विश्वे, विश्वेदेव आदि ।

२२. अभिजित् विधि, विरञ्चि, धाता, विधाता आदि ।

२३. श्रवण गोविन्द, विष्णु, श्रुति, कर्ण, वैष्णव, श्रव आदि ।

२४. धनिष्ठा वसु, श्रविष्ठा आदि ।

२५. शतभिषा वरुण, वारुण, अपांपति, नीरेश, जलेश आदि ।

२६. पूर्वाभाद्रपदा अजपाद, अजचरण, अजांघ्रि आदि ।

२७. उत्तराभाद्रपदा अहिर्बुध्न्य

२८. रेवती पूषा, अन्त्य, पौष्ण आदि ।

क्र.सं.	मन्वन्तरको नाम	शुरु हुने दिन	क्र.सं.	मन्वन्तरको नाम	शुरु हुने दिन
२	स्वायम्भुव	चैत्रशुक्ल तृतीया	८	सावर्णि	फाल्गुणशुक्ल पूर्णिमा
२	स्वारोचिष	चैत्रशुक्ल पूर्णिमा	९	दक्षसावर्णि	आश्विनशुक्ल नवमी
३	औत्तम	कार्तिकशुक्ल पूर्णिमा	१०	ब्रह्मसावर्णी	माघशुक्ल सप्तमी
४	तामस	कार्तिकशुक्ल द्वादशी	११	धर्मसावर्णी	पौषशुक्ल त्रयोदशी
५	रैवत	आषाढशुक्ल द्वादशी	१२	रुद्रसावर्णी	भाद्रशुक्ल तृतीया
६	चाक्षुष	आषाढशुक्ल पूर्णिमा	१३	दैवसावर्णी	श्रावणकृष्ण औंसी
७	वैवस्वत	ज्येष्ठशुक्ल पूर्णिमा	१४	इन्द्रसावर्णी	श्रावणकृष्ण अष्टमी

युगका नाम	शुरु हुने दिन
सत्य	कार्तिकशुक्ल नवमी
त्रेता	बैशाखशुक्ल तृतीया
द्वापर	माघकृष्ण औंसी
कलि	भाद्रकृष्ण त्रयोदशी

स्थिर संज्ञक नक्षत्र र त्यसमा गर्नुपर्ने कार्य

उत्तरात्रय-रोहिण्यो भास्करश्च ध्रुवं स्थिरम् ।
तत्र स्थिरं बीजगेहशान्त्यारामादिसिद्धये ॥२॥

भावार्थः- तीनै उत्तरा र रोहिणी तथा आइतवार यिनलाई स्थिर वा ध्रुव भनिन्छ । यिनमा पोखरी खन्ने, बीउ रोप्ने, घर बनाउन शुरु गर्ने, शान्तिकर्म गर्ने र उपवन लगाउने आदि जस्ता स्थिर कार्य र मृदुसंज्ञक नक्षत्रमा बताइएका कर्म गर्नु सफल हुन्छ ।

चर संज्ञक नक्षत्र र त्यसमा गर्नुपर्ने कार्य

स्वात्यादित्ये श्रुतेस्त्रीणि चन्द्रश्चापि चरं चलम् ।
तस्मिन् गजादिकारोहो वाटिकागमनादिकम् ॥३॥

भावार्थः- स्वाती, पुनर्वसु र श्रवणबाट तीन (श्रवण, धनिष्ठा र शतभिषा) तथा सोमवारलाई चर वा चल नाम दिइएको छ । यी नक्षात्रमा हातीआदि वाहन चढ्नु र बगैंचामा यात्रा गर्नु तथा लघुसंज्ञक नक्षात्रमा बताइएका कर्महरू गर्नु शुभ हुन्छ ।

उग्र संज्ञक नक्षत्र र त्यसमा गर्नुपर्ने कार्य

पूर्वात्रयं याम्यमघे उग्रं क्रूरं कुजस्तथा ।

तस्मिन् घाताग्निशाठानि विषशस्त्रादि सिद्ध्यति ॥४॥

भावार्थः- तीनै पूर्वा, भरणी र मघा एवं मङ्गलवारलाई उग्र वा क्रूर भनिन्छ । यिनमा घातकर्म, अग्निकार्य, चोरी-ठगी, विष प्रयोग, शस्त्रकार्य आदि कार्य तथा दारुणसंज्ञक नक्षत्रमा बताइएका कर्म गर्नु सफल हुन्छ ।

मिश्र संज्ञक नक्षत्र र त्यसमा गर्नुपर्ने कार्य

विशाखाग्नेयभे सौम्यो मिश्रं साधारणं स्मृतम् ।
तत्राग्निकार्यं मिश्रं च वृषोत्सर्गादि सिद्ध्यति ॥५॥

भावार्थः विशाखा र कृत्तिका नक्षत्र तथा बुधवारलाई मिश्र वा साधारण भनिन्छ । यिनमा अग्निको कार्य, मिश्रकार्य, काम्य वृषोत्सर्ग र उग्र नक्षमा बताइएका कार्य शुभ हुन्छ ।

लघु वा क्षिप्र संघक नक्षत्र र त्यसमा गर्नुपर्ने कार्य

हस्ताश्वि-पुष्याभिजितः क्षिप्रं लघु गुरुस्तथा ।
तस्मिन् पण्यरतिज्ञानं भूषाशिल्पकलादिकम् ॥६॥

भावार्थः- हस्ता, अश्विनी, पुष्य, अभिजित् र बिहीबारलाई लघु वा क्षिप्र भनिन्छ । यिनमा अर्थकार्य, रति, ज्ञान, भूषण निर्माण तथा धारण, शिल्पकर्म आदि कार्य र चर संज्ञक नक्षत्रका कार्य गर्नु राम्रो हुन्छ ।

मैत्र संज्ञ नक्षत्र र त्यसमा गर्नुपर्ने कार्य

मृगान्त्यचित्रामित्रर्क्षं मृदु मैत्रं भृगुस्तथा ।
तत्र गीताम्बरक्रीडा मित्रकार्यं विभूषणम् ॥७॥

भावार्थः- मृगशिरा, रेवती, चित्रा, अनुराधा र शुक्रबारलाई मृदु वा मैत्र भनिन्छ । यिनमा गीत, वस्त्र, खेलकूद, शिक्षा, मित्रकार्य र भूषण निर्माण उत्तम हुन्छ ।

तीक्ष्ण वा दारुण संज्ञक नक्षत्र र त्यसमा गर्नुपर्ने कार्य

मूलेन्द्राद्रीहिभं सौरिस्तीक्ष्णं दारुणसंज्ञकम् ।
तत्राभिचारघातोग्रभेदाः पशुदमादिकम् ॥८॥

भावार्थः- मूल, ज्येष्ठा, आर्द्रा, अश्लेषा र शनिबारलाई तीक्ष्ण वा दारुण भनिन्छ । यसमा तन्त्र प्रयोग, घातकर्म, उग्रकर्म, पशुदमन आदि तथा बन्धन जस्ता कार्य सिद्ध हुन्छन् ।

नक्षत्र समूहको नाम	नक्षत्र	वार	गर्न उपयुक्त कार्य
ध्रुव वा स्थिर	तीनै उत्तरा, रोहिणी	आईत	स्थिर-बीज-गृह-शान्ति वाटिकागमन
चर वा चल	स्वाती, पुनर्वसु, श्रवण, धनिष्ठा, शतभिषा	सोम	हाति आदि आरोहण, वाटिका भ्रमण
उग्र वा क्रूर	तीनै पूर्वा, भरणी, मघा	मङ्गल	घात, अग्नि, शाठ्य, विष, शस्त्र आदि
मिश्र वा साधारण	विशाखा, कृत्तिका	बुध	अग्निकार्य, मिश्रकार्य, वृषोत्सर्ग
क्षिप्र वा लघु	हस्ता, अश्विनी, पुष्य, अभिजित्	बिही	पण्य-रति-ज्ञान-भूषणादि
मृदु वा मैत्र	मृगशिरा, रेवती, चित्रा, अनुराधा	शुक्र	गीत, वस्त्र, क्रीडा, मित्र-कार्य, भूषण
तीक्ष्ण वा दारुण	मूल, ज्येष्ठा, आर्द्रा, अश्लेषा	शनि	घात, उग्र, पशुदमन आदि

अधोमुखी, ऊर्ध्वमुखी र तिर्यङ्मुखी नक्षत्र

मूलाहिमिश्रोग्रमधोमुखं भवेदूर्ध्वास्यमार्द्रेज्यहरित्रयं ध्रुवम् ।
तिर्यङ्मुखं मैत्रकरानिलादितिज्येष्ठाश्विभानीदृहकृत्यमेषु सत् ॥९॥

भावार्थः- मूल, अश्लेषा, मिश्र, उग्रलाई अधोमुखी, आर्द्रा, पुष्य, श्रवणसमेत त्यसबाट तीन, ध्रुवलाई ऊर्ध्वमुखी र मैत्र, हस्ता, स्वाती, पुनर्वसु, ज्येष्ठा र अश्विनीलाई तिर्यङ्मुख भनिन्छ । यिनमा समूहको नाम अनुसारका कार्य गर्न शुभ हुन्छ ।

वस्त्र, आभूषण आदि लगाउने साइत

पौष्णध्रुवाश्विकरपञ्चकवासवेज्यादित्ये प्रवालरदशङ्खसुवर्णवस्त्रम् ।
धार्यं विरिक्तशनिचन्द्रकुजेऽह्नि रक्तं भौमे ध्रुवादितियुगे सुभगा न दध्यात् ॥१०॥

भावार्थः- रेवती, ध्रुवसंज्ञक, अश्विनी, करपञ्चक(हस्ता, चित्रा, स्वाती, विशाखा र अनुराधा), धनिष्ठा, पुष्य र पुनर्वसु यि नक्षत्रमा, रिक्ता (४।९।१४) तिथि बाहेकका तिथिमा शनि, सोम, मङ्गलवार त्यागी बाँकी वारमा मूँगा, हातीदाँतले बनेका आभूषण, शङ्खले बनेका आभूषण र कपडा लगाउनु उत्तम हुन्छ । मङ्गलबार रातो लुगा लगाउनु उचित हुन्छ । ध्रुवसंज्ञक, पुनर्वसु र पुष्य नक्षत्रमा तथा आइतबार सौभाग्यवती स्त्रीले उपरोक्त वस्तु नलगाउनू ।

नयाँ वस्त्र आदि जलेको फल

वस्त्राणां नवभागकेषु च चतुष्कोणेऽमरा राक्षसा
मध्यत्र्यंशगता नरास्तु सदशे पाशे च मध्यांशयो ।
दग्धे वा स्फुटितेऽम्बरे नवतरे पङ्कादिलिप्ते
न सद्रक्षोंऽशे नृसुरांशयोः शुभमसत्सर्वांशके प्रान्ततः ॥११॥

भावार्थः- नयाँ वस्त्र डढेर, काटिएर, च्यातिएर, हिलो-दाग आदि लागेर दूषित भए त्यसको शुभअशुभ हेर्न उक्त वस्त्रलाई नौ भागको कल्पना गरी चार कुनामा देवता, बिचको तृतीयांशमा राक्षस र कुनाका छेउछाउका बीचमा मनुष्य भागको कल्पना गर्नू । कल्पना गरिएको जुन भाग दूषित भएको त्यही अनुसार फल दिने हुन्छ । त्यस्तै कल्पना गरिएको भागको किनारामा दूषित भए अशुभ

फल दिने हुन्छ । यसरी नै चकटी, डस्ना, आसनी, खराउ आदिको पनि जान्नू । अशुभ सूचक नलगाउनू । त्यसलाई दान दिनू वा गरिबलाई दिनू ।

निन्द्यकालमा पनि लगाउन हुने वस्त्र

विप्राज्ञया तथोद्वाहे राज्ञा प्रीत्यार्पितं च यत् ।
निन्द्येऽपि धिष्ण्ये वारादौ वस्त्रं धार्यं जगुर्बुधाः ॥१२॥

भावार्थः- तिथि, बार, नक्षत्र आदि निन्दनीय हुँदा पनि ब्राह्मणका आज्ञाले तथा उद्वाहादि अवसरमा राजाले खुशी भई दिएका वस्त्रहरू लगाउनु भनी विद्वानले भनेका छन् ।

वृक्षारोपण, राजाको दर्शन, मद्यारम्भ र गाईबस्तु किनबेचको साइत

राधामूलमृदुध्रुवर्क्षवरुणक्षिप्रैर्लतापादपा-
रोपोऽथो नृपदर्शनं ध्रुवमृदुक्षिप्रश्रवोवासवैः ।

तीक्ष्णोग्राम्बुपभेषु मद्यमुदितं क्षिप्रान्त्यवह्नीन्द्रभा-
दित्येन्द्राम्बुपवासवेषु हि गवां शस्तः क्रयो विक्रयः ॥१३॥

भावार्थः- विशाखा, मूल, मृदुसंज्ञक, ध्रुवसंज्ञक, शतभिषा, क्षिप्रसंज्ञक नक्षत्र र आइत, बिही र शुक्रबारमा रुख-लहरा लगाउनु शुभ हुन्छ । ध्रुव, मृदु, क्षिप्र र धनिष्ठा तथा आइत, बिही र शुक्रबारमा राजाको दर्शन लाभदायक हुन्छ । तीक्ष्ण, उग्र र शतभिषामा मद्यसम्बन्धी कार्य शुभ हुन्छ । क्षिप्र, रेवती, विशाखा, पुनर्वसु, ज्येष्ठा, शतभिषा र धनिष्ठामा गाईको किनबेच उत्तम हुन्छ ।

पशुपालन मुहूर्त्त

लग्ने शुभे चाष्टमशुद्धिसंयुते रक्षा पशूनां निजयोनिभे चरे ।
रिक्ताष्टमी-दर्श-कुज-श्रवो-ध्रुव-त्वाष्ट्रेषु यानं स्थितिवेशनं न सत् ॥१४॥

भावार्थः- शुभग्रहका राशि (२।३।४।६।७।९।१२) को लग्नमा, लग्नको आठौं स्थानमा पापग्रह नहुँदा, पशुयोनी नक्षत्र (घोडाको अश्विनी,शतभिषा आदि) र चरसंज्ञक नक्षत्रमा पशु रक्षा शुभ हुन्छ । रिक्ता, अष्टमी र औंसी, मङ्गलवार, श्रवण, ध्रुवसंज्ञक र चित्रामा पशुको स्थानान्तरण, गोठमा राख्न र गोठबाट निकाल्न अशुभ हुन्छ ।

ओखती खाने साइत

भैषज्यं सल्लघुमृदुचरे मूलभे द्वयङ्गलग्ने
शुक्रेन्द्विज्ये विदि च दिवसे चापि तेषां रवेश्च ।
शुद्धे रिष्फद्युनमृतिगृहे सत्तिथौ नो जनेर्भे-
सूचीकर्माप्यदिति-वसुभ-त्वाष्ट्रमित्राश्वि-धिष्ण्ये ॥१५॥

भावार्थः- लघु-मृदु-चर र मूल नक्षत्रमा द्विस्वभाव राशि (३।६।९।१२ बुध र गुरुको राशि) को लग्नमा शुक्र-सोम-गुरु-बुध रहँदा यिनै वारमा, लग्नबाट १२।७।८ औं स्थान पापग्रह नरहेको र शुभ तिथिमा औषधी खानु उत्तम हुन्छ । जातक शास्त्रले बताएका दीर्घायु दिने योगमा पनि औषधी खानु शुभ हुन्छ । जन्मनक्षत्रमा कहिल्यै औषधी नखानू । पुनर्वसु, धनिष्ठा, चित्रा, अनुराधा, अश्विनी र पुष्य नक्षत्रमा सिलाईको काम र कवच लगाउनु उत्तम हुन्छ ।

ब्यापारको साइत

क्रयर्क्षे विक्रयो नेष्टो विक्रयर्क्षे क्रयोऽपि न ।
पौष्णाम्बुपाश्विनीवातश्रवश्चित्राः क्रये शुभाः ॥१६॥

भावार्थः- किन्ने नक्षत्रमा बेच्न र बेच्ने नक्षत्रमा किन्न पनि फाइदाजनक हुँदैन । रेवती, शतभिषा, अश्विनी, श्रवण र चित्रा नक्षत्रलाई किन्न उत्तम नक्षत्र भनी बताइएको छ ।

पूर्वाद्वीशकृशानुसार्पयमभे केन्द्रत्रिकाणे शुभैः

षट्त्र्यायेष्वशुभैर्विना घटतनुं सन्विक्रयः सत्तिथौ ।
रिक्ताभौमघटान्विना च विपणिर्मैत्रध्रुवक्षिप्रभै-
र्लग्ने चन्द्रसिते व्ययाष्टरहितैः पापैः शुभैर्द्व्यायखे ॥१७॥

भावार्थः- तीनै पूर्वा, विशाखा, कृत्तिका, अश्लेषा र भरणी नक्षत्रमा; शुभग्रह लग्नबाट केन्द्र वा द्विकोणमा हुँदा; पापग्रह ३।६।११ स्थानमा हुँदा, कुम्भलग्नलाई छोडी अरु लग्नमा र शुभ तिथिमा वस्तुको बिक्री शुभ हुन्छ । रिक्ता, मङ्गलबार, कुम्भलग्नलाई छोडी बाँकी सबै तिथि, बार र लग्नमा; मित्र, ध्रुव र क्षिप्र नक्षत्रमा; चन्द्र र शुक्र लग्नमा बसेका समयमा; १२।८ मा पापग्रह नहुँदा र २।११।१० मा शुभग्रह हुँदा पसल खोल्ने मुहूर्त हुन्छ ।

जनावर सम्बन्धी कामको साइत

क्षिप्रान्त्यवस्विन्दुमरुज्जलेशा दित्येष्वरिक्तारदिने प्रशस्तम् ।
स्याद्वाजिकृत्यं त्वथ हस्तिकार्यं कुर्यान्मृदुक्षिप्रचरेषु विद्वान् ॥१८॥

भावार्थः- क्षिप्र-रेवती-धनिष्ठा-मृगशिरा-स्वाती-शतभिषा र पुनर्वसु नक्षत्रमा, रिक्ता तिथि र मङ्गलवारलाई छाडी बाँकी तिथि र वारमा घोडासम्बन्धी कार्य कल्याणकारी हुन्छ । मृदु, क्षिप्र र चर नक्षत्रमा हातीसम्बन्धी कार्य शुभदायक हुन्छ ।

आभूषण र हतियार बनाउने र लगाउने वा बोक्ने साइत

स्याद् भूषाघटनं त्रिपुष्करचरक्षिप्रध्रुवे रत्नयुक्
तत्तीक्ष्णोग्रविहीनभे रविकुजे मेषालिसिंहे तनौ ।
तन्मुक्तासहितं चरध्रुवमृदुक्षिप्रे शुभे सत्तना
तीक्ष्णोग्राश्विमृगे द्विदैवदहने शस्त्रं शुभं घट्टितम् ॥१९॥

भावार्थः- त्रिपुष्करयोग (भद्रा तिथि-२।७।१२, शनि-मङ्गल-आइतबार, विशाखा-उत्तराफाल्गुनी-पू.भाद्रपदा-पुनर्वसु-कृत्तिका-उ.षाढाको योग), चर-क्षिप्र-ध्रुवसंज्ञक नक्षत्रमा आभूषण बनाउनु शुभ हुन्छ । तीक्ष्ण र उग्रसंज्ञक नक्षत्रलाई छोडी बाँकी नक्षत्रमा, आइत र मङ्गलबारमा, मेष-वृश्चिक र सिंह लग्नमा रत्न जडिएका आभूषण बनाउनु शुभ हुन्छ । चर-ध्रुव-मृदु र क्षिप्र संज्ञक नक्षत्रमा, शुभ बार (च.बु.वृ.शु.) मा र शुभ लग्न (२।३। ४।६।७।९।१२) मा मोति जडिएका आभूषण बनाउनु कल्याणकारी हुन्छ । तीक्ष्ण-उग्र, अश्विनी, मृगशिरा, विशाखा र कृत्तिका नक्षत्रमा हतियार बनाउनु शुभ हुन्छ

टकमरी र कपडा धुने साइत

मुद्राणां पातनं सद्ध्रुवमृदुचरभक्षिप्रभैर्वीन्दुसौरे
घस्रे पूर्णाजयाख्ये न च गुरुभृगुजास्ते विलग्ने शुभैः स्यात् ।
वस्त्राणां क्षलनं सद्वसुहयदिनकृत्पञ्चकादित्यपुष्ये
नो रिक्तापर्वषष्ठीपितृदिनरविजज्ञेषु कार्यं कदापि ॥२०॥

भावार्थः- ध्रुव-मृदु-चर र क्षिप्र संज्ञक नक्षत्रमा, शनिबारलाई छोडेर अरु बारमा, भद्रालाई छाडी पूर्णा र जया तिथिमा, गुरु र शुक्र अस्त-वाल्य-वृद्धलाई छोडी अरु शुभ समयमा तथा लग्नमा शुभग्रह रहेको समयमा सिक्का-टकमरी गर्नु उत्तम हुन्छ । धनिष्ठा, अश्विनी, हस्ता देखिका पाँच, पुनर्वसु र पुष्य नक्षत्रमा धोबीबाट लुगा धुवाउनु शुभ हुन्छ । रिक्ता, पर्वतिथि, षष्ठी, मातापिताको मरण-दिन तथा शनि र बुधवार कपडा धुन नदिनू ।

राजाको दर्शन गर्ने तथा हतियार आदि धारण गर्ने साइत

सन्धार्याः कुन्त-वर्मेष्वसन-शर-कृपाणासिपुत्र्यो विरिक्ते
शुक्रेज्यार्केऽह्नि मैत्रध्रुव-लघुसहितादित्यशाक्रद्विदैवे ।
स्युर्लग्ने हि स्थिराख्ये शशिनि च शुभदृष्टे शुभैः केन्द्रगैः
स्याद्भोगः शय्यासनादेर्ध्रुव-मृदु-लघु-हर्यन्तकादित्य इष्टः ॥२१॥

भावार्थः- रिक्ताबाहेकका तिथि, शुक्र-बिही र आइतबार, मैत्र-ध्रुव-लघु एवं पुनर्वसु-ज्येष्ठा-विशाखा नक्षत्रमा, चन्द्रमा स्थिर लग्न (२।५।८।११) मा बसेको र शुभग्रहले हेरेको अवस्थामा, केन्द्रमा शुभग्रह रहेको अवस्थामा भाला, कवच, चाप, बाण, तरवार, छुरी आदि शस्त्र धारण गर्नु पर्दछ । ध्रुव-मृदु-लघु संज्ञक, श्रवण, भरणी र पुनर्वसु नक्षत्रमा शैया, आसनी आदिको पहिलो चोटीको भोग गर्नु श्रेष्ठ हुन्छ ।

अन्ध, मन्द, मध्य, सुलोचन नक्षत्र र हराएका वस्तुको प्राप्ति

अन्धाक्षं वसुपुष्यधातृजलभद्वीशार्यमान्त्याभिघं
मन्दाक्षं रविविश्वमैत्रजलपाश्लेषाश्विचान्द्रं भवेत् ।
मध्याक्षं शिवपित्रजैकचरणत्वाष्ट्रैन्द्रविध्यन्तकं
स्वक्षं स्वात्यदितिश्रवोदहनभाहिर्बुध्न्यरक्षो भगम् ॥२२॥
विनष्टार्थस्य लाभोऽन्धे शीघ्रं मन्दे प्रयत्नतः ।
स्याद् दूरे श्रवणं मध्ये श्रुत्याप्ती न सुलोचने ॥२३॥

भावार्थः- धनिष्ठा, पुष्य, रोहिणी, पू.षाढा, विशाखा, उ.फाल्गुनी र रेवती नक्षत्रलाई अन्ध भनिन्छ । हस्ता, उ.षाढा, अनुराधा, शतभिषा, अश्लेषा, अश्विनी र मृगशिरालाई मन्दनेत्र भनिन्छ । आर्द्रा, मघा, पू.भाद्रपदा, चित्रा, ज्येष्ठा, अभिजित् र भरणीलाई मध्याक्ष भनिन्छ । स्वाती, पुनर्वसु, श्रवण, कृत्तिका, उ.भाद्रपदा, मूल र पू.फाल्गुनीलाई सुलोचन भनिन्छ । अन्ध नक्षत्रमा नष्ट वस्तु चाँडै भेटिन्छ । मन्दाक्षमा नष्ट वस्तु प्रयत्नपूर्वक भेटिन्छ । मध्याक्षमा नष्ट वस्तु टाढा रहेको सुनिन्छ । सुलोचनमा नष्ट वस्तु (हराएको धन, चोरिएका वस्तु, भागेर हिँडेको मानिस) को खोटखबर र प्राप्ती हुँदैन ।

क्र.सं.	नाम	स्वामी	संज्ञा	मुख	नष्ट आदि विचार		रोग उत्पत्ती र दान		तारा संख्या	स्वरुप	जाति
					संज्ञा	फल	दिन	दान			
१	अश्विनी	अश्वि	क्षिप-लघु	अधः	मन्द	यत्नलाभ	९	भोजन	३	अश्व	वैश्य
२	भरणी	यम	उग्र-क्रूर	अधः	मध्य	दूरश्रवण	११	गोन्नादि	३	योनि	चाण्डाल
३	कृत्तिका	अग्नि	मिश्र-साधा.	ऊर्ध्व	सुलोचन	अलाभ	९	स्वर्ण	६	क्षुर	ब्राह्मण
४	रोहिणी	ब्रह्मा	ध्रुव-स्थिर	ऊर्ध्व	अन्ध	शीघ्रलाभ	७	घृत	५	शकट	शूद्र
५	मृगशिरा	चन्द्र	मृदु-मैत्र	तिर्यक्	मध्य	यत्नलाभ	१ महिना	तिल	३	मृग	कृषक
६	आर्द्रा	रुद्र	तीक्ष्ण-दारुण	ऊर्ध्व	मन्द	दूरश्रवण	मृति	गो	१	मणि	क्रूर
७	पुनर्वसु	अदिति	चर-चल	तिर्यक्	सुलोचन	अलाभ	७	पित्तल	४	गृह	वैश्य
८	पुष्य	गुरु	क्षिप-लघु	ऊर्ध्व	अन्ध	शीघ्रलाभ	७	तेल	३	शर	क्षत्रिय
९	अश्लेषा	सर्प	तीक्ष्ण-दारुण	अधः	मन्द	यत्नलाभ	मृति	गोजादि	५	चक्र	चाण्डाल
१०	मघा	पितृ	उग्र-क्रूर	अधः	मध्य	दूरश्रवण	२०	वस्त्रोपव	५	भवन	शूद्र
११	पू. फा.	भग	उग्र-क्रूर	अधः	सुलोचन	अलाभ	मृति	भोजन	२	मंच	ब्राह्मण
१२	उ. फा.	अर्यमा	ध्रुव-स्थिर	ऊर्ध्व	अन्ध	शीघ्रलाभ	७	अन्न	२	शैया	क्षत्रिय
१३	हस्ता	सूर्य	क्षिप-लघु	तिर्यक्	मन्द	यत्नलाभ	१५	तिल	५	हात	वैश्य
१४	चित्रा	त्वष्टा	मृदु-मैत्र	तिर्यक्	मध्य	दूरश्रवण	११	दुग्ध	१	मुक्ता	कृषक
१५	स्वाती	वायु	चर-चल	अधः	सुलोचन	अलाभ	मृति	गोघृत	१	मुगा	क्रूर
१६	विशाखा	इन्द्राग्नि	मिश्र-साधा.	अधः	अन्ध	शीघ्रलाभ	१५	गोस्वर्ण	४	तोरण	चाण्डाल
१७	अनुराधा	मित्र	मृदु-मैत्र	तिर्यक्	मन्द	यत्नलाभ	स्थिर	गोघृत	४	बलि	शूद्र
१८	ज्येष्ठा	इन्द्र	तीक्ष्ण-दारुण	तिर्यक्	मध्य	दूरश्रवण	मृति	तिल	३	कुण्डल	कृषक
१९	मूल	निरृति	तीक्ष्ण-दारुण	अधः	सुलोचन	अलाभ	९	रौप्योमा	११	सिंहपु.	क्रूर
२०	पू. षाढा	जल	उग्र-क्रूर	अधः	अन्ध	शीघ्रलाभ	मृति	गोमुक्ता	२	गजदन्त	ब्राह्मण
२१	उ. षाढा	विश्वेदेवा	ध्रुव-स्थिर	ऊर्ध्व	मन्द	यत्नलाभ	१ महिना	भोजन	२	मंच	क्षत्रिय
२२	अभिजित	ब्रह्मा	क्षिप-लघु	ऊर्ध्व	मध्य	दूरश्रवण	-	-	-	-	-
२३	श्रवण	विष्णु	चर-चल	ऊर्ध्व	सुलोचन	अलाभ	१ महिना	श्रीफल	३	वामन	चाण्डाल
२४	धनिष्ठा	वसु	चर-चल	ऊर्ध्व	अन्ध	शीघ्रलाभ	१५	अश्वान्न	४	मादल	कृषक
२५	शतभिषा	वरुण	चर-चल	ऊर्ध्व	मन्द	यत्नलाभ	११	भोजनान्न	१००	वृत्त	क्रूर
२६	पू. फा.	अजच.	उग्र-क्रूर	ऊर्ध्व	मध्य	दूरश्रवण	मृति	भोजन	२	मंच	ब्राह्मण
२७	उ. फा.	अहिर्वुध्न्य	ध्रुव-स्थिर	ऊर्ध्व	सुलोचन	अलाभ	७	अन्न	२	यमल	क्षत्रिय
२८	रेवती	पूषा.	मृदु-मैत्र	तिर्यक्	अन्ध	शीघ्रलाभ	स्थिर	वृष	३२	मादल	शूद्र

लगानि आदिको साइत

तीक्ष्णमिश्रध्रुवोग्रैर्यद् द्रव्यं दत्तं निवेशितम् ।
प्रयुक्तं च विनष्टं च विनष्ट्यां पाते न चाप्यते ॥२४॥

भावार्थः- तीक्ष्ण-मिश्र-ध्रुव-उग्र नक्षत्रमा, भद्रा-करण र व्यतिपात योगमा ऋणका दिइएको-कतै राखिएको-व्यवसायमा लगाइएको वा नष्ट (हराउने, चोरी हुने) भएको द्रव्य भेटिँदैन ।

जलाशय खन्ने, नाच्ने आदि साइत

मित्रार्कध्रुववासवाम्बुपमघातोयान्त्यपुष्येन्दुभिः ।
पापैर्हीनबलैस्तनौ सुरगुरौ ज्ञे वा भृगौ खे विधौ ।
आप्ये सर्वजलाशयस्य खननं व्यम्भोमघैः सेन्द्रभै-
स्तैर्नृत्यं हिबुके शुभैस्तनुगृहेज्ञेऽब्जे ज्ञराशौ शुभम् ॥२५॥

भावार्थः- अनुराधा-हस्ता-ध्रुव-धनिष्ठा-शतभिषा-मघा-पू.षाढा-रेवती-पुष्य र मृगशिरा नक्षत्रमा, पापग्रह (सू.मं.श.) निर्बल हुँदा, लग्नमा बृहस्पति वा बुध वा दुवै भएमा, लग्नबाट दशौं स्थानमा शुक्र र जलचर राशि (४।१०।११।१२) का चन्द्रमा भएमा जलाशय खन्नु-बनाउनु शुभ हुन्छ । अनुराधा-हस्ता-ध्रुव-धनिष्ठा-शतभिषा-रेवती-पुष्य र मृगशिरा नक्षत्रमा, लग्नबाट चौथो स्थानमा शुभग्रह हुँदा, लग्नमा बुध वा बुधको राशि (मिथुन, कन्या) मा चन्द्रमा रहँदा पहिलो चोटी नृत्य शुरु गर्नु शुभ हुन्छ ।

जागिरको साइत

क्षिप्रे मैत्रे वित्सितार्केज्यवारे सौम्ये लग्नेऽर्के कुजे वा खलाभे ।
योनेमैत्र्यां राशिपोश्चापि मैत्र्यां सेवा कार्या स्वामिनः सेवकेन ॥२६॥

भावार्थः- क्षिप्र र मैत्र नक्षत्रमा, बुध-शुक्र-आइत-बिहीबारमा, शुभग्रह लग्नमा भएका बेलामा, सूर्य वा मङ्गल दशौं वा एघारौं स्थानमा हुँदा, योनीको मित्रता होस् तथा राशिस्वामीमा पनि मैत्री होस् यस्तो स्थितिमा सेवकले स्वामीको सेवा गर्न शुरु गर्नू । सेवा गरिनेको नक्षत्र सेवकको भन्दा पहिले हुनु हुँदैन ।

आर्थिक कारोबारको साइत

स्वात्यादित्यमृदुद्विदैवगुरुभे कर्णत्रयाश्वे चरे
लग्ने धर्मसुताष्टशुद्धिसहिते द्रव्यप्रयोगः शुभः ।
नारे ग्राह्यमृणं तु सङ्क्रमदिने वृद्धौ करेर्क्केऽह्नि यत्
तद्वंशेषु भवेदृणं न च बुधे देयं कदाचिद्धनम् ॥२७॥

भावार्थः- स्वाती-पुनर्वसु-मृदु-विशाखा-पुष्य-श्रवणबाट ३, अश्विनीमा, चर लग्नमा र लग्नबाट ९।५।८ स्थान शुद्ध हुँदा द्रव्यको प्रयोग शुभ हुन्छ । मङ्गलवार साहुसँग ऋण नलिनू । सूर्य सङ्क्रान्तिका दिन, वृद्धियोगमा, हस्ता नक्षत्रमा र आइतबार लिइने ऋण लिनेको वंश परंपराका लागि हुन जान्छ (चुक्ता हुँदैन) । त्यसैले यिनमा कुनै हालतमा ऋण नलिनू । बुधवार कहिल्यै धन नदिनू । (जुन दिन ऋण लिन नहुने बताइएको छ, त्यो दिन ऋण तिर्नाले ऋणबाट मुक्ति हुन्छ । ऋणग्रस्त कुटुम्बले भौमव्रत गरे ऋणमुक्ति अवस्य हुन्छ । बुधबार धन सङ्ग्रह उत्तम हुन्छ) ।

लाङ्गलयोजन (हलो जोत्ने कार्य)

मूलद्वीशमघाचरध्रुवमृदुक्षिप्रैर्विनाऽर्क शनिं
पापैर्हीनबलैर्विधौ जललवे शुक्रे विधौ मांसले ।
लग्ने देवगुरौ हलप्रवहणं शस्तं न सिंहे घटे
कर्काजैणघटे तनौ क्षयकरं रिक्तासु षष्ठ्यां तथा ॥२८॥

भावार्थः- मूल-विशाखा-मघा-चर-ध्रुव-मृदु र क्षिप्र नक्षत्रमा, आइत र शनि बाहेकका बारमा, पापग्रह निर्बल हुँदा, चन्द्रमा जलचर राशिको नवांशमा हुँदा, शुक्र र चन्द्रमा पूर्ण बलियो (जब ग्रह आफ्नो उच्च राशि, आफ्नो राशि, आफ्नो नवांश, आफ्नो मूल त्रिकोणमा आफ्नो मित्रको राशि वर्गोत्तम राशिमा रहन्छ, आफ्नो मित्र र शुभ ग्रहले देखिन्छ, आकाशमा निर्मल र चमकिलो देखिन्छ भने सबल भनिन्छ) हुन्छ तथा लग्नमा बृहस्पति हुन्छ तब हलो जोत्नु शुभ बताइएको छ । सिंह, कुम्भ, कर्कट, मेष, मकर र तुला लग्नमा, रिक्ता र षष्ठी तिथिमा पहिलो पटक हलो चलाउनाले कृषिमा हानी हुन्छ ।

वीउ रोप्ने साइत

एतेषु श्रुतिवारुणादितिविशाखोडूनि भौमं विना
बीजोप्तिर्गदिता शुभा, त्वगुभतोष्टाग्नीन्दुरामेन्दवः ।
रामेन्द्वग्नियुगान्यसच्छुभकराण्युप्तौ हलेकोंज्झिताद्
भाद्रामाष्टनवाष्टभानि मुनिभिः प्रोक्तान्यसत्सन्ति च ॥२९॥

भावार्थः- हलो जोत्न बताइएका तिथि, बार, नक्षत्रमा; श्रवण, शतभिषा, पुनर्वसु र विशाखा नक्षत्र तथा मङ्गलबारलाई छाडी अरु नक्षत्रमा; सोम, बुध, गुरु र शुक्रबारमा तथा भद्राबाहेकका अरु तिथिमा बीउ रोप्नु उत्तम हुन्छ ।

विभिन्न उपचार र धर्मकर्मका साइत

त्वाष्ट्रान्मित्रकभादद्वयेऽम्बुपलघुश्रोत्रे शिरामोक्षणं
भौमार्केज्यदिने विरेकवमनाद्यं स्याद्बुधार्की विना ।
मित्रक्षिप्रचरध्रुवे रविशुभाहे लग्नवर्गे विदो
जीवस्यापि तनौ गुरौ निगदिता धर्मक्रिया तद् बले ॥३०॥

भावार्थः- चित्रा-अनुराधा-रोहिणीबाट २-२ नक्षत्र, शतभिषा, लघु र श्रवण नक्षत्रमा तथा मङ्गल, आइत र गुरुबारमा नसा काटी खराब रगत निकाल्न शुभ हुन्छ । बुध

र शनि बाहेकका बारमा तथा चि.स्वा.अनु.ज्ये.रो.मू.शत.ह.अश्वि.पुष्य श्र.नक्षत्रमा पेट सफा गर्नका लागि जुलाब खान वा वमनको औषधी खान उत्तम बताइएको छ । मित्र, क्षिप्र, चर र ध्रुव नक्षत्रमा, शुभग्रहका बार वा आइतबार, बुध र बृहस्पतिको लग्न तथा षड्वर्गमा एवं लग्नमा बृहस्पति बलियो हुँदा धर्मकर्म गर्नु उत्तम हुन्छ ।

वालीनाली काट्ने साइत

तीक्ष्णाजपादकरवह्निवसुश्रुतीन्दु-
स्वातीमघोत्तरजलान्तकतक्षपुष्ये ।
मन्दाररिक्तरहिते दिवसेऽतिशस्ता
धान्यच्छिदा निगदिता स्थिरभे विलग्ने ॥३१॥

भावार्थः- तीक्ष्ण-पू.भाद्रपदा-हस्ता-कृत्तिका-धनिष्ठा-श्रवण-मृगशिरा-स्वाती-मघा-तीनै उत्तरा-पू.षाढा-भरणी-चित्रा र पुष्य नक्षत्रमा, शनि-मङ्गल र रिक्ता तिथिलाई छाडी अरु वार र तिथिमा तथा स्थिरसंज्ञक (२।५।८।११) लग्नमा बालीनाली काट्नु उत्तम हुन्छ ।

धान आदि चुट्ने, रोप्ने साइत

भाग्यार्यमश्रुतिमघेन्द्रविधातृमूल-
मैत्रान्त्यभेषु कथितं कणमर्दनं सत् ।
द्वीशाजपान्निर्ऋतिधातृशतार्यमर्क्षे
सस्यस्य रोपणमिहार्किकुजौ विना सत् ॥३२॥

भावार्थ- दुवै फाल्गुनी, श्रवण, मघा, ज्येष्ठा, रोहिणी, मूल, अनुराधा र रेवती नक्षत्रमा बोटवाट अन्न छुटयाउनु शुभ हुन्छ । विशाखा, पू.भाद्रपदा, मूल, रोहिणी, शतभिषा र उ. फाल्गुनी नक्षत्रमा तथा शनि र मङ्गल छाडेर अरु बारमा धान आदिको बोट रोप्नु उत्तम बताइएको छ ।

धान भण्डारन र व्यवस्थापन आदिको साइत

मिश्रोग्ररौद्रभुजगेन्द्रविभिन्नभेषु कर्काजतौलिरहिते च तनौ शुभाहे ।
धान्यस्थितिः शुभकरी गदिता ध्रुवेज्यद्वीशेन्द्रदस्रचरभेषु च धान्यवृद्धिः ॥३३॥

भावार्थः- मिश्र-उग्र-आर्द्रा-अश्लेषा र ज्येष्ठा नक्षात्रलाई छोडी अरु नक्षात्रमा, शुभग्रहका बारमा, कर्कट-मेष र तुलालाई छोडी अन्य लग्नमा अन्न भण्डारन गर्नु राम्रो हुन्छ । तर, धनिष्ठा- शतभिषा-उत्तर भाद्रपदा र रेवती : यी पञ्चक नक्षत्र हुन् । यिनलाई छोडी बाँकी नक्षात्रमा धान आदिको स्थिति उत्तम हुन्छ । ध्रुव, पुष्य, विशाखा, ज्येष्ठा, अश्विनी र चर नक्षात्रमा धान्यादि अनाजलाई ब्याजमा लगाउनु उत्तम हुन्छ ।

नक्षात्र शान्ति

क्षिप्रध्रुवान्त्यचरमैत्रमघासु शस्तं
स्याच्छान्तिकं च सह मङ्गलपौष्टिकाभ्याम् ।
खेऽर्के विधौ सुखगते तनुगे गुरौ नो
मौढ्यादिदुष्टसमये शुभदं निमित्ते ॥३४॥

भावार्थः- क्षिप्र-ध्रुव-रेवती-चर-अनुराधा र मघा नक्षात्रमा, लग्नबाट दशौंमा सूर्य-चौथोमा चन्द्रमा र लग्नमा बृहस्पति हुँदा मङ्गल शान्ति, शान्तिक मूलनक्षत्रोत्पत्ति शान्ति आदि गर्नू । गुरु-शुक्रको अस्तादि दोषमा नगर्नू तर नैमित्तिक शान्ति (रोगोत्पत्ति, काकमैथुन दर्शन, केतूदय दर्शन, जन्म नक्षात्रमा ग्रहण आदिमा) मौढ्य-दोष हेर्नु पर्दैन ।

आहुति विचार

सूर्यभात्त्रित्रिभे चान्द्रे सूर्यविच्छुक्रपङ्गवः ।
चन्द्रारेज्यागुशिखिनो नेष्टा होमाहुतिः खले ॥३५॥

भावार्थः- सूर्यक्रान्त नक्षत्रबाट ३।३ नक्षत्र क्रमैले सूर्य, बुध, शुक्र, शनि, चन्द्रमा, मङ्गल, बृहस्पति, राहु र केतुका भागमा पर्दछन् । चन्द्रनक्षत्रसम्म गन्दा यदि पापग्रहका भागमा आहुति पर्‍यो भने अशुभ र शुभग्रहका भागमा आहुति परे उत्तम फल दिने हुन्छ ।

अग्निको वास अनुसारको फल

सैका तिथिर्वारयुता कृताप्ता शेषे गुणेऽभ्रे भुवि वह्निवासः ।
सौख्याय होमे शशियुग्मशेषे प्राणार्थनाशौ दिवि भूतले च ॥३६॥

भावार्थः- शुक्लपक्षको परेवादेखि गनी इष्ट तिथिसम्म जति संख्या हुन्छ त्यसमा १ जोड्नू, त्यसमा आइत आदि बारको संख्या जोडी ४ ले भाग गर्नू । ३ वा ० शेष रहे अग्निको निवास पृथ्वीमा हुन्छ । त्यो दिन होम गर्दा सुख प्राप्त हुन्छ । १ शेष बचे अग्निको वास स्वर्गमा हुन्छ । त्यो दिन होम गरे प्राणहानी हुन्छ । २ शेष बचे अग्निको वास पातालमा हुन्छ । सो दिन होम गरे धननाश हुन्छ ।

नवान्न खाने साइत

नवान्नं स्याच्चरक्षिप्रमृदुभे सत्तनौ शुभम् ।
विना नन्दा-विषघटी-मधु-पौषार्कि-भूमिजान् ॥३७॥

भावार्थः- चर-क्षिप्र-मृदु नक्षत्रमा, शुभलग्नमा, नन्दा तिथि-विषघटी-चैत र पुस तथा शनि र मङ्गल छोडी अरु तिथि, महिना र बारमा नवान्न खान शुभ बताइन्छ । दोषाचार र कुलाचार मुताबिक यसको ठूलो महत्व छ ।

डुङ्गा बनाउने साइत

याम्यत्रयविशाखेन्द्रसार्पपित्र्येशभिन्नभे ।
भृग्वीज्यार्कदिने नौकाघटनं सत्तनौ शुभम् ॥३८॥

भावार्थः- भरणी, कृत्तिका, रोहिणी, विशाखा, ज्येष्ठा, अश्लेषा, मघा र आर्द्रा नक्षत्रभन्दा बाहेकका नक्षत्र शुक्र-बिहीबार र शुभलग्नमा डुङ्गा बनाउनु शुभ हुन्छ ।

तन्त्रमन्त्रको साधनाको साइत

मूलार्द्राभरणीपित्र्यमृगे सोम्ये घटे तनौ ।
सुखे शुक्रेक्ष्टमे शुद्धे सिद्धिर्वीराभिचारयोः ॥३९॥

भावार्थः- मूल, आर्द्रा, भरणी, मघा र मृगशिरा नक्षत्रमा, कुम्भ लग्नमा बुध, लग्नबाट चौथो घरमा शुक्र भई आठौं स्थान शुद्ध भएमा वीरको साधना र मन्त्रतन्त्रका कार्यमा सफलता मिल्दछ ।

रोग निको भएपछि नुहाउने साइत

व्यन्तादितिध्रुवमघानिलसार्पधिष्ण्ये रिक्ते तिथौ चरतनौ विकवीन्दुवारे ।
स्नानं रुजा विरहितस्य जनस्य शस्तं हीने विधौ खलखगैर्भवकेन्द्रकोणे ॥४०॥

भावार्थः- रेवती, पुनर्वसु, ध्रुव, मघा, स्वाती र अश्लेषालाई छोडी बाँकी नक्षत्रमा; रिक्ता तिथिमा; चर लग्न (१।४।७।१०)मा; शुक्र र सोमबारलाई छोडी अरु बारमा; चन्द्रमा हीन स्थानमा (जन्मराशिबाट ४।८।१२) हुँदा तथा पापग्रह (क्षीणचन्द्र सूर्य मङ्गल शनि राहु र केतु) लग्नबाट ११।१।४।७।१०।९।५ स्थानमा रहँदा रोगबाट छुटकारा पाएको मानिसले नुहाउनु उत्तम हुन्छ ।

शिल्पकार्यको साइत

मृदु-ध्रुव-क्षिप्र-चरे ज्ञे गुरौ वा खलग्नगे ।
विधौ ज्ञजीववर्गस्थे शिल्पविद्या प्रशस्यते ॥४१॥

भावार्थः- मृदु, ध्रुव, क्षिप्र र चर नक्षत्रमा तथा चन्द्र, बुध एवं गुरुको वर्ग हुँदा शिल्पकार्य गर्नु राम्रो हुन्छ ।

सन्धी गर्ने साइत

सुरेज्यमित्रभाग्येषु चाष्टम्यां तैतिले[१] हरौ ।
शुक्रदृष्ट-तनौ सौम्यवारे सन्धानमिष्यते ॥४२॥

भावार्थः- पुष्य-अनुराधा-पू.फाल्गुनी,भद्रा बाहेकको अष्टमी, तैतिल करणमा, द्वादशीमा शुभग्रहका वारमा र लग्नमाथि शुक्रको दृष्टि हुँदा सन्धिसम्झौता गर्नु उत्तम मानिएको छ ।

१. शुक्लपक्षमा तृतीयाको पूर्वार्द्ध, षष्ठीको उत्तरार्द्ध, दशमीको पूर्वार्द्ध, त्रयोदशीको उत्तरार्द्ध र कृष्णपक्षमा द्वितीयाको पूर्वार्द्ध, पञ्चमीको उत्तरार्द्ध, नवमीको पूर्वार्द्ध र द्वादशीको उत्तरार्द्ध तैतिल करण हुन्छ ।

आरोपीको परीक्षा

त्यक्त्वाऽष्टभूतशनिविष्टिकुजाञ्जनुर्भमासौ मृतौ रविविधू अपि भानि नाड्याः ।
द्व्यङ्गे चरे तनुलवे शशिजीवताराशुद्धौ करादितिहरीन्द्रकपे परीक्षा ॥४३॥

भावार्थः- अष्टमी र चतुर्दशी, शनि र मङ्गलबार, भद्रा, जन्ममहिना, जन्मराशिबाट आठौं सूर्य र आठौं चन्द्रमा तथा नाडीनक्षात्रलाई छोडी अरु तिथि-बारमा, द्विस्वभावी र चर लग्नमा वा त्यसैको नवांशमा, चन्द्रमा-बृहस्पति र तारा शुद्ध रहँदा, हस्ता-पुनर्वसु-श्रवण-ज्येष्ठा र शतभिषा नक्षात्रमा आरोपीको जाँच गर्नु शुभ हुन्छ ।

शुभकार्यमा लग्नशुद्धि

व्ययाष्टशुद्धोपचये लग्नगे शुभदृग्युते ।
चन्द्रे त्रिषड्दशायस्थे सर्वारम्भः प्रसिद्ध्यति ॥४४॥

भावार्थः- कर्ताको जन्मलग्न र जन्मराशिबाट ३।६।१०।११ राशिको लग्न भए र त्यो शुभग्रहले युक्त वा दृष्ट छ लग्नबाट १२।८ स्थान शुद्ध छ र लग्नबाट उपचय (३।६।१०।११) मा चन्द्रमा छ भने सबै कार्य आरम्भ गर्न शुभ हुन्छ भनी बताइएको छ ।

जरो आदिमा साइत

स्वातीन्द्र-पूर्वा-शिव-सार्प-भे मृतिज्वरेऽन्त्यमैत्रे स्थिरता भवेद्रुजः ।
ग्राम्यश्रवोवारुणतक्षभे शिवा घस्रा हि पक्षो द्व्यधिपार्कवासवे ॥४५॥
मूलाग्निदास्रे नव पित्र्यभे नखा बुध्न्यार्यमेज्यादितिधातृभे नगाः ।
मासोऽब्जवैश्वेऽथ यमाहिमूलभे मिश्रेशपित्र्ये फणिदंशने मृतिः॥४६॥

भावार्थः- स्वाती, ज्येष्ठा, तीनै पूर्वा, आर्द्रा र अश्लेषा नक्षत्रमा जसलाई जरो आउँछ त्यसको मृत्यु हुन्छ । रेवती र अनुराधामा जरो आउन शुरु गरे धेरै दिन आइरहन्छ । भरणी, श्रवण, शतभिषा र चित्रामा रोग उत्पन्न भए ११ दिनसम्म रहन्छ । विशाखा, हस्ता र धनिष्ठामा रोग आए १५ दिन सताउँछ । मूल, कृत्तिका र अश्विनीमा आए ९ दिन; मघामा आए २० दिन; उ.भाद्रपदा, उ.फाल्गुनी, पुष्य, पुनर्वसु र रोहिणीमा आए ७ दिन तथा मृगशिरा र उ.षाढामा आए ३० दिनसम्म रोगले कष्ट दिन्छ । भरणी, अश्लेषा, मूल, मिश्र, आर्द्रा र मघामा सर्पले टोके मृत्यु हुन्छ । यदि सर्पले टोकेको व्यक्तिको राशिबाट ४।८।१२ मा चन्द्रमा भए वा क्षीण चन्द्रमा भएमा त अवश्य मृत्यु हुन्छ ।

शीघ्र मरण योग

रौद्राहिशाक्राम्बुपयाम्यपूर्वा द्विदैववस्वग्निषु पापवारे ।
रिक्ताहरिस्कन्ददिने च रोगे शीघ्रं भवेद्रोगिजनस्य मृत्युः ॥४७॥

भावार्थः- आर्द्रा, अश्लेषा, ज्येष्ठा, शतभिषा, भरणी, तीनै पूर्वा, विशाखा र कृत्तिका : यी ११ नक्षत्रमा; पापग्रहका बारमा; रिक्ता, द्वादशी र षष्ठीमा (उक्त तिथि, नक्षत्र र वारका योगमा) मानिस विरामी भए उसको चाँडै मृत्यु हुन्छ ।

दाहसंस्कारको बेला

क्षिप्राहिमूलेन्दुहरीशवायुभे प्रेतक्रिया स्याज्झषकुम्भगे विधौ ।
प्रेतस्य दाहं यमदिग्गमं त्यजेच्छाय्यावितानं गृहगोपनादिकम् ॥४८॥

भावार्थः- क्षिप्र, अश्लेषा, मूल, मृगशिरा, श्रवण, आर्द्रा र स्वाती नक्षत्रमा प्रेतकार्य गर्न उत्तम हुन्छ । कुम्भ र मीनका चन्द्रमा (धनिष्ठाको उत्तरार्द्ध देखि रेवती पर्यन्त चन्द्रमा) हुँदा प्रेतदाह नगर्नू, चकटी-पलङ आदि बनाउने तथा काठले घर सजाउने काम कहिल्यै नगर्नू ।

पुत्ला दाह

शुक्रारार्किषु दर्शभूतमदने नन्दासु तीक्ष्णोग्रभे
पौष्णे वारुणभे त्रिपुष्करदिने न्यूनाधिमासेऽयने ।
याम्येऽब्दात्परतश्च पातपरिघे देवेज्यशुक्रास्तके
भद्रावैधृतयोः शवप्रतिकृतेर्दाहो न पक्षे सिते ॥५०॥
जन्मप्रत्यरितारयोर्मृतिसुखान्त्येऽब्जे च कर्तुर्न सन्
मध्यो मैत्रभगादितिध्रुवविशाखाद्व्यङ्घ्रिभे ज्ञेऽपि च ।
श्रेष्ठोऽर्केज्यविधोर्दिने श्रुतिकरस्वात्यश्विपुष्ये तथा
त्वाशौचात्परतो विचार्यमखिलं मध्ये यथासम्भवम् ॥५१॥

भावार्थः- शुक्र-मङ्गल र शनिवारमा, औंसी-चतुर्दशी-त्रयोदशी र नन्दा तिथिमा, तीक्ष्ण-उग्र-रेवती र शतभिषा नक्षत्रमा, त्रिपुष्कर योगमा, मलमास र क्षयमासमा, एक वर्ष पछिको दक्षिणायनमा, व्यतिपात र परिघ योगमा, गुरु र शुक्रको अस्तमा, भद्रा र वैधृति योगमा तथा शुक्लपक्षमा शव प्रतिकृति (पुत्ला)को दाह नगर्नू । (प्रत्यक्ष शरीर जलाउँदा मुहूर्त विचार गरिन्न- (प्रत्यक्षशवसंस्कारे दिनं नैव विशोधयेत्) । प्रेतकर्म गर्ने व्यक्तिको जन्म र प्रत्यरि तारामा (जन्मनक्षात्र बाट ५।१०।१४।१९।२३ औं नक्षात्रमा) र जन्मराशिबाट ४।८।१२ राशिमा चन्द्रमा हुँदा कर्ताको लागि अशुभ हुन्छ । अनुराधा, पू.फाल्गुनी, पुनर्वसु, ध्रुव, विशाखा र दुई चरण हुने (मृगशिरा, चित्रा, धनिष्ठा) नक्षत्रमा पुत्लादाह मध्यम हुने बताइएको छ । आइत-बिही र सोमबार, श्रवण-हस्ता-स्वाती-अश्विनी र पुष्य नक्षत्रमा पुत्लादाह उत्तम हुन्छ

। आशौच पछि श्लोक ५०-५१ मा भनिएका सबै कुरा विचार गर्नु पर्दछ । आशौच चलिरहँदा पुत्लादाह गर्नु परे सकेसम्म विचार गर्नू ।

अभूक्तमूल

अभुक्तमूलं घटिकाचतुष्टयं ज्येष्ठान्त्यमूलादिभवं हि नारदः ।
वसिष्ठ एकद्विघटीमितं जगौ बृहस्पतिस्त्वेकघटीप्रमाणकम् ॥५२॥
अथोचुरन्ये प्रथमाष्टघट्यो मूलस्य शाक्रान्तिमपञ्चनाड्यः ।
जातं शिशुं तत्र परित्यजेद्वा मुखं पितास्याष्टसमा न पश्येत् ॥५३॥

भावार्थः- ज्येष्ठा नक्षत्रको अन्तिम ४ घडी (ज्येष्ठाभभोग÷१५) तथा मूलनक्षत्रको शुरुको ४ घडी (मूलभभोग÷१५) दुवै मिलाएर ८ घडी ((ज्येष्ठाभभोग÷१५)+(मूलभभोग÷१५) अभुक्त मूल हुन्छ । यो नारदको विचार हो । ज्येष्ठाको अन्तिम १ घडी र मूलको शुरुका २ घडी मिलाएर हुन्छ भनी वशिष्ठ भन्दछन् । ज्येष्ठाको अन्त्य र मूलको शुरुको आधा-आधा घडी मिलाएर अभुक्त मूल हुन्छ भन्ने बृहस्पतिको मत हो । जेष्ठाको अन्तिम ८ घडी र मूलको शुरुको ५ घडी मिलाएर १३ घडी अभुक्त मूल हुन्छ भनी अरु आचार्य भन्दछन् । यो अभुक्त मूलमा जन्मने बालकको त्याग गर्नू (अर्थात कसैलाई दिनू) । यदि माया लागेर त्याग्न नसके बाबुले ८ वर्षसम्म त्यो बालकको मुख नहेर्नू । ८ वर्षपछि शान्ति गरेर उसको मुख हेर्नू ।

मूल वा अश्लेषामा हुने जन्मको फल

आद्ये पिता नाशमुपैति मूलपादे द्वितीये जननी तृतीये ।
धनं चतुर्थोऽस्य शुभोऽथ शान्त्या सर्वत्र सत्स्यादहिभे विलोमम् ॥५४॥

भावार्थः- मूल नक्षत्रको प्रथम चरणमा बालक जन्मिए पिताको, दोश्रो चरणमा भए माताको र तेश्रो चरणमा भए धनको नाश हुन्छ । चौथो चरणमा भए शुभ हुन्छ । शान्ति गर्नाले सबै शुभ हुन्छ र मूलको दोष नष्ट हुन्छ । अर्थात अश्लेषाको

प्रथम चरण शुभ फल दिने, दोश्रो चरण धन नाशक, तेश्रो चरणमा माताको हानी या कष्ट र चतुर्थ चरणमा पितालाई कष्ट हुन्छ ।

मूलको निवास

स्वर्गे शुचिप्रोष्ठपदेषमाघे भूमौ नभः कार्त्तिकचैत्रपौषे ।
मूलं ह्यधस्तात्तु तपस्यमार्गवैशाखशुक्रेष्वशुभं च तत्र ॥५५॥

भावार्थः- असार, भदौ, असौज र माघ महिनामा मूलको वास स्वर्गमा, साउन, कार्तिक, चैत्र र पुक्ससमा भूमिमा तथा फागुन, मंसिर, वैशाख र जेठमा मूलको वास पातालमा हुन्छ । मूल जहाँ हुन्छ त्यहाँ अशुभ फल दिन्छ । अर्थात् मूल स्वर्गमा हुँदा जन्मनेको शान्ति नगरे पनि भयङ्कर दुर्घटनाको डर हुँदैन, भूमीमा हुँदा मूलको शान्ति अवश्य गर्नू । त्यस्तै, अभुक्त मूलमा जन्म भएपनि सबै महिनामा शान्ति गर्नु पर्दछ ।

जन्मँदाका कुसाइतहरु

गण्डान्तेन्द्रभशूलपातपरिघव्याघातगण्डावमे
सङ्क्रान्तिव्यतिपातवैधृतिसिनीवालीकुहूदर्शके ।
वज्रे कृष्णचतुर्दशीषु यमघण्टे दग्धयोरमृतौ
विष्टौ सोदरभे जनिर्न पितृभे शस्ता शुभा शान्तितः ॥५६॥

भावार्थः- गण्डान्त (तिथि, नक्षत्र र लग्न गण्डान्त), ज्येष्ठा नक्षत्र, शूल योग, पात (महापात), परिघयोग, व्याघातयोग, गण्डयोग, अवम (तिथिक्षय अर्थात् सूर्योदयमा नछुने तिथि), सङ्क्रान्तिको दिन, व्यतीपात, वैधृति, सिनीवाली र कुहू दुवै औंसी, वज्रयोग, कृष्णपक्षको चतुर्दशी, यमघण्टयोग, दग्धयोग, मृत्युयोग, भद्रा, करण, भाइबहिनीका जन्मनक्षात्र तथा आमाबाबुको जन्मनक्षात्रमा कुनै बालक जन्मे अनिष्ट फल दिने हुन्छ । त्यसैले यसको शान्ति गर्नू । शान्ति गर्नाले सबै अनिष्ट दूर हुन्छन् ।

नक्षत्र र तिनको तारा संख्या

त्रित्र्यङ्गपञ्चाग्निकुवेदवह्नयः शरेषुनेत्राश्विशरेन्दुभूकृताः ।
वेदाग्निरुद्राश्वियमाग्निवह्नयोऽब्धयः शतं द्विद्विरदा भतारकाः ॥५७॥

भावार्थः- अश्विनीका ३, भरणीका ३, कृत्तिकाका ६, रोहिणीका ५, मृगशिराका ३, आर्द्राका १, पुनर्वसुका ४, पुष्यका ३, अश्लेषाका ५, मघाका ५, पू.फाल्गुनीका २, उ.फाल्गुनीका २, हस्ताका ५, चित्राका १, स्वातीका १, विशाखाका ४, अनुराधाका ४, ज्येष्ठाका ३, मूलका ११, पू.षाढाका २, उ.षाढाका २, अभिजितका ३, श्रवणका ३, धनिष्ठाका ४, शतभिषाका १०० (यसैले यसलाई शततारका भनिन्छ), पू.भाद्रपदाका २, उ.भाद्रपदाका २ र रेवतीका ३२ तारा बताइएको छ ।

नक्षत्र र तिनको रुप

अश्वादिरुपं तुरगास्ययोनिक्षुरोऽन एणास्यमणिर्गृहं च ।
पृषत्कचक्रे भवनं च मञ्चः शय्या करा मौक्तिकविद्रुमं च ॥५८॥
तोरणं बलिनिभं च कुण्डलं सिंहपुच्छगजदन्तमञ्चकाः ।
त्र्यस्रि च त्रिचरणाभमर्दलो वृत्तमञ्चयमलाभमर्दलाः ॥५९॥

भावार्थः- अश्विनीको रुप घोडाको मुखजस्तो, भरणीको स्त्री-योनी जस्तो, कृत्तिकाको छुराजस्तो, रोहिणीको गाडाको जस्तो, मृगशिराको हरिणको मुखजस्तो, आर्द्राको मणिसमान चमकिलो, पुनर्वसुको भवनजस्तो, पुष्यको बाणजस्तो, अश्लेषाको चक्रजस्तो, मघाको घरजस्तो, पू.फाल्गुनीको मचानजस्तो, उ.फाल्गुनीको खाटजस्तो, हस्ताको हातजस्तो, चित्राको मोतीजस्तो, स्वातीको मूँगाजस्तो, विशाखाको तोरणजस्तो, अनुराधाको भातको डल्लोजस्तो, ज्येष्ठाको कुण्डलजस्तो, मूलको सिँहको पुच्छरजस्तो, पू.षाढाको हातीको दाँतजस्तो, उ.षाढाको मचानको जस्तो, अभिजितको त्रिकोणजस्तो, श्रवणको वामनको जस्तो, धनिष्ठाको मादलजस्तो, शतभिषाको वृत्तजस्तो,

पू.भाद्रपदाको मचानजस्तो, उ.भाद्रपदाको जोडी-पुरुषजस्तो र रेवतीको रुप मादलजस्तो बताइएको छ ।

देवप्रतिष्ठाको साइत

जलाशयारामसुरप्रतिष्ठा सौम्यायने जीवशशाङ्कशुक्रे ।
दृश्ये मृदुक्षिप्रचरध्रुवे स्यात् पक्षे सिते स्वर्क्षतिथिक्षणे वा ॥६०॥
रिक्तारवर्जे दिवसेऽतिशस्ता शशाङ्कपापैस्त्रिभवाङ्गसंस्थैः ।
व्यष्टान्त्यगैः सत्खचरैर्मृगेन्द्रे सूर्यो घटे को युवतौ च विष्णुः ॥६१॥
शिवो नृयुग्मे द्वितनौ च देव्यः क्षुद्राश्चरे सर्व इमे स्थिरर्क्षे ।
पुष्ये ग्रहा विघ्नपयक्षसर्पभूतादयोऽन्त्ये श्रवणे जिनश्च ॥६२॥

भावार्थः- चैतलाई छोडी उत्तरायणमा, बृहस्पति-चन्द्रमा-शुक्र उदय हुँदा, मृदु-क्षिप्र-चर र ध्रुव नक्षत्रमा, शुक्लपक्षमा जुन देवताको स्थापना गर्ने हो ति देवताको नक्षत्र-तिथि र मुहूर्तमा, रिक्ता तिथि र मङ्गलबारलाई छोडेर अरु तिथि र बारमा, चन्द्रमा र पापग्रह ३।६।११ स्थानमा हुँदा तथा शुभग्रह ८।१२ बाहेकका स्थानमा हुँदा जलाशय, बगैंचा र देवताको स्थापना गर्नु मङ्गलकारी हुन्छ । सिंह लग्नमा सूर्यको, कुम्भलग्नमा ब्रह्माको, कन्यालग्नमा विष्णुको, मिथुनलग्नमा शिवको, द्विस्वभाव (३।६।९।१२) लग्नमा देवीको तथा चरलग्न (१।४।७।१०) मा भैरव-सन्तोषी माता आदि क्षुद्र देवीदेवताको स्थापना गर्नु पर्दछ । देवताको स्थापना स्थिर लग्न (२।५।८।११) मा गर्नु पर्दछ । पुष्य नक्षत्रमा चन्द्रमा आदि आठ ग्रहको, रेवतीमा गणेश-यक्ष-सर्प-भूत आदि रुद्रगणको तथा श्रवणमा जिन (जैन २४ आराध्यदेव) को स्थापना गर्नू ।

इति मुहूर्त्तचिन्तामणौ नक्षत्रप्रकरणं समाप्तम्

सङ्क्रान्तिप्रकरण

विभिन्न सङ्क्रान्तिका नाम र फल

घोरार्कसङ्क्रमणमुग्ररवौ हि शूद्रान् ध्वाङ्क्षी विशो लघुविधौ च चरर्क्षभौमे ।
चौरान् महोदरयुता नृपतीन् ज्ञमैत्र मन्दाकिनी स्थिरगुरौ सुखयेच्च मन्दा ॥१॥
विप्रांश्च मिश्रभभृगौ तु पशूँश्च मिश्रा तीक्ष्णार्कजेऽन्त्यजसुखा खलु राक्षसी च ।

भावार्थः- उग्र नक्षत्र र आइतबारको योगमा सङ्क्रान्ति परे त्यसलाई घोरा भनिन्छ र त्यसले शूद्रलाई सुख दिन्छ (त्यो महिनामा शूद्र सुखी हुन्छन्) । लघु नक्षत्र र सोमबार सङ्क्रान्ति परे त्यसलाई ध्वाङ्क्षी भनिन्छ र त्यसले वैश्यलाई सुख दिन्छ । चर नक्षत्र र मङ्गलबार सङ्क्रान्ति परे त्यसलाई महोदर भनिन्छ र त्यसले चोरलाई सुख दिन्छ । मैत्र नक्षत्र र बुधबार सङ्क्रान्ति परे त्यसलाई मन्दाकिनी भनिन्छ र त्यसले क्षत्रियलाई सुख दिन्छ । स्थिर नक्षत्र र बिहीबार सङ्क्रान्ति परे त्यसलाई मन्दा भनिन्छ र त्यसले ब्राह्मणलाई सुख दिन्छ । मिश्र नक्षत्र र शुक्रबार सङ्क्रान्ति परे त्यसलाई मिश्रा भनिन्छ र त्यसले पशुलाई सुख दिन्छ । तीक्ष्ण नक्षत्र र शनिबार सङ्क्रान्ति परे त्यसलाई राक्षसी भनिन्छ र त्यसले अन्त्यजलाई सुख दिन्छ ।

सङ्क्रान्ति पर्ने बार (क)	सङ्क्रान्ति पर्ने नक्षत्र (ख)	क र ख मा सङ्क्रान्ति परे त्यसको नाम	त्यस्तो सङ्क्रान्तिको फल
आइत	उग्र (तीनै पूर्वा, भरणी र मघा)	घोरा	शूद्रलाई सुख
सोम	लघु (हस्ता, पुष्य, अभिजित् र अश्विनी)	ध्वांक्षी	वैश्यलाई सुख
मङ्गल	चर (स्वाती, पुनर्वसु, श्रवण, धनिष्ठा र शतभिषा)	महोदरी	चोरलाई सुख
बुध	मैत्र (मृगशिरा, रेवती, चित्रा र अनुराधा)	मन्दाकिनी	क्षत्रियलाई सुख
बिही	स्थिर (तीनै उत्तरा र रोहिणी)	मन्दा	बाहुनलाई सुख
शुक्र	मिश्र (विशाखा र कृत्तिका)	मिश्रा	पशुलाई सुख
शनि	तीक्ष्ण (मूल, आर्द्रा, ज्येष्ठा र अश्लेषा)	राक्षसी	अन्त्यजातलाई सुख

सङ्क्रान्ति पर्ने समय र त्यसको फल

त्र्यंशे दिनस्य नृपतीन् प्रथमे निहन्ति मध्ये द्विजानपि विशोऽपरके च शूद्रान्॥२॥
अस्ते निशाप्रहरकेषु पिशाचकादीन् नक्तञ्चरानपि नटान् पशुपालकाँश्च ।
सूर्योदये सकललिङ्गिजनञ्च...।

भावार्थः- दिनको प्रथम तृतीयांशमा सङ्क्रान्ति परे क्षत्रियलाई, दोश्रो तृतीयांशमा परे ब्राह्मणलाई र तेश्रो तृतीयांशमा परे वैश्यको नाश गर्दछ । (दिनमानलाई ३ ले भाग गर्दा जति घडिपला आउँदछ त्यसलाई तृतीयांश भनिन्छ । रात्रिमानलाई ४ भाग लगाउँदा आउने घडीपलालाई प्रहर वा याम भनिन्छ । अस्तकालमा सङ्क्रान्ति परे त्यसले शूद्रको, रातको पहिलो प्रहरमा परेकोले पिशाच आदिको, दोश्रो प्रहरमा परेकोले राक्षसको, तेश्रो प्रहरमा परेकोले नर्तकको, चौथो प्रहरमा परेकोले पशुपालकको तथा उदयकालमा परेकोले पाखण्डीको नाश गर्दछ ।

याम्यायन, सौम्यायन आदि विभिन्न सङ्क्रान्तिका नाम

...सौम्ययाम्यायनं मकरकर्कटयोर्निरुक्तम्॥३॥
षडशीत्याननं चापनृयुक्कन्याझषे भवेत् ।
तुलाजौ विषुवं विष्णुपदं सिंहालिगोघटे॥४॥

भावार्थः- मकर सङ्क्रान्तिलाई सौम्यायन तथा कर्कट सङ्क्रान्तिलाई याम्यायन सङ्क्रान्ति, धनु-मिथुन-कन्या र मीन सङ्क्रान्तिलाई षडशीत्यानन, तुला र मेष सङ्क्रान्तिलाई विषुव तथा सिंह-वृश्चिक- वृष र कुम्भ सङ्क्रान्तिलाई विष्णुपद भनिन्छ ।

सङ्क्रान्ति अघिपछिका पुण्य काल

सङ्क्रान्तिकालादुभयत्र नाडिकाः पुण्या मताः षोडश षोडशोष्णगोः ।
निशीथतोऽर्वागपरत्र सङ्क्रमे पूर्वापराहान्तिमपूर्वभागयोः ॥५॥

भावार्थः- सूर्य सङ्क्रान्ति भन्दाअघि र पछिका १६-१६ घडी पुण्यकाल हुन्छ । आधिरातभन्दा पहिले सङ्क्रान्ति लागे पहिलो दिनको १२ बजेपछि सूर्यास्तसम्म र आधारात पछि सङ्क्रान्ति लागे अर्कोदिन सूर्योदयदेखि १२ बजेसम्म पुण्यकाल हुन्छ । रातमा नुहाउन र दान गर्न नहुने हुनाले ऋषिहरुले यस्तो व्यवस्था बताएका हुन् ।

पूर्णे निशीथे यदि सङ्क्रमः स्याद्दिनद्वयं पुण्यमथोदयास्तात् ।
पूर्वं परस्ताद्यदि याम्यसौम्यायने दिने पूर्वपरे तु पुण्ये ॥६॥

भावार्थः- यदि ठिक मध्यरातमा सङ्क्रान्ति भए अघि र पछिका दुवै दिन पुण्यकाल हुन्छ । यदि सूर्योदयभन्दा पहिले कर्कट सङ्क्रान्ति परे पहिलो दिनको १२ बजेपछि सूर्यास्तसम्म र सूर्यास्त पछि मकर सङ्क्रान्ति लागे अर्कोदिन सूर्योदय देखि १२ बजेसम्म पुण्यकाल हुन्छ ।

सन्ध्या काल र सङ्क्रान्ति

सन्ध्या त्रिनाडीप्रमितार्कबिम्बादर्द्धोदितास्तादध ऊर्ध्वमत्र ।
चेद्याम्यसौम्ये अयने क्रमात् स्तः पुण्यौ तदानीं परपूर्वघस्रौ ॥७॥

भावार्थः- सूर्यबिम्ब आधा उदाउनु अघिको ३ घडी बिहानको सन्ध्या र सूर्यबिम्ब आधा अस्ताए पछिको ३ घडी साँझको सन्ध्याकाल हुन्छ । प्रातःसन्ध्यामा

याम्यायन सङ्क्रान्ति भए पछिल्लो दिन साँझ-सन्ध्यामा सौम्यायन सङ्क्रान्ति परे पहिलो दिन पुण्यकाल हुन्छ ।

याम्यायने विष्णुपदे चाद्या मध्यास्तुलाजयोः ।
षडशीत्याह्ने सौम्ये परा नाड्योऽतिपुण्यदाः ॥८॥

भावार्थः- कर्कट र विष्णुपद सङ्क्रान्तिका पुण्यकाल सङ्क्रान्ति लाग्नुभन्दा पहिले हुन्छ । तुला र मेष सङ्क्रान्तिको पुण्यकाल सङ्क्रान्तिकाल अघि र पछि तथा षडशीत्याननर सौम्यायन सङ्क्रान्तिको पुण्यकाल सङ्क्रान्ति भन्दा पछि हुन्छ ।

चल सङ्क्रान्ति

तथायनांशाः खरसाहताश्च स्पष्टार्कगत्या विहृता दिनाद्यैः ।
मेषादितः प्राक्चलसङ्क्रमाः स्युर्दाने जपादौ बहुपुण्यदास्ते ॥९॥

भावार्थः- अयनांशलाई ६० ले गुनी सूर्यको स्पष्टगति कलाले भाग गर्दा आउने भागफल दिनादि (दिन-घडी-पला) आउँदछ । मेषादि राशिको सङ्क्रान्तिका बेलादेखि त्यति नै दिन पहिले मेषदिको चलसङ्क्रान्ति हुन्छ । यो सङ्क्रान्तिमा दान,जप, होम, श्राद्ध आदि सत्कार्य धेरै पुण्यदायक हुन्छ ।

सङ्क्रान्तिका नक्षत्र अनुसारका फल

समं मृदुक्षिप्रवसुश्रवोऽग्नि मघात्रिपूर्वास्रपभं बृहत्स्यात् ।
ध्रुवद्विदैवादितिभं जघन्यं सार्पाम्बुपार्द्रानिलशाक्रयाम्यम् ॥१०॥
जघन्यभे सङ्क्रमणे मुहूर्ताः शरेन्दवो बाणकृता बृहत्सु ।
खराम सङ्ख्याः समभे महार्घसमर्घसाम्यं विधुदर्शनेऽपि ॥११॥

भावार्थः- मृदु, क्षिप्र, धनिष्ठा, श्रवण, कृत्तिका, मघा, तीनै पूर्वा र मूल नक्षत्रलाई सम भनिन्छ । ध्रुव, विशाखा र पुनर्वसुलाई बृहत् भनिन्छ । अश्लेषा, शतभिषा, आर्द्रा, स्वाती, ज्येष्ठा र भरणीलाई जघन्य भनिन्छ । जघन्यमा सङ्क्रान्ति परे १५, बृहत्मा परे ४५ र सममा परे ३० मुहूर्त हुन्छ । १५ मुहूर्त हुने नक्षत्रमा सङ्क्रान्ति परेको सौर्य महिना भरी अन्न, घिउ, वस्त्र आदि उपभोग्य वस्तुको मूल्य महँगो हुन्छ । ४५ मुहूर्त हुने नक्षत्रमा सङ्क्रान्ति परेको सौर्य महिनामा वस्तुको मूल्य सस्तो हुन्छ तथा ३० मुहूर्त हुने सम नक्षत्रमा सङ्क्रान्ति परे वस्तुको मूल्य स्थिर हुन्छ । यसैगरी चन्द्रदर्शनमा पनि विचार गर्नू ।

कर्कट सङ्क्रान्तिका बार अनुसारका फल

अर्कादिवारे सङ्क्रान्तौ कर्कस्याब्दविंशोपकाः ।
दिशो नखा गजाः सूर्या धृत्योऽष्टादश सायकाः ॥१२॥

भावार्थः- कर्कट सङ्क्रान्ति आइतबार आदि बारमा पर्दा क्रमशः १०, २०, ७, १२, १८, १८ र त्यो वर्ष ५ विंशोपक बल हुन्छ ।

सङ्क्रान्तिका करण अनुसारका फल

स्यात्तैतिले नागचतुष्पदे रविः सुप्तो निविष्टस्तु गरादिपञ्चके ।
किंस्तुघ्न ऊर्ध्वः शकुनौ सकौलवे नेष्ट समः श्रेष्ठ इहार्घवर्षणे ॥१३॥

भावार्थः- तैतिल, नाग र चतुष्पद करणमा यदि सूर्य सङ्क्रान्ति भए सूर्यले सुतेर, गरबाट ५ वटा करणमा सङ्क्रान्ति भए बसेर, किंस्तुघ्न-कौलव र शकुनि करणमा सङ्क्रान्ति भए उठेर सूर्यले सङ्क्रमण गर्दछन् । वस्तुको मूल्य र वर्षाका सम्बन्धमा क्रमशः नराम्रो, सम र श्रेष्ठ फल दिन्छन् ।

सङ्क्रान्तिका बाहन, वस्त्र, हतियार, खाद्य, लेप, जात र फूल एवं तिनको फल

सिंहव्याघ्रवराहरासभगजा वाहद्विषद्घोटकाः ।
श्वाऽजो गौश्चरणायुधश्च बवतो वाहा रवेः सङ्क्रमे ॥
वस्त्रं श्वेतसुपीतहारितकपाण्ड्वारक्तकालासितं ।
चित्रं कम्बलदिग्घनाभमथ शस्त्रं स्याद् भुशुण्डी गदा ॥१४॥
खड्गो दण्डशरासतोमरमथो कुन्ताश्च पाशोङ्कुशो-
ऽस्त्रं बाणस्त्वथ भक्ष्यमन्नपरमान्नं भक्षपक्वान्नकम् ॥
दुग्धं दध्यपि चित्रितान्नगुडमध्वाज्यं तथा शर्करा-
ऽथो लेपो मृगनाभिकुङ्कुममथो पाटीरमृद्रोचनम् ॥१५॥
यावश्चौतुमदो निशाञ्जनमथो कालागुरुश्चन्द्रको ।
जातिर्दैवतभूतसर्पविहगाः पश्वेणविप्रास्ततः ॥
क्षत्री वैश्यकशूद्रसङ्करभवाः पुष्पं च पुन्नागकं ।

जातीबाकुलकेतकानि च तथा बिल्वार्कदूर्वाम्बुजम् ॥१६॥
स्यान्मल्लिका पाटलिका जपा च सङ्क्रान्तिवस्त्राशनवाहनादेः ।
नाशश्च तद्वृद्ध्युपजीविनां च स्थितोपविष्टस्वपतां च नाशः ॥१७॥

भावार्थः- बव-बालव-कौलव-तैतिल-गर-वणिज र विष्टि (चर) तथा शकुनि- चतुष्पद-नाग र किंस्तुघ्न (स्थिर) करणमा सूर्य सङ्क्रान्ति परे क्रमैले सिंह-बाघ-सुँगुर-गधा-हाती-भैंसी-घोडा-कुकुर-भेडा-साँढे र कुखुरा वाहन, सेतो-पहेँलो-हरियो-पाण्डु-रातो-कालो-कज्जल?-अनेक वर्ण (छिटे)-कम्बल-दिगम्बर (वस्त्रहीन) र असमानी कालो वस्त्र, भुशुण्डी- गदा-तरवार-दण्ड-धनुष-तोमर-भाला-पाश-अङ्कुश-अस्त्र र बाण हतियार, अन्न (भात)-खीर-भिक्षान्न-पक्वान्न (पुरी, मालपुवा आदि)- दूध-दही-खिचडी-सखर-मह-घिउ र चिनी खाद्यपदार्थ, कस्तूरी- रक्तचन्दन-श्वेतचन्दन-माटो-गोरोचन-महावर?-ओतुमद-हलेदो-गाजल, अगर र कपूर लेप,देवता-भूत-सर्प-चरा-पशु-मृग-ब्राह्मण-क्षत्रिय

-वैश्य-शूद्र र वर्णसङ्कर जात तथा नागकेशर-चमेली-मौलसिरी-केतकी-बेल-मदार?-दुबो-कमल-बेली-गुलाब र जपाकुसुम ति सङ्क्रान्तिका क्रमशः फूल हुन्छन् । करणका बारे जुन राशिको सङ्क्रान्तिका लागि जे वाहन, वस्त्र आदि बताइएको छ त्यो महिनामा ती कुराको नोक्सान र त्यसले जीविका चलाउनेको पनि हानी हुन्छ । सूर्य बसेका समयमा सङ्क्रान्ति लागे सो बेला बसेको मानिसलाई, उभिँदा लागे उभिनेलाई र सुत्दा लागे सुत्नेलाई कष्ट हुन्छ ।

जन्म नक्षत्र अनुसार सङ्क्रान्तिका फल

सङ्क्रान्तिधिष्ण्याधरधिष्ण्यतस्त्रिभे स्वभे निरुक्तं गमनं ततोऽङ्गभे ।
सुखं त्रिभे पीडनमङ्गभेंऽशुकं त्रिभेऽर्थहानी रसभे धनागमः ॥१८॥

भावार्थः- जुन नक्षत्रमा सङ्क्रान्ति छ त्यसभन्दा अघिल्लो नक्षत्रदेखि आफ्नो नक्षत्रसम्म गन्नु । यदि आफ्नो नक्षत्र ३ भित्र परे त्यो महिनामा यात्रा गर्नु पर्ने हुन्छ । त्यसपछि ६ भित्र परे त्यो महिना सुखदायी हुन्छ । त्यसपछिका ३ मा परे त्यो महिना पिडित हुनुपर्दछ । त्यपछिका ६ मा परे वस्त्र लाभ हुन्छ । त्यसपछिका ३ मा परे धननाश हुन्छ । त्यसपछिका ५ नक्षत्रमा परे त्यो महिना धनप्राप्ती हुन्छ ।

ग्रहबल

नृपेक्षणं सर्वकृतिश्च सङ्गरः शास्त्रं विवाहो गमदीक्षणे रवेः ।
वीर्येऽथ ताराबलताः शुभो विधुर्विधोर्बलेऽर्कोऽर्क बले कुजादयः ॥१९॥

भावार्थः- राजदर्शनमा सूर्यको, सबै कार्यमा चन्द्रको, विवाद-युद्ध आदिमा मङ्गलको, विद्याध्ययनमा बुधको, विवाहमा बृहस्पतिको, यात्रामा शुक्रको र दीक्षा लिँदा शनिको बल हेर्नू । तारा बलियो भए चन्द्रमा, चन्द्रमा बलियो भए सूर्य, सूर्य बलियो भए मङ्गल, मङ्गल बलियो भए बुध, बुध बलियो भए बृहस्पति, बृहस्पति बलियो भए शुक्र र शुक्र बलियो भए शनि बलवान हुन्छन् ।

क्षयमास, अधिकमास तथा सो का तिथि निर्णय

स्पष्टार्कसङ्क्रान्तिविहीनचान्द्रो मासोऽधिमासः क्षयमासकस्तु ।
द्विसङ्क्रमस्तत्र विभागयोः स्तस्तिथेर्हि मासौ प्रथमान्त्यसञ्ज्ञौ ॥२०॥

भावार्थः- शुक्लपक्षको परेवाको शुरुदेखि कृष्णपक्षको औंसीको अन्तसम्मको अवधिलाई चान्द्रमास मानिन्छ । जुन चान्द्रमासमा स्पष्ट सूर्यसङ्क्रान्ति हुँदैन, त्यसलाई अधिमास (मलमास) भनिन्छ । त्यस्तै जुन चान्द्रमासमा स्पष्ट सूर्यसङ्क्रान्ति दुई वटा पर्दछन् त्यसलाई क्षयमास भनिन्छ । त्यस्तो क्षयमासमा कसैको जन्म वा मरण भए तिथिको पूर्वार्द्ध र परार्द्ध अनुसार पहिलो अथवा दोश्रो महिनालाई मान्नु पर्दछ । अर्थात कुनै तिथिको पूर्वार्द्धमा जन्मने वालकको पहिलो महिनाको सोही तिथिमा र उत्तरार्द्धमा जन्मनेको पछि आउने महिनामा वर्षदिन मनाउनु पर्दछ । यसरी नै मृत्युमा पनि जान्नू ।

नोटः- व्यवहारमा सौर्य र चान्द्रमासको गणना प्रचलित छ । जसका साथ सावन दिनको सम्बन्ध गाँसिएको हुन्छ । सूर्यले एउटा राशिभोग गर्ने समयलाई सौरमास तथा ३० वटा तिथि सहितको काललाई चान्द्रमास भनिन्छ । एक सौरमासलाई सावन दिनले नाप्ने हो भने जति सावन दिन हुन्छन् त्यो भन्दा कम सावन दिन एक चान्द्रमासमा हुन्छन् । अर्थात चान्द्रमास भन्दा सौरमास

ठूलो हुन्छ । चान्द्रमास भन्दा सौरमास जतिले बढी हुन्छ त्यलाई अधिशेष भनिन्छ । मध्यम मानबाट हेर्दा एउटा सौरमासमा ३० सावनदिन, २६ घडी र १५ पला हुन्छ भने चान्द्रमास २९ दिन, ३४ घडी र २० पलाको हुन्छ । यसरी दुईटाको फरक एक सौरमासमा ५१ घडी ५५ पला हुन्छ । यसरी प्रतिमहिनाको अन्तर बढ्दै अनुपातमा (३० दिन×२९।३४।२०(÷०।५१।५५=३२ को एक तिहाई आउने महिनामा एउटा चान्द्रमास पर्न जान्छ । यसैलाई अधिमास, मलमास वा पुरुषोत्तम मास भनिन्छ । जब सूर्यको गति ६० बढी हन जान्छ अर्थात सौरमासका दिनसंख्या चान्द्रमासको दिनसंख्या भन्दा कम हुन जान्छ तब पहिलो अमान्त पछि सूर्यको संक्रान्ति भएर दोश्रो अमान्तभन्दा पहिले सूर्यको संक्रान्ति हुन जान्छ अर्थात एउटै चान्द्रमासमा दुई वटा संक्रान्ति पर्दछन् । यसलाई क्षयमास भनिन्छ । यस्तो क्षयमास १४१, १२२ र १९ वर्षपछि हुन्छ ।

इति मुहूर्त्तचिन्तामणौ सङ्क्रान्तिप्रकरणं समाप्तम्

गोचरप्रकरण

सूर्य आदि वेध

सूर्यो रसान्त्ये खयुगेऽग्निनन्दे शिवाक्षयोर्भौमशनी तमश्च ।
रसाङ्कयोर्लाभशरे गुणान्त्ये चन्द्रोऽम्बराब्धौ गुणनन्दयोश्च ॥१॥
लाभाष्टमे चाद्यशरे रसान्त्ये नगद्वये ज्ञो द्विशरेऽब्धिरामे ।
रसाङ्कयोर्नागविधौ खनागे लाभव्यये देवगुरुः शराब्धौ ॥२॥
द्व्यन्त्ये नवांशेऽद्रिगुणे शिवाह्रौ शुक्रः कुनागे द्विनगेऽग्निरूपे ।
वेदाम्बरे पञ्चनिधौ गजेषौ नन्देशयोर्भानुरसे शिवाग्नौ ॥३॥
क्रमाच्छुभो विद्ध इति ग्रहः स्यात् पितुः सुतस्यात्र न वेधमाहुः ।

भावार्थः- सूर्य ६-१२, १०-४, ३-९ र ११-५ स्थानमा क्रमैले शुभ र विद्ध हुन्छ अर्थात मानिसको जन्मराशिबाट छैटौं स्थानमा सूर्य भए शुभ फल दिने हुन्छ । यदि बाह्रौं राशिमा शनिबाहेक अरु कुनै ग्रह रहेको छ भने सूर्य विद्ध हुन्छ । यस स्थितिमा छैटौं स्थानको सूर्यले शुभफल नदिई अशुभ फल दिने हुन्छ । यसैगरी मङ्गल, शनि, राहु र केतु ६-९, ११-५ र ३-१२ स्थानमा क्रमशः शुभ-विद्ध हुन्छन् । शनि-सूर्य विद्ध हुँदैनन् । चन्द्रमा जन्मराशिबाट १०-४, ३-९, ११-८, १-५, ६-१२ र ७-२ क्रमशः शुभ-विद्ध हुन्छ । (चन्द्र-बुध विद्ध हुँदैनन्) । बुध क्रमशः २-५, ४-३, ६-९, ८-१, १०-८ र ११-१२ मा शुभ-विद्ध हुन्छन् । बृहस्पति ५-४, २-१२, ९-१०, ५-३ र ११-३ स्थानमा क्रमशः शुभ-विद्ध हुन्छन् । शुक्र १-८, २-७, ३-१, ४-१०, ५-९, ८-५, ९-११, १२-६ र ११-३ स्थानमा क्रमशः शुभ-विद्ध हुन्छन् । यहाँ विद्ध सम्बन्धि कुरामा बाबुछोराको बेध हुँदैन । जस्तैः (सूर्य-शनि र चन्द्र-बुध) । दुष्टग्रह पनि उल्टो वेधले शुभ हुन्छ । सूर्य छैटौंमा शुभ र बाह्रौं राशिले विद्ध हुन्छ । यसको ठीक

विपरित बाह्रौंस्थानमा सूर्य छ जुन अशुभ फल दिने विद्ध स्थान हो तर छैटौं स्थानमा कुनै ग्रह छ भने बाह्रौं स्थानको सूर्यले अशुभ होइन शुभ फल दिने हुन्छ । यसरी ग्रहका शुभ र विद्ध जुन स्थान बताइएका छन् तिनमा विद्धस्थानमा कुनै ग्रह भए अशुभ फल दिने हुन्छ तर त्यो विद्ध स्थानसँग सम्बन्धित शुभस्थानमा कुनै ग्रह भए शुभफल दिने हुन्छ ।

चन्द्रवेध

दुष्टोऽपि खेटो विपरीतवेधाच्छुभो द्विकोणे शुभदः सितेऽब्जः ॥४॥

भावार्थः- शुक्लपक्षमा चन्द्रमाका क्रमशः २, ९ र ५ स्थान शुभ तथा ६, ८ र ४ स्थान विद्ध हुन्छ ।

ग्रहहरुको शुभ र विद्ध स्थान (शु-शुभ,वि-विद्ध)

ग्रहहरु	स्थान																	
	शु.	वि.	शु.	वि.	शु.	वि.	शु.	वि.	शु.	वि.	शु.	वि.	शु.	वि.	शु.	वि.	शु.	वि.
सूर्य	६	१२	१०	४	३	९	११	५										
चन्द्र	१०	४	३	९	११	८	१	१	६	१२	७	२						
शुक्लचन्द्र	२	६	९	८	५	४												
भौम	६	९	११	५	३	१२												
शनि	६	९	११	५	३	१२												
राहु	६	९	११	५	३	१२												
केतु	६	९	११	५	३	१२												
बुध	२	५	४	३	६	९	८	१	१०	८	११	१२						
गुरु	५	४	२	१२	९	१०	२	३	११	३								
शुक्र	१	८	२	७	३	१	४	१०	५	९	८	५	९	११	१२	६	११	३

वेध हेर्ने आधार

स्वजन्मराशेरिह वेधमाहुरन्ये ग्रहाधिष्ठितराशितः सः ।
हिमाद्रिविन्ध्यान्तर एव वेधो न सर्वदेशेष्विति काश्यपोक्तिः ॥५॥

भावार्थः- यस्तो वेध जन्मराशिबाट हुन्छ भनी नारद आदिले बताएका छन् । अरु कश्यप आदिले ग्रहाधिष्ठित राशिबाट ग्रहवेध हुने बताउँछन् । यो वेध हिमाचल र विन्ध्याचलको बीच (उत्तर भारतमा) मा नै हुन्छ भन्ने कश्यपको कथन छ ।

ग्रहणमा भएको जन्मको फल

जन्मर्क्षे निधनं ग्रहे जनिभतो घातः क्षतिः श्रीर्व्यथा
चिन्ता सौख्यकलत्रदौस्थ्यभृतयः स्युर्माननाशः सुखम् ।
लाभोपाय इति क्रमात्तदशुभध्वस्त्यै जपः स्वर्णगो-
दानं शान्तिरथो ग्रहं त्वशुभदं नो वीक्ष्यमाहुः परे ॥६॥

भावार्थः- जसको जन्मनक्षत्रमा चन्द्रसूर्य ग्रहण पर्दछ, त्यसको मृत्यु हुन्छ । जन्मराशिबाट १२ वटा राशिमा ग्रहण हुँदा क्रमशः शरीरहानी, धनहानी, लक्ष्मीप्राप्ती, पीडा, चिन्ता, सुख, स्त्रीको स्वास्थ्यमा हानी, मृत्यु, मानहानी, सुख, लाभ र अपव्यय फल दिने हुन्छ । ग्रहणका कारण हुने अशुभ फलको शान्तिका लागि जप, सुनदान, गोदान आदि जस्ता शान्ति गर्नु पर्दछ । अरु आचार्य त अशुभ फल दिने ग्रहण नहेर्नु नै भन्दछन् ।

चन्द्रमाको गमन र नक्षत्र अनुसारको फल

पापान्तः पापयुग्द्यूने पापाच्चन्द्रः शुभोऽप्यसन् ।
शुभांशे वाऽधिमित्रांशे गुरुदृष्टोऽशुभोऽपि सन् ॥७॥

भावार्थः- पापग्रहका बिचमा-युक्त वा पापग्रहबाट सातौं स्थानमा हुँदा जन्मराशिबाट शुभस्थानमा भएको चन्द्रमाले पनि अशुभ फल दिन्छ । यस्तै शुभग्रहको वा मित्रको नवांशमा वा बृहस्पतिले देखिएको छ भने जन्मराशिबाट अशुभ स्थानमा भएर पनि चन्द्रमाले शुभ फल दिन्छ ।

सितासितादौ सद्दुष्टे चन्द्रे पक्षौ शुभावुभौ ।
व्यत्यासे चाशुभौ प्रोक्तौ सङ्कटेऽब्जबलं त्विदम् ॥८॥

भावार्थः- शुक्लपक्षको शुरुमा (परेवा) चन्द्रमा शुभ भए पूरै शुक्लपक्ष तथा कृष्णपक्षको शुरुमा चन्द्रमा अशुभ राशिमा भए पूरै कृष्णपक्ष उत्तम हुन्छ । यसको उल्टो शुक्ल परेवामा अशुभ र कृष्ण परेवामा शुभ फलदिने चन्द्रमा भए दुबै पक्ष अशुभ हुन्छ । यो चन्द्रबल केवल सङ्कटमा मात्र विचार गर्नु अन्त होइन ।

नवग्रह अनुसारका रत्न

वज्रं शुक्रेऽब्जे सुमुक्ता प्रवालं भौमेऽगौ गोमेदमार्कौ सुनीलम् ।
केतौ वैदूर्यं गुरौ पुष्पकं ज्ञे पाचिः प्राङ्माणिक्यमर्कै तु मध्ये ॥९॥
माणिक्यमुक्ताफलविद्रुमाणि गारुत्मकं पुष्पकवज्रनीलम् ।
गोमेदवैदुर्यकमर्कतः स्यू रत्नान्यथो ज्ञस्य मुदे सुवर्णम् ॥१०॥
धार्यं लाजावर्त्तकं राहुकेत्वो रौप्यं शुक्रेन्द्वोश्च मुक्ता गुरोस्तु ।
लोहं मन्दस्यारभान्वोः प्रवालं ...।

भावार्थः- सुनको औंठीमा रत्न जोड्नका लागि ९ वटा कोठा भएको सुन्दर कोण भएको कमल आदिको आकारको औंठीमा पूर्वमा शुक्रको प्रसन्नताका लागि हीरा, चन्द्रमाका लागि आग्नेय कोणमा सुन्दर मोति, मङ्गलको लागि दक्षिणमा मूँगा,

राहुका लागि नैर्ऋत्यमा गोमेद, शनिका लागि पश्चिममा निलम, केतुका लागि वायव्यमा वैदूर्य, बृहस्पतिका लागि उत्तरमा पुष्पराज, बुधको लागि ईशानमा पन्ना र सूर्यको प्रसन्नताका लागि बीचमा माणिक जड्न लगाई लगाउनू । नवरत्नको औंठी लाउने क्षमता छैन भने अनिष्ट ग्रहको रत्न नै लगाउनू । सूर्य, चन्द्रमा, मङ्गल, बुध, बृहस्पति, शुक्र, शनि, राहु र केतुका लागि क्रमशः माणिक्य, मोती, मूँगा, पन्ना, पुष्पराज, हीरा, नीलम, गोमेद र वैदूर्य धारणा गर्नु पर्दछ । राहुकेतुको प्रसन्नताको लागि नीलो नरम पत्थर, शुक्र र चन्द्रका लागि चाँदी, बृहस्पतिका लागि मोती, शनिका लागि फलाम तथा सूर्य र मङ्गलका लागि मूँगा लगाउनू ।

वैदूर्य (केतु)	पुष्पराज (बृहस्पति)	पन्ना (बुध)
निलम (शनि)	माणिक्य (सूर्य)	हिरा (शुक्र)-पूर्व
गोमेद (राहु)	मू“गा (मंगल)	मोति (चन्द्रमा)

तारा थाहा पाउने तरिका, नाम र फल

...तारा जन्मर्क्षात्त्रिरावृत्तितः स्यात्॥१२॥
जन्माख्यसम्पद्विपदः क्षेमप्रत्यरिसाधकाः ।
वधमैत्रातिमैत्राः स्युस्ताराः नामसदृक्फलाः ॥१२॥

भावार्थः- जन्म नक्षत्रबाट दिन-नक्षत्रसम्म ९-९ वटाको तीन लहरमा गन्दा तारा हुन्छन् । जन्मतारा, सम्पत्, विपत्, क्षेम (कल्याण), प्रत्यरी (शत्रु), साधक, वध (मृत्यु), मैत्र र अतिमैत्र यि नौ वटा तारा नाम अनुसार फल दिने हुन्छन् ।

(जन्मतारा उपनयनमा शुभ र यात्रामा अशुभ मानिन्छन् । अन्यत्र जन्मनक्षात्रलाई छाडी बाँकी प्रायः शुभ हुन्छन् ।)

जस्तैः- भीम (जन्मनक्षत्रःमूल) नामक व्यक्तिको तारा चक्रः

नाम,क्र.सं.	जन्मतारा	सम्पत्	विपत्	क्षेम	प्रत्यरि	साधक	वध	मित्र	अतिमित्र
१	मूल	पू.षाढा	उ.षाढा	श्रवण	धनिष्ठा	शतभिषा	पू.भाद्रपदा	उ.भाद्रपदा	रेवती
२	अश्विनी	भरणी	कृत्तिका	रोहिणी	मृगशिरा	आर्द्रा	पुनर्वसु	पुष्य	अश्लेषा
३	मघा	पू.फाल्गुनी	उ.फाल्गुनी	हस्ता	चित्रा	स्वाती	विशाखा	अनुराधा	ज्येष्ठा

दुष्ट तारा र तिनको शान्ति

मृत्यौ स्वर्णतिलान्विपद्यपि गुडं शाकं त्रिजन्मस्वथो
दद्यात् प्रत्यरितारकासु लवणं सर्वो विपत्प्रत्यरिः ।
मृत्युश्चादिमपर्यये न शुभदोऽथैषां द्वितीयेंऽशका
नादिप्रान्त्यतृतीयका अथ शुभाः सर्वे तृतीये स्मृताः ॥१३॥

भावार्थः- वध तारा छ कुनै काम नगरी नभएको छ भने सुन र तिल, विपत्मा सखर, जन्मतारामा साग र प्रत्यरिमा नुन दान गर्नु पर्दछ । पहिलो लहरका विपत्, प्रत्यरि र वधका तारा शुभ हुँदैनन् । दोश्रो लहरमा विपत्को शुरुको एक तिहाई भाग, प्रत्यरिको अन्तिम एक तिहाई भाग र वधको बिचको एक तिहाई भाग त्याग्न योग्य हुन्छ । तेश्रो लहरका तीनै तारा शुभ हुन्छन् ।

नाम/महिना		चैत्र	बैशाख	जेठ	असार	साउन	भदौ	असौज	कार्तिक	मंसिर	पुष	माघ	फागुन
शून्य तिथि	शुक्ल पक्ष	९।८	१२	१३	७	३।२	१।२	१०।११	१४	७।८	४।५	६	३
	कृष्ण पक्ष	९।८	१२	१४	६	३।२	१।२	१०।११	५	७।८	४।५	५	४
शून्य नक्षत्र		रोहिणी अश्विनी	चित्रा स्वाती	उ.षा. पुष्य	पू.षा. धनि.	उ.षा. श्रवण	शत. रेवती	पूर्व भाद्रप.	कृत्तिका मघा	चित्रा विशाखा	आर्द्रा अश्विनी हस्ता	श्रवण मूल	भरणी ज्येष्ठा
शून्य राशि		कुम्भ	मीन	वृष	मिथुन	मेष	कन्या	वृश्चिक	तुला	धनु	कर्कट	मकर	सिंह

चन्द्रमाको गत र वर्तमान अवस्था

षष्टिघ्नं गतभं भुक्तघटीयुक्तं युगाहतम् ।
शराब्धिहृल्लब्धतोऽर्कशेषेऽवस्थाः क्रियाद्विधोः ॥१४॥

भावार्थः- अश्विनीबाट अहिलेभन्दा अघिको नक्षत्रसम्म गन्दा जति संख्या आउँदछ त्यसलाई ६० ले गुणन गरी त्यसमा वर्तमान नक्षत्रको बितेको घडी पला जोडी ४ ले गुना गर्नू र ४५ ले भाग गर्नू । जति भागफल आउँदछ त्यसलाई १२ ले भाग गर्दा बाँकी रहने शेष बराबर मेषादि राशिमा चन्द्रमा रहँदा, त्यसै राशिबाट गनी चन्द्रमाको गत अवस्था हुन्छ । वर्तमान अवस्था जान्न १ जोड्नू ।

उदाहरणः- स्वाती नक्षत्रको ३१।३० घडिपलामा चन्द्र अवस्था थाहा पाउनु छ । यहाँ गत नक्षत्र चित्रा हो । अश्विनीदेखि चित्रासम्म गन्दा १४ हुन्छ । १४ लाई ६० ले गुन्दा ८४० घडी हुन्छ । वर्तमान नक्षत्र स्वातीको गतघडी ३१।३० लाई ८४० मा जोड्दा ८७१।३० हुन्छ । यसलाई ४ ले गुन्दा ३४८६ भयो । ३४८६ लाई ४५ ले भाग गर्दा ७७ भागफल र २१ शेष हुन्छ । भागफल ७७ लाई १२ ले भागगर्दा भागफल ६ र शेष ५ हुन्छ । यो भनेको तुला राशिमा चन्द्रमा रहनाले क्रीडा आदि चन्द्र अवस्थाबाट गन्दा पाँचौं कम्पावस्था हुन्छ । वर्तमान अवस्था जान्न १ जोड्दा छैटौं अर्थात् सुस्थिरावस्था आउँदछ । अतः यो शुभ फलदायक हुन्छ ।

चन्द्रमाको अवस्था थाहा पाउने तालिका

प्रवासनाशौ मरणं जयश्च हास्यारतिक्रीडितसुप्तभुक्ताः ।
ज्वराख्यकम्पस्थिरता ह्यवस्था मेषात्क्रमान्नामसदृक्फलाः स्युः ॥१५॥

भावार्थः- मेष आदि १२ राशिमा क्रमैले आफ्नो नाम अनुसार फल दिने प्रवास, नाश, मरण, जय, हास्य, रति, क्रीडा, सुप्त, भुक्त, ज्वर, कम्प र स्थिर गरी १२ चन्द्र-अवस्था हुन्छन् ।

चन्द्र अवस्था ज्ञान तालिकाः

मेष	वृष	मिथुन	कर्कट	सिंह	कन्या	तुला	वृश्चिक	धनु	मकर	कुम्भ	मीन	घडीपला
प्रवास	नाश	मरण	जय	हास्य	रति	क्रीडा	सुप्त	भुक्त	ज्वर	कम्प	सुस्थिर	११।१५
नाश	मरण	जय	हास्य	रति	क्रीडा	सुप्त	भुक्त	ज्वर	कम्प	सुस्थिर	प्रवास	२२।३०
मरण	जय	हास्य	रति	क्रीडा	सुप्त	भुक्त	ज्वर	कम्प	सुस्थिर	प्रवास	नाश	३३।४५
जय	हास्य	रति	क्रीडा	सुप्त	भुक्त	ज्वर	कम्प	सुस्थिर	प्रवास	नाश	मरण	४५।००
हास्य	रति	क्रीडा	सुप्त	भुक्त	ज्वर	कम्प	सुस्थिर	प्रवास	नाश	मरण	जय	५६।१५
रति	क्रीडा	सुप्त	भुक्त	ज्वर	कम्प	सुस्थिर	प्रवास	नाश	मरण	जय	हास्य	६७।३०
क्रीडा	सुप्त	भुक्त	ज्वर	कम्प	सुस्थिर	प्रवास	नाश	मरण	जय	हास्य	रति	७८।४५
सुप्त	भुक्त	ज्वर	कम्प	सुस्थिर	प्रवास	नाश	मरण	जय	हास्य	रति	क्रीडा	९०।००
भुक्त	ज्वर	कम्प	सुस्थिर	प्रवास	नाश	मरण	जय	हास्य	रति	क्रीडा	सुप्त	१०१।१५
ज्वर	कम्प	सुस्थिर	प्रवास	नाश	मरण	जय	हास्य	रति	क्रीडा	सुप्त	भुक्त	११२।३०
कम्प	सुस्थिर	प्रवास	नाश	मरण	जय	हास्य	रति	क्रीडा	सुप्त	भुक्त	ज्वर	१२३।४५
सुस्थिर	प्रवास	नाश	मरण	जय	हास्य	रति	क्रीडा	सुप्त	भुक्त	ज्वर	कम्प	१३५।००

ग्रहको शान्ती

लाजाकुष्ठबलाप्रियङ्गुघनसिद्धार्थैर्निशादारुभिः
पुङ्खालोध्रयुतैर्जलैर्निगदितं स्नानं ग्रहोत्थाघहृत् ।
धेनुः कम्ब्वरुणो वृषश्च कनकं पीताम्बरं घोटकः
श्वेतो गौरसिता महासिरज इत्येता रवेर्दक्षिणाः ॥१६॥

भावार्थः- दुष्ट ग्रहबाट हुने दोषबाट मुक्त हुन लाजा, कूट, बलु, कागुनो, मोथे, सरसिउँ, हलेदो, देवदार, रातो साकिनु एवं लोध-यी औषधीलाई पानीमा मिलाएर नुहाउनू । यी औषधी ग्रहदोष नष्ट गर्ने औषधी हुन् । सूर्य, चन्द्र, मङ्गल, बुध, बृहस्पति, शुक्र, शनि, राहु र केतुको शान्तिका लागि क्रमशः लैनु गाई, शङ्ख, रातो कपडा, ८० रत्ति सुन, पहेँलो कपडा, सेतो घोडा, काली गाई, राम्रो तरबार र बोका दक्षिणा (दान) दिनू ।

ग्रहले पछिको राशिको फल दिने समय

सूर्यारसौम्यास्फुजितोऽक्षनागसप्ताद्रिघस्रान् विधुरग्निनाडीः ।
तमोयमेज्यास्त्रिरसाऽश्विमासान् गन्तव्यराशेः फलदाः पुरस्तात् ॥१७॥

भावार्थः- पछिल्लो राशिमा प्रवेश गर्ने समयदेखि सूर्य ५ दिन, मङ्गल ८ दिन, बुध ७ दिन, शुक्र ७ दिन र चन्द्रमा ३ घडी पहिले देखिनै पछिल्लो राशिको फल दिन थाल्दछन् । राहु र केतु ३ महिना, शनि ६ महिना र बृहस्पति २ महिना पहिले नै पछिल्लो राशिको फल दिन थाल्दछन् ।

कुयोग र दोष हटाउने उपाय

दुष्टे योगे हेम चन्द्रे च शङ्खं धान्यं तिथ्यर्द्धे तिथौ तण्डुलांश्च ।
वारे रत्नं भे च गां हेम नाड्यां दद्यात्सिन्धूत्थं च तारासु राजा ॥१८॥

भावार्थः- कुनै कार्य गर्ने समयमा दुष्टयोग भए सुन, दुष्ट चन्द्रमा भए शङ्ख, दुष्ट करण (भद्रा) भए धान, दुष्ट तिथि (४।९।१४।३०) भए चामल, दुष्ट वार (मं.श.सू.)

भए रत्न, दुष्ट नक्षत्र भए गाई, विवाहमा दुष्ट नाडी भए सुन तथा दुष्ट तारा (विपत्, प्रत्यरि, वध) भए नुन दान राजाले गर्नु पर्दछ ।

ग्रहहरुको राशिमा शुभ-अशुभ फल दिने समय

राश्यादिगौ रविकुजौ फलदौ सितेज्यौ मध्ये सदा शशिसुतश्चरमेऽब्जमन्दौ ।

भावार्थः- सूर्य र मङ्गल राशिको शुरुका १० अंशसम्म, शुक्र र बृहस्पति राशिको मध्यको ११ देखि २० अंशसम्म, बुध पूर्ण अवधिसम्म तथा चन्द्र र शनि राशिको अन्तिम २१ देखि ३० अंशसम्म आफ्नो शुभ-अशुभ फल दिन्छन् ।

प्रत्येक चन्द्र महिनामा आफ्नो जन्मनक्षत्र पर्ने बार अनुसारको फल

अध्वान्नवह्नि भयसन्मतिवस्त्रसौख्यदुःखानि मासि जनिभे रविवासरादौ ॥१९॥

भावार्थः- हरेक चन्द्रमहिनामा आफ्नो जन्मनक्षत्र आइत आदि बारमा पर्दा क्रमशः यस्तो फल भोग्नु पर्दछ-आइतबार जन्मनक्षत्र परे यात्रा गर्नु पर्ने, सोमबार परे अन्नलाभ, मङ्गलबार परे अग्निको डर, बुधबार परे सुबुद्धि, बिहीबार वस्त्रलाभ, शुक्रबार सुखलाभ र शनिबार परे त्यो महिना दुख भोग्नु पर्ने हुन्छ ।

इति मुहूर्त्तचिन्तामणौ गोचरप्रकरणं समाप्तम्

संस्कारप्रकरण

प्रथम पटकको रजस्वला

आद्यं रजः शुभं माघमार्गराधेषफाल्गुने ।
ज्येष्ठश्रावणयोः शुक्ले सद्वारे सत्तनौ दिवा ॥१॥

भावार्थः- माघ-मङसिर-वैशाख-असौज-जेठ र साउन : यी ७ महिनाका शुक्लपक्षमा, शुभबार (सोम, बुध, गुरु, शुक्र) मा, शुभलग्न (२।३।४।६।७।९।१२) मा तथा दिनमा स्त्रिको पहिलो रजस्वला उत्तम हुन्छ ।

प्रथम पटकको रजस्वलामा उत्तम, मध्यम र अधम नक्षत्र

श्रुतित्रयमृदुक्षिप्रध्रुवस्वातौ सिताम्बरे ।
मध्यं च मूलादितिभे पितृमिश्रे परेष्वसत् ॥२॥

भावार्थः- श्रवण, धनिष्ठा, शतभिषा, मृदु (मृगशिरा, रेवती, चित्रा, अनुराधा), क्षिप्र (हस्ता, अश्विनी, पुष्य), ध्रुव (तीनै उत्तरा, रोहिणी, स्वाती) नक्षत्रमा सेतो वस्त्र लगाउँदा भएको प्रथम रजोदर्शन उत्तम हुन्छ । मूल, पुनर्वसु, मघा, मिश्र (विशाखा, कृत्तिका) नक्षत्रमा भएको प्रथम रजोदर्शन मध्यम हुन्छ । तथा बाँकी (भरणी, आर्द्रा, अश्लेषा, पूर्वाफाल्गुनी, ज्येष्ठा, पूर्वाषाढा र पूर्वभाद्रपदा) नक्षत्र प्रथम रजोदर्शनमा निन्दित हुन्छन् ।

निन्दित पहिलो रजस्वला

भद्रानिद्रासङ्क्रमे दर्शरिक्तासन्ध्याषष्ठीद्वादशीवैधृतेषु ।
रोगेष्टम्यां चन्द्रसूर्योपरागे पाते चाद्यं नो रजोदर्शनं सत् ॥३॥

भावार्थः- भद्रामा, निदाएको बेलामा, सङ्क्रान्तिमा, औंसीमा, रिक्ता (४।९।१४) तिथिमा, साँझमा, षष्ठी वा द्वादशी तिथिमा, वैधृति योगमा, रोग लागेको बेलामा, अष्टमीमा, ग्रहणमा तथा व्यतिपात योगमा प्रथम रजोदर्शन शुभ हुँदैन । यो बेलामा भएको पहिलो रजोदर्शनले सन्तानसुखमा बाधा हुन्छ । त्यसैले यसको शान्ती गर्नु अनि शुभ हुन्छ ।

प्रथम रजस्वलामा नुहाउने साइत

हस्तानिलाश्विमृगमैत्रवसुध्रुवाख्यैः शक्रान्वितैः शुभतिथौ शुभवासरे च ।
स्नायादथार्तववती मृगपौष्णवायुर्हस्ताश्विधातृभिररं लभते च गर्भम् ॥४॥

भावार्थः- हस्ता, स्वाती, अश्विनी, मृगशिरा, अनुराधा, धनिष्ठा ध्रुवसंज्ञक र ज्येष्ठा नक्षत्रमा, शुभतिथिमा (२।३।५।७।११।१२।१३), शुभबारमा (३।४।५।६) मा रजस्वला स्त्रीलाई नुहाउन लगाउनू । मृगशिरा, रेवती, स्वाती, हस्ता, अश्विनी र रोहिणी नक्षत्रमा स्नान गर्ने रजस्वला-स्त्री शीघ्र गर्भाधारण गर्दछे ।

गर्भाधान-काल

गण्डान्तं त्रिविधं त्यजेन्निधनजन्मर्क्षे च मूलान्तकं
दास्रं पौष्णमथोपरागदिवसं पातं तथा वैधृतिम् ।
पित्रोः श्राद्धदिनं दिवा च परिघाद्यर्धं स्वपत्नीगमे
भान्युत्पातहतानि मृत्युभवनं जन्मर्क्षतः पापभम् ॥५॥
भद्राषष्ठीपर्वरिक्ताश्च सन्ध्याभौमार्कार्कीनाद्यरात्रीश्चतस्रः ।
गर्भाधानं त्र्युत्तरेन्द्वर्कमैत्रब्राह्मस्वातीविष्णुवस्वम्बुपे सत् ॥६॥
केन्द्रत्रिकोणेषु शुभैश्च पापैस्त्र्यायारिगैः पुंग्रहदृष्टलग्ने ।

ओजांशगेऽब्जेऽपि च युग्मरात्रौ चित्रादितीज्याश्विषु मध्यमं स्यात् ॥७॥

भावार्थः- रजोदर्शनको ४ दिनपछि आफ्नी स्त्रीलाई मैथुन गर्न तीनै गण्डान्त (तिथि-नक्षत्र-लग्न)[१], निधन नक्षत्र र जन्मतारा, मूल, भरणी, अश्विनी, रेवती र मघा नक्षत्र, चन्द्रसूर्य ग्रहण, व्यतिपात र वैधृति योग, आमाबाबुको श्राद्ध-दिन, दिनमा, परिघयोगको पूर्वार्द्ध, उत्पातले दूषित नक्षत्र, जन्म राशिबाट आठौं राशीको र पापग्रहको लग्न : यी सबै कुरा त्याग्नू । भद्रा, षष्ठी, पर्वदिन, रिक्ता तिथि, साँझको समय, मङ्गल-आइत-शनिबार, ऋतुदर्शनदेखिका ४ रात : यी गर्भाधानमा त्याग्नू । तीनै उत्तरा, मृगशिरा, हस्ता, अनुराधा, रोहिणी, स्वाती, श्रवण, धनिष्ठा एवं शतभिषा नक्षात्रमा गर्भाधान गर्नु उत्तम हुन्छ । केन्द्र र त्रिकोण मा शुभग्रह तथा ३।६।११ स्थानमा पापग्रह छन् र आधान लग्नलाई पुरुष ग्रहले देख्दछन् विषम राशिको नवांशमा चन्द्रमा छन् भने रजोदर्शनबाट जोर (४।६।८।१०।१२।१४।१६) रातमा गर्भाधान गर्नु उत्तम हुन्छ । चित्रा, पुनर्वसु, पुष्य र अश्विनी यि ४ नक्षात्रमा गर्भाधान मध्यम हुन्छ ।

जन्मतारा :- जन्म नक्षात्रबाट ७।१०।१६।१९।२५ औं नक्षात्र । पापग्रहको लग्न :- १।५।८।१०।११ केन्द्र :-१।४।७।१० त्रिकोण :- ९।५ । शुभग्रह :-पूर्ण चन्द्र, बुध, बृहस्पति र शुक्र । पापग्रह :- क्षीण चन्द्र, सूर्य, मङ्गल, शनि र राहु । पुरुष ग्रह :-सूर्य, मङ्गल र बृहस्पति । विषम राशि :- १।३।५।७।९।११ (पर्यायः ओज) ।

१. सूर्यचन्द्रको अन्तरांश १२ अंश हुँदा परेवा, २४ अंश अन्तरमा द्वितीया, ३६ अंश अन्तरमा तृतीया, ४८ अंश अन्तरमा चतुर्थी र ६० अंश अन्तरमा पञ्चमी तिथिको अन्त हुन्छ र यसरी ६० अंश अन्तरमा २ वटा राशि पूरा हुन्छन् । अतः ५ तिथि पूरा हुँदा ६० अंश या २ राशिको पूर्ति पहिलो वर्ग भयो । दोश्रो

वर्गमा षष्ठी देखि दशमीसम्मका ५ तिथि तथा सूर्यचन्द्रको १२० अंश अन्तर पूर्ण राशि हुने हुँदा दोश्रो पटकमा तिथि र अन्तरांश दुबै समाप्त हुन्छ । यसै गरी अगाडि पनि ४।५ तिथि र २।२ राशिको पूर्ती तेश्रो, चौथो, पाँचौं र छैटौं पटकमा हुन्छ । यसरी ५।५ तिथिको १।१ वर्ग बन्दछ । यसरी बनेको वर्गमा एउटा वर्गको अन्तिम र अर्को वर्गको शुरुको समयलाई तिथिगण्डान्त नाम दिइएको छ । यसरी हेर्दा पञ्चमी, दशमी र पूर्णिमा एवं औंसीको अन्तिम भागमा क्रमशः षष्ठी, एकादशी र परेवाको शुरुको भाग मिलेर तिथि गण्डान्त बन्दछ । अर्को शब्दमा पूर्णा तिथिको अन्तिम १ घडी र नन्दा तिथिको शुरुको १ घडी गरी २ घडीको तिथिगण्डान्त हुन्छ । यो २ घडी कुनै पनि तिथि ६० घडीको हुन्छ भन्ने मान्यतामा गरिएको हो । तिथिमान घटबढ हुँदा सोही अनुपातमा यो २ घडी पनि घटबढ गर्नु पर्दछ । यसै गरी अश्लेषा र मघा, ज्येष्ठा र मूल तथा रेवती र अश्विनीको संगममा नक्षत्रगण्डान्त हुन्छ । कर्कट र सिंह, वृश्चिक र धनु तथा मीन र मेषको संगममा हुने राशिसन्धिलाई लग्नमा परिणत गरेर लग्नगण्डान्त नाम दिइन्छ ।

सूर्यचन्द्रको अन्तरांश	सकिने तिथि	वर्ग
१२°	परेवा	प्रथम
२४°	द्वितीया	
३६°	तृतीया	
४८°	चतुर्थी	
६०°	पञ्चमी	

सूर्यचन्द्रको अन्तरांश	सकिने तिथि	वर्ग
७२°	षष्ठी	द्वितीय
८४°	सप्तमी	
९६°	अष्टमी	
१०८°	नवमी	
१२०°	दशमी	

सूर्यचन्द्रको अन्तरांश	सकिने तिथि	वर्ग
१२°	एकादशी	तृतीय
२४°	द्वादशी	
३६°	त्रयोदशी	
४८°	चतुर्दशी	
६०°	पूर्णिमा	

सीमन्तोन्नयनको मुहूर्त्त

जीवार्कारदिने मृगेज्यनिर्ऋतिश्रोत्रादितिब्रध्नभै
रिक्तामार्करसाष्टवर्ज्यतिथिभिर्मासाधिपे पीवरे ।
सीमन्तोऽष्टमषष्ठमासि शुभदैः केन्द्रत्रिकोणे खलै-
र्लाभारित्रिषु वा ध्रुवान्त्यसदहे लग्ने च पुम्भांशके ॥८॥

भावार्थः- बिही-आइत र मङ्गलबार, मृगशिरा-पुष्य-श्रवण-पुनर्वसु र हस्ता नक्षत्रमा, रिक्ता-औंसी-द्वादशी-षष्ठी र अष्टमी बाहेकका तिथिमा, गर्भ महिनाको मासस्वामी बलियो हुँदा, गर्भाधान समयबाट छैटौं वा आठौं महिनामा, शुभग्रह केन्द्र वा त्रिकोणमा भएका बेलामा, पापग्रह ३।६।११ स्थानमा भएका समयमा, पुरुषराशिको लग्न वा नवांशमा सीमन्तोन्नयन गर्न उत्तम हुन्छ अथवा ध्रुव र रेवती नक्षत्र, शुभबार, पुरुषराशिको लग्न र नवांशमा सीमन्तोन्नयन उत्तम हुन्छ ।

गर्भका स्वामी

मासेश्वराः सितकुजेज्यरवीन्दुसौरिचन्द्रात्मजास्तनुपचन्द्रदिवाकराः स्युः ।
स्त्रीणां विधोर्बलमुशन्ति विवाहगर्भसंस्कारयोरितरकर्मसु भर्त्तुरेव ॥९॥

भावार्थः- गर्भवती स्त्रीको गर्भको पहिलो महिना देखि दशौं महिनासम्मका स्वामी क्रमशः शुक्र, मङ्गल, बृहस्पति, सूर्य, चन्द्रमा, शनि, बुध, लग्नपति (गर्भाधानको समयको लग्नका स्वामी), चन्द्रमा र सूर्य हुन्छन् । विवाह र गर्भसंस्कार (गर्भाधान, सीमन्तोन्नयन र पुंसवन) मा स्त्रीको र अरु सबै काममा पतिको चन्द्रबल हेर्नु पर्दछ ।

पुंसवन मुहूर्त्त

पूर्वोदितैः पुंसवनं विधेयं मासे तृतीये त्वथ विष्णुपूजा ।
मासेऽष्टमे विष्णुविधातृजीवैर्लग्ने शुभे मृत्युगृहे च शुद्धे ॥१०॥

भावार्थः- गर्भाधान पछि तेश्रो महिनामा सीमन्तोन्नयन संस्कारमा बताइएका बार, तिथि, नक्षत्र र लग्नमा पुंसवन संस्कार गर्नू । आठौं महिनामा, रोहिणी वा पुष्य नक्षत्रमा, शुभ लग्नमा (२।३।४।६।७।९।१२) वा शुभलग्नमा शुभग्रह हुँदा तथा लग्नबाट आठौं स्थान पापरहित र शुभ हुँदाको समयमा गर्भरक्षाका लागि विष्णुको पूजा गर्नू ।

जातकर्म र नामकर्म मुहूर्त्त

तज्जातकर्मादि शिशोर्विधेयं पर्वाख्यरिक्तोनतिथौ शुभेऽह्नि ।
एकादशे द्वादशकेऽपि घस्रे मृदुध्रुवक्षिप्रचरोडुषु स्यात् ॥११॥

भावार्थः- पर्व (१४।८।३०।१५ र सूर्यको सङ्क्रान्ति), रिक्ता तिथि (४।९।१४) लाई छोडी अरु तिथिमा, शुभग्रहका वारमा (च.बु.गु.शु.), जन्म समयबाट एघारौं वा बाह्रौं दिन, मृदु-ध्रुव-क्षिप्र र चर संज्ञक नक्षत्रमा बालकको जातकर्म र नामकरण संस्कार शुभ भनी बताइएको छ ।

सुतिकास्नानको साइत

पौष्णध्रुवेन्दुकरवातहयेषु सूतीस्नानं समित्रभरवीज्यकुजेषु शस्तम् ।
नार्द्रात्रयश्रुतिमघान्तकमिश्रमूल त्वाष्ट्रे ज्ञसौरिवसुषड्विरिक्ततिथ्याम् ॥१२॥

भावार्थः- रेवती-ध्रुव-मृगशिरा-हस्ता-स्वाती-अश्विनी-अनुराधा र आइत-मङ्गल- बिही बार सुत्केरी-स्नान उत्तम, आर्द्रा-पुनर्वसु-पुष्य-श्रवण-मघा-भरणी- मिश्र-मूल-चित्रा तथा बुध-शनिबार एवं अष्टमी-षष्ठी-द्वादशी र रिक्तामा अशुभ र बाँकी नक्षत्रमा तथा सोम र शुक्रबार मध्यम हुन्छ ।

बालकका उम्रने दाँत र फल

मासे चेत्प्रथमे भवेत्सदशनो बालो विनश्येत्स्वयं ।
हन्यात्स क्रमतोऽनुजातभगिनी मात्रग्रजान् द्व्यादिके ॥
षष्ठादौ लभते हि भोगमतुलं तातात्सुखं पुष्टतां ।
लक्ष्मीं सौख्यमथो जनौ सदशनो वोर्ध्वे स्वपत्रादिहा ॥१३॥

भावार्थः- जन्मे पछि पहिलो महिनामा दाँत उम्रे बालक आफैं मर्दछ । दोश्रो महिनामा उम्रे लगत्तै जन्मने भाईको नाश गर्दछ । तेश्रो महिनामा उम्रे बहिनीको नाश गर्दछ । चौथो महिनामा उम्रे आमाको नाश गर्दछ । पाँचौं महिनामा उम्रे जेठो दाजुको नाश गर्दछ । छैटौं महिनामा उम्रे बालक सुखी हुन्छ । सातौं महिनामा उम्रे उसलाई पिताबाट सुख हुन्छ । आठौं महिनामा उम्रे उसले शारीरिक शक्ति पाउँदछ । नवौं महिनामा उम्रे धनवान् र दशौं महिनामा उम्रे सुखी हुन्छ । जन्मँदै दाँत सहित जन्मेमा वा पहिले माख्लो तिरका दाँत उम्रेमा पिता-माता-भाई वा आफ्नै नाश गर्दछ । उल्लेखित फलहरूमध्ये अशुभ फल दिनेगरी दाँत उम्रेमा त्यसको शान्ति गर्नु पर्दछ ।

वालकलाई पहिलो पटक कोक्रोमा सुताउने साइत

दोलारोहेऽर्कभात् पञ्चशरपञ्चेषुसप्तभैः ।
नैरुज्यं मरणं कार्श्यं व्याधिः सौख्यं क्रमाच्छिशोः ॥१४॥
दन्तार्कभूपधृतिदिङ्मितवासरे स्याद्वारे शुभे मृदुलघुध्रुवभैः शिशूनाम् ।
दोलाधिरुढिरथ...।

भावार्थः- सूर्यको नक्षत्रबाट बालकलाई कोक्रोमा हालिने दिनको नक्षत्रसम्म गन्नू । कोक्रोमा हालिने दिनको नक्षत्र ५ भित्र परे बालक निरोगी हुन्छ, त्यसपछिका ५ भित्र परे मरण, त्यसपछिका ५ भित्र दुर्बलता, त्यसपछिका ५ व्याधि र त्यसपछिका ७ भित्र परे सुखी रहन्छ । जन्मेको दिनबाट ३२।१२।१६।१८।१० औं दिनमा, शुभबारमा, मृदु-लघु र ध्रुव नक्षत्रमा बालकलाई पहिलो पटक कोक्रोमा हाल्नु उत्तम हुन्छ ।

निष्क्रमण संस्कार गर्ने साइत

...निष्क्रमणं चतुर्थमासे गमोक्तसमयेर्कमितेऽह्नि वा स्यात् ॥१५॥

भावार्थः- जन्म महिनाबाट चौथो महिनामा, यात्रा-प्रकरणमा बताइएका तिथि, बार र नक्षत्रमा तथा लग्नशुद्धिमा वा जन्मेको १२ औं दिन घरबाट बालकलाई बाहिर निकाल्नु उत्तम हुन्छ ।

सुत्केरीले गर्ने जलपूजाको साइत

कवीज्यास्तचैत्राधिमासे न पौषे जलं पूजयेत्सूतिकामासपूर्त्तौ ।

बुधेन्द्वीज्यवारे विरिक्ते तिथौ हि श्रुतिज्यादितीन्द्वर्कनैर्ऋत्यमैत्रैः ॥१६॥

भावार्थः- सुत्केरीले सुत्केरी भएको १ महिना बितेपछि पनि शुक्र र बृहस्पति अस्त हुँदा र चैत्र-पुसमा जलपूजा नगर्नू । बुध-चन्द्र-गुरुबार, रिक्ता बाहेकका तिथि तथा श्रवण-पुष्य-पुनर्वसु-मृगशिरा-हस्ता-मूल-अनुराधामा महिना दिन पछि सुत्केरीले जलपूजन गर्नु उत्तम हुन्छ ।

अन्नप्राशनको साइत

रिक्तानन्दाष्टदर्शं हरिदिवसमथो सौरिभौमार्कवाराँ-
ल्लग्नं जन्मर्क्षलग्नाष्टमगृहलवगं मीनमेषालिकं च ।
हित्वा षष्ठात्समे मास्यथ हि मृगदृशां पञ्चमादोजमासे
नक्षत्रैः स्यात्स्थिराख्यैः समृदुलघुचरैर्बालकान्नाशनं सत् ॥१७॥

भावार्थः- रिक्ता-नन्दा-अष्टमी-औंसी र द्वादशीमा, शनि-मङ्गल र आइतबार, जन्मराशि तथा जन्मलग्नबाट आठौं राशिको लग्न र नवमांशमा, मीन-मेष र वृश्चिक लग्न छोडेर ६ देखिका जोर महिनामा बालकको एवं ५ देखिका विजोर महिनामा बालिकाको स्थिर-मृदु-लघु र चर संज्ञक नक्षत्रमा अन्नप्राशन गर्नु उत्तम फलदायक हुन्छ ।

अन्नप्राशनमा लग्नशुद्धि

केन्द्रत्रिकोणसहजेषु शुभैः खशुद्धे लग्ने त्रिलाभरिपुगैश्च वदन्ति पापैः ।
लग्नाष्टषष्ठरहितं शशिनं प्रशस्तं मैत्राम्बुपानिलजनुर्भमसच्च केचित् ॥१८॥

भावार्थः- लग्नबाट केन्द्र-त्रिकोण र तृतीय स्थानमा शुभग्रह हुँदा, ३।६।११ स्थानमा पापग्रह भई १० औं स्थान शुभ र पापले रहित हुँदा तथा १।८।६ स्थान बाहेकका स्थानमा हुँदाको लग्नमा अन्नप्राशन गराउनु उत्तम हुन्छ । कोही आचार्य जन्मको अनुराधा, शतभिषा र स्वाती नक्षत्र अन्नप्राशनका लागि निन्दनीय हुन्छ भनी बताउँछन् ।

अन्नप्राशनमा ग्रहको फल

क्षीणेन्दुपूर्णचन्द्रेज्यज्ञभौमार्कार्किभार्गवैः ।
त्रिकोणव्ययकेन्द्राष्टस्थितैरुक्तं फलं ग्रहैः ॥१९॥
भिक्षाशी यज्ञकृद्दीर्घजीवी ज्ञानी च पित्तरुक् ।
कुष्ठी चान्नक्लेशवातव्याधिमान् भोगभागिति ॥२०॥

भावार्थः- अन्नप्राशनको लग्नबाट ९।५।१२।१।४।७।१०।८ स्थानमध्ये कुनै एकमा क्षीण चन्द्रमा भए सो बालक भिक्षाजीवी हुन्छ, पूर्ण चन्द्र भए यज्ञकर्ता, बृहस्पति भए दीर्घजीवी, बुध भए ज्ञानी, मङ्गल भए पित्तरोगी, सूर्य भए कुष्ठरोगी, शनि भए वातरोगी र शुक्र भए थरीथरीका भोग भोग्ने हुन्छ ।

बालकलाई जमिनमा बसाउने कार्य

यो कार्य पनि न्वारानकै दिन सूर्य दर्शन गराए पछि गर्ने प्रचलन छ ।

पृथ्वीवराहमभिपूज्य कुजे विशुद्धेऽरिक्ते तिथौ व्रजति पञ्चममासि बालम् ।
बद्ध्वा शुवेऽह्नि कटिसूत्रमथ ध्रुवेन्दुज्येष्ठर्क्षमैत्रलघुभैरुपवेशयेत् कौ ॥२१॥

भावार्थः- जब जन्मिएको पाँचौं महिना लाग्दछ र मङ्गल बलवान् हुन्छ तब रिक्ता बाहेकका तिथिमा, शुभबारमा, ध्रुव-मृगशिरा-ज्येष्ठा-अनुराधा र लघु नक्षत्रमा पृथ्वी एवं वराह भगवानको पूजा गरी कन्दनी लगाई दिएर बालकलाई जमिनमा बसाउनु उत्तम हुन्छ ।

तस्मिन् काले स्थापयेत्तत्पुरस्ताद्वस्त्रं शस्त्रं पुस्तकं लेखनीं च ।
स्वर्णं रौप्यं यच्च गृह्णाति बालस्तैराजीवैस्तस्य वृत्तिः प्रदिष्टा ॥२२॥

भावार्थः- बालकलाई जमिनमा बसाएर उसका अगाडि कपडा, हतियार, पुस्तक, कलम, सुनचाँदी आदि अनेक वस्तु राख्नू । ती वस्तुमध्येबाट जुन वस्तु बालक स्वेच्छाले पहिले उठाउँदछ, त्यसै वस्तुबाट त्यो बालकको जीविका चल्दछ, यस्तो जान्नू ।

वालकलाई पहिलो पटक पान खुवाउने साइत

वारे भौमार्किहीने ध्रुवमृदुलघुभैर्विष्णुमूलादितीन्द्र-
स्वातीवस्वभ्युपेतैर्मिथुनमृगसुताकुम्भगोमीनलग्ने ।
सौम्यैःकेन्द्रत्रिकोणैरशुभगगनगैः शत्रुलाभत्रिसंस्थै-
स्ताम्बूलं सार्द्धमासद्वयमितसमये प्रोक्तमन्नाशने वा ॥२३॥

भावार्थः- मङ्गल र शनिबार छोडी अरु वारमा, ध्रुव-मृदु-लघु-श्रवण-मूल- पुनर्वसु-ज्येष्ठा-स्वाती र धनिष्ठा नक्षत्रमा, मिथुन-मकर-कन्या- कुम्भ-वृष र मीन लग्नमा, शुभग्रह केन्द्र र त्रिकोणमा हुँदा, पापग्रह ३।६।११ मा भए साँढे दुई महिनाको उमेरमा वा अन्नप्राशनको अवसरमा वालकलाई पान खुवाउनु उत्तम हुन्छ ।

कान छेड्ने साइत

हित्वैतांश्चैत्रपौषावमहरिशयनं जन्ममासं च रिक्तां
युग्माब्दं जन्मतारामृतुमुनिवसुभिः सम्मिते मास्यथो वा ।
जन्माहात्सूर्यभूपैः परिमितदिवसे ज्ञेज्यशुक्रेन्दुवारे
ऽथौजाब्दे विष्णुयुग्मादितिमृदुलघुभैः कर्णवेधः प्रशस्त ॥२४॥

भावार्थः- चैत्र र पुस महिना, तिथिक्षय, आषाढ शुक्ल एकादशीदेखि कार्तिक शुक्ल द्वादशीसम्म, जन्ममहिना, रिक्ता तिथि, जोर वर्ष र जन्मतारा (जन्मनक्षत्रबाट १।१०।१९ नक्षत्र)लाई छोडेर जन्मबाट ६।७।८ औं महिनामा वा जन्म दिनबाट १२ वा १६ औं दिन, बुध-बिही-शुक्र र सोमबार, बिजोर वर्षमा, श्रवण-धनिष्ठा-पुनर्वसु-मृदु र लघु नक्षत्रमा बालकको पहिलो पटक कान छेड्नु उत्तम हुन्छ।

संशुद्धे मृतिभवने त्रिकोणकेन्द्रत्र्यायस्थैः शुभखेचरैः कवीज्यलग्ने ।
पापाख्यैररिसहजायगेहसंस्थैर्लग्नस्थे त्रिदशगुरौ शुवावहः स्यात् ॥२५॥

भावार्थः- उपयुक्त तिथि-बार-नक्षत्रमा जन्मदिनबाट १२ औं दिन वा छैटौं वा आठौं महिनामा वा ३।५ आदि वर्षमा बालकको पहिले दाहिने र त्यसपछि देब्रे तथा बालिकाको पहिले देब्रे र त्यसपछि दाहिने कान छेड्नू । लग्नबाट आठौं स्थानमा शुभ-अशुभ ग्रह नहोस्, केन्द्र-त्रिकोण-३-११ स्थानमा शुभग्रह होस्, शुक्र तथा बृहस्पतिको लग्न होस्, पापग्रह ३।६।११ स्थानमा हुन् तथा लग्नमा बृहस्पति हुन् यस्तो बेला कान छेड्नु शुभ हुन्छ ।

शुभकर्मको साइत

गीर्वाणाम्बुप्रतिष्ठापरिणयदहनाधानगेहप्रवेशा-
श्चौलं राजाभिषेकोदवसितवशनं नैव याम्यायने स्यात् ।
नो वा बाल्यास्तवार्द्धे सुरगुरुसितयोर्नैं केतूदये स्यात्
पक्षं वार्द्धं च केचिज्जहति तमपरे यावदीक्षां तदुग्रे ॥२६॥

भावार्थः- देवता र जलाशयको प्रतिष्ठा, विवाह, अग्न्याधान, गृहप्रवेश, मुण्डन, राज्याभिषेक तथा व्रतबन्ध जस्ता सबै शुभकर्म याम्यायन (कर्कट सङ्क्रान्ति बाट मकर सङ्क्रान्ति सम्म), बृहस्पति र शुक्रको वाल्यावस्था-अस्त-वार्धक्यमा, पुच्छ्रेताराको उदयमा पक्षभर वा ८ दिनसम्म अभ्र कसैको मतमा उदयकालसम्म गर्नु हुँदैन ।

शुक्र र बृहस्पतिको वाल्य र वृद्धा अवस्था

पुरः पश्चाद् भृगोर्बाल्यं त्रिदशाहं च वार्द्धकम् ।
पक्षं पञ्चदिनं ते द्वे गुरोः पक्षमुदाहृते ॥२७॥
ते दशाहं द्वयोः प्रोक्ते कैश्चित्सप्तदिनं परैः ।
त्र्यहं त्वात्ययिकेऽप्यन्यैरर्द्धाहं च त्र्यहं विधोः ॥२८॥

भावार्थः- पूर्वमा शुक्र सूर्य उदय भएपछि ३ र पश्चिममा उदय भएको १० दिनसम्म बाल्यअवस्थामा रहन्छ । शुक्र पूर्वमा अस्ताउनु भन्दा १५ दिन अघि र पश्चिममा अस्ताउनु भन्दा ५ दिन पहिलेसम्म बृद्धत्व प्राप्त गर्दछ । त्यस्तै बृहस्पतिको बाल्य र बृद्धकाल १५-१५ दिनको हुन्छ । कुनै आचार्यका मतमा गुरु र शुक्र दुवैको पूर्वपश्चिमको उदयास्तमा १०-१० दिन बाल्यवृद्धत्व हुन्छ

भन्ने छ भने कसैको मतमा ७-७ दिनको हुन्छ । अति आवश्यक कार्यमा ३-३ दिन बाल्य र बृद्धत्व हुन्छ । चन्द्रमा उदाए पछि आधा दिन बाल्यावस्थामा र अस्ताउनु भन्दा पहिले ३ दिन वृद्धत्वमा हुन्छन् । गुरु, शुक्र र चन्द्र तीन वटै ग्रहको अस्त, वाल्य र वृद्धत्व शुभ काममा अशुभ भनिएको छ । त्यसैले यिनमा शुभकर्म गर्नु हुँदैन ।

चूडाकर्मको साइत

चूडा वर्षात्तृतीयात् प्रभवति विषमेऽष्टार्करिक्ताद्यषष्ठी-
पर्वोनाहे विचैत्रोदगयनसमये ज्ञेन्दुशुक्रेज्यकानाम् ।
वारे लग्नांशयोश्चास्वभनिधनतनौ नैधने शुद्धियुक्ते
शाक्रोपेतैर्विमैत्रैर्मृदुचरलघुभैरायषट्त्रिस्थपापैः ॥२९॥

भावार्थः- जन्म वा गर्भाधान समयबाट ३ आदि बिजोर वर्षमा, ८।१२।४।९।१४।१।६ तिथि तथा पर्वलाई छोडी अरु तिथिमा, चैत्र महिना बाहेकको उत्तरायणमा, बुध-सोम-शुक्र र बिहीबार र यिनकै राशि (२।३।४। ६।७।९।१२) तथा नवांशमा, मुण्डन गर्नु पर्ने वालकको जन्मराशि र जन्मलग्नबाट आठौं राशिको लग्नलाई छाडेर अरु लग्नमा, लग्नबाट आठौं स्थानमा कुनै शुभ वा पापग्रह नभएका अवस्थामा, ज्येष्ठाले युक्त अनुराधा नभएको-मृदु-चर र लघु नक्षात्रमा तथा लग्नबाट ११।६।३ स्थानमा पापग्रह रहँदा चूडाकर्म शुभ हुन्छ । पराशरको मतमा अष्टमको शुक्र अशुभ हुँदैन ।

क्षीणचन्द्रकुजसौरिभास्करैर्मृत्युशस्त्रमृतिपङ्गुताज्वराः ।
स्युः क्रमेण बुधजीवभार्गवैः केन्द्रगैश्च शुभमिष्टतारया ॥३०॥

भावार्थः- चूडाकरण गर्ने बेलाको लग्नबाट केन्द्रमा क्षीण चन्द्रमा भए बालकको मृत्यु, मङ्गल भए शस्त्रबाट मृत्यु, शनि भए पङ्गु, सूर्य भए जरो, बुध-गुरु र शुक्र भए वा तारा (२।४।६।७।९) भए चूडाकर्म शुभ हुन्छ ।

पञ्चमासाधिके मातुर्गर्भे चौलं शिशोर्न सत् ।
पञ्चवर्षाधिकस्येष्टं गर्भिण्यामपि मातरि ॥३१॥

भावार्थः- ५ महिनाभन्दा बढीको गर्भ आमाको पेटमा भए जन्मिसकेका बालकको मुण्डन संस्कार गर्नु हुँदैन । वालकको उमेर छ वर्ष भन्दा बढी भएमा चाहिँ आमा गर्भवती हुँदा पनि मुण्डन गर्नु शुभ हुन्छ ।

तारादौष्ट्येऽब्जे त्रिकोणोच्चगे वा क्षौरं सत्स्यात्सौम्यमित्रस्ववर्गे ।
सौम्ये भेऽब्जे शोभने दुष्टतारा शस्ता ज्ञेया क्षौरयात्रादिकृत्ये ॥३२॥

भावार्थः- तारा दुष्ट हुँदा (१।३।५।७) पनि चन्द्रमा मुण्डन लग्नबाट त्रिकोणमा आफ्नो उच्च राशिका (वृष) का भए तथा शुभग्रहका (गुरु, शुक्र) घरमा भए या आफ्नो मित्रका (सूर्य, बुध) का वर्गमा भए या आफ्नै वर्गमा भए क्षौरकर्म शुभ हुन्छ । चन्द्रमा गोचरमा शुभस्थानमा र शुभग्रहका राशिमा भए क्षौरकर्म, यात्रा आदिमा दुष्ट ताराको दोष नष्ट हुन्छ ।

संस्कार गर्न नहुने समय

ऋतुमत्याः सूतिकायाः सूनोश्चौलादि नाचरेत् ।
ज्येष्ठापत्यस्य न ज्येष्ठे कैश्चिन्मार्गेऽपि नेष्यते ॥३३॥

भावार्थः- यदि आमा रजस्वला वा सुत्केरी छिन् भने बालक वा बालिकाको मुण्डन, उपनयन, विवाह आदि संस्कार नगर्नू । जेठो सन्तानको मुण्डन आदि संस्कार जेठ महिनामा नगर्नू । कुनै आचार्यले त (पहिलो सन्तानको) मंसिरमा पनि क्षौरकर्म, उपनयन र विवाह नगर्नु भनेका छन् ।

दाँत र नङसम्बन्धी कार्यमा निषिद्ध मूहूर्त्त

दन्तक्षौरनखक्रियाऽत्र विहिता चौलोदिते वारभे ।
पातङ्ग्यारवीन् विहाय नवमं घस्रं च सन्ध्यां तथा ॥
रिक्तां पर्वनिशां निरासनरणग्रामप्रयाणोद्यत-
स्नाताभ्यक्तकृताशनैर्नहि पुनःकार्या हितेप्रेप्सुभिः ॥३४॥

भावार्थः- मुण्डनमा बताइएका तिथि, बार र नक्षत्रमा नै दाँत सफा गर्ने, क्षौरकर्म र नङ काट्ने काम शुभ हुन्छ । शनि-मङ्गल-आइतबार, क्षौरकर्मको नवौं दिन, सन्ध्या, रिक्ता तिथि, पर्व तिथिका रात, आसन बिना, लडाईंमा, कुनै गाऊँको यात्रामा, नुहाएर, सुगन्ध दले पछि र खाना खाए पछि आफ्नो भलो चाहने व्यक्तिले दाँत-नङ सम्बन्धी काम नगर्नू ।

आवश्यकता हेरी कपाल खौरनमा छुट आदि

क्रतुपाणिपीडमृतिबन्धमोक्षणे क्षुरकर्म च द्विजनृपाज्ञयाऽऽचरेत् ।
शववाहतीर्थगमसिन्धुमज्जनक्षुरमाचरेन्न खलु गर्भिणीपतिः ॥३५॥

भावार्थः- यज्ञ, विवाह, मरणाशौच, कारागारबाट छुट्दा वार आदिबाट निषिद्ध हुँदाहुँदै पनि ब्राह्मण र राजाको आज्ञा लिई क्षौरकर्म गराउनु पर्दछ । जसकी पत्नी

गर्भवती छे, उसले लाश उठाउन, तिर्थयात्रा गर्न, समुद्रस्नान गर्न र क्षौरकर्म गर्न हुँदैन ।

राजाका लागि कपाल खौरने विशेष नियम

नृपाणां हितं क्षौरभे श्मश्रुकर्म दिने पञ्चमे पञ्चमेऽस्योदये वा ।
षडग्निस्त्रिमैत्रोऽष्टकः पञ्चपित्र्योऽब्दतोऽब्ध्यर्यमाक्षौरकृन्मृत्युमेति ॥३६॥

भावार्थः- क्षौरकर्ममा बताइएका नक्षात्र पाँच-पाँच दिनमा तथा यदि पाँच-पाँच दिनमा क्षौर नक्षात्र नभए क्षौर नक्षात्रोदयमा गर्नु पर्दछ । यदि १ वर्षमा कृत्तिकामा ६ पटक, अनुराधामा ३ पटक, रोहिणीमा ८ पटक, मघामा ५ पटक र उत्तराफाल्गुनीमा ४ पटक कुनै मानिस क्षौरकर्म गराउँछ भने उसको मृत्यु हुन्छ । अर्थात कृत्तिका, रोहिणी, उ.फाल्गुनी, मघा, अनुराधामा क्षौरकर्म कुनै हालतमा नगर्नू ।

अक्षारारम्भ मुहूर्त्त

गणेशविष्णुवाग्रमाः प्रपूज्य पञ्चमाब्दके ।
तिथौ शिवार्कदिग्द्विषट्शरत्रिके रवावुदक् ॥
लघुश्रवोऽनिलान्त्यभादितीशतक्षमित्रभे ।
चरोनसत्तनौ शिशोर्लिपिग्रहः सतां दिने ॥३७॥

भावार्थः- जन्म वा गर्भाधानबाट पाँचौं वर्षमा, चैत बाहेकका उत्तरायणमा, ११।१२।१०।२।६।५।३ तिथिमा, लघु-श्रवण-स्वाती-रेवती-पुनर्वसु-आर्द्रा-चित्रा र अनुराधा नक्षात्रमा, चर राशि (१।४।७।१०) बाहेकका अरु शुभ राशिको लग्नमा (२।३।९।१२), शुभ बारमा (च.बु.वृ.शु.), गणेश-विष्णु-सरस्वती र

लक्ष्मीलाई विधिपूर्वक षोडशोपचारले पूजा गरी बालकलाई अक्षरारम्भ गराउनु उत्तम हुन्छ ।

विद्यारम्भ मुहूर्त्त

मृगात्कराच्छ्रुतेस्त्रयेऽश्विमूलपूर्विकात्रये ।
गुरुद्वयेऽर्कजीववित्सितेऽह्नि षट्शरत्रिके ॥
शिवार्कदिग्द्विके तिथौ ध्रुवान्त्यमित्रभे परैः ।
शुभैरधीतिरुत्तमा त्रिकोणकेन्द्रगैः स्मृता ॥३८॥

भावार्थः- मृगशिरा, हस्ता र श्रवणबाट तीन नक्षत्र, अश्विनी-मूल-तीनै पूर्वा-पुष्य र अश्लेषा नक्षत्रमा, आइत-बुध-बिही र शुक्रबार, ६।५।३।११।१२।१०।२ तिथिमा र केन्द्र र त्रिकोणमा शुभ ग्रह हुँदा विद्यारम्भ उत्तम हुन्छ । (यहाँ पनि लग्नबाट आठौं स्थान शुद्ध तथा उपचय (३।६।१०।११) मा पापग्रह भए विद्यारम्भ उत्तम हुन्छ) ।

उपनयको उमेर

विप्राणां व्रतबन्धनं निगदितं गर्भाज्जनेर्वाऽष्टमे ।
वर्षे वाऽप्यथ पञ्चमे क्षितिभुजां षष्ठे तथैकादशे ॥
वैश्यानां पुनरष्टमेऽप्यथ पुनः स्याद् द्वादशे वत्सरे ।
कालेऽथ द्विगुणे गते निगदिते गौणं तदाहुर्बुधाः ॥३९॥

भावार्थः- गर्भाधान वा जन्मबाट आठौँ वर्षमा वा पाँचौं वर्षमा ब्राह्मणको, छैटौं वा एघारौं वर्षमा क्षत्रियको तथा आठौं वा बाह्रौं वर्षमा वैश्यको उपनयन समय बताइएको छ । बताइएको समयभन्दा दोब्बर समय बितेपछिको उपनयनलाई पण्डितहरुले गौण बताएका छन् । (यसपछिको व्रतबन्धको कुनै औचित्य छैन, प्रायश्चितको विशेष विधि गरिनु पर्दछ) ।

उपनयनकालको साइत

क्षिप्रध्रुवाहिचरमूलमृदुत्रिपूर्वा रौद्रेऽर्कविद्गुरुसितेन्दुदिने व्रतं सत् ।
द्वित्रीषुरुद्ररविदिक्प्रमिते तिथौ च कृष्णादिमत्रिलवकेऽपि न चापराह्णे ॥४०॥

भावार्थः- क्षिप्र-ध्रुव-चर-मूल-मृदु-तीनै पूर्वा र आर्द्रा नक्षत्रमा उपनयन संस्कार उत्तम हुन्छ । आइत-बुध-गुरु-शुक्र र सोमबारमा उपनयन संस्कार उत्तम हुन्छ । २।३।५।११।१२।१० तिथिमा तथा कृष्णपक्षको प्रथम त्रिभाग (१।२।३।४।५) मा उत्तम हुन्छ । दिनको अपराह्णमा नगर्नू (मध्याह्नमा गर्नु भने मध्यम हुन्छ) ।

उपनयनमा लग्नदोष

कवीज्यचन्द्रलग्नपा रिपौ मृतौ व्रतेऽधमाः ।
व्ययेऽब्जभार्गवौ तथा तनौ मृतौ सुते खलाः ॥४१॥

भावार्थः- उपनयन यस्तो लग्नमा निश्चित गर्नु कि छैटौं र आठौं स्थानमा शुक्र, बृहस्पति वा चन्द्रमा बसेर लग्नको स्वामी नहोस्; बाह्रौं स्थानमा चन्द्र र शुक्र तथा

लग्नबाट आठौं र पाँचौं स्थानमा पापग्रह नहुन् । यस्तो स्थिति बालकको प्रगतिमा बाधक हुन्छ ।

उपनयनमा लग्नका गुण

व्रतबन्धेऽष्टषड्रिष्फवर्जिताः शोभनाः शुभाः ।
त्रिषडाये खलाः पूर्णो गोकर्कस्थो विधुस्तनौ ॥४२॥

भावार्थः- उपनयनमा लग्नबाट ६।८।१२ स्थान छोडेर अन्य स्थानमा शुभग्रह परे शुभ एवं ३।६।११ स्थानमा पापग्रह परे उत्तम हुन्छ । त्यस्तै पूर्णचन्द्र वृष वा कर्कट राशिमा भई उपनयनको लग्नमा भए उत्तम हुन्छ ।

वर्णेश र शाखेश

विप्राधीशौ भार्गविज्यौ कुजार्कौ राजन्यानामोषधीशो विशां च ।
शूद्राणां ज्ञश्चान्त्यजानां शनिः स्याच्छाखेशाः स्युर्जीवशुक्रारसौम्याः ॥४३॥

भावार्थः- ब्राह्मणको स्वामी शुक्र र बृहस्पति, क्षत्रियको मङ्गल र सूर्य, वैश्यको चन्द्रमा, शुद्रको बुध र अन्त्यजको स्वामी शनि हुन् । ऋग्वेदका स्वामी बृहस्पति, यजुर्वेदका शुक्र, सामवेदका मङ्गल र अथर्ववेदका स्वामी बुध हुन् ।

शाखेश र वर्णेशको उद्देश्य

शाखेशवारतनुवीर्यमतीव शस्तं शाखेशसूर्यशशिजीवबले व्रतं सत् ।
जीवे भृगौ रिपुगृहे विजिते च नीचे स्याद् वेदशास्त्रविधिना रहितो व्रतेन ॥४४॥

भावार्थः- वेदका स्वामीको बार, लग्न र गोचरप्रकरणमा बताइएको बल यज्ञोपवीतमा अती उत्तम हुन्छ । अर्थात ऋग्वेदीका लागि बिहीबार-९।१२ लग्न र बृहस्पतिको बल, यजुर्वेदीको लागि शुक्रबार-२।७ लग्न र शुक्रको बल, सामवेदीको लागि मङ्गलबार-१।८ लग्न र मङ्गल बल तथा अथर्ववेदीको लागि बुधबार-३।६ लग्न र बुधको बल पाउनु अती उत्तम हुन्छ । शाखेश, सूर्य, चन्द्रमा र बृहस्पति बलियो हुनु उपनयनमा उत्तम हुन्छ । उपनयन गर्ने बेलामा बृहस्पति र शुक्र आफ्नो शत्रुको राशिमा (गुरु ३।२।७ राशिमा, शुक्र ५।४ राशिमा, मङ्गल ३।६ राशिमा र बुध कर्कटमा) भए, ती युद्धमा पराजित भए तथा आफ्नो नीच राशिका भए उपनीत बालक वेदशास्त्रले रहित हुन्छ । वर्णेशको बार-लग्न तथा बलियो हुनु उत्तम हुन्छ ।

जन्म महिना आदि कुरा बार्नुपर्नेमा अपवाद

जन्मर्क्षमासलग्नादौ व्रते विद्याधिको व्रती ।
आद्यगर्भेऽपि विप्राणां क्षत्रादीनामनादिमे ॥४५॥

भावार्थः- पहिलो गर्भबाट जन्मिएको ब्राह्मण बालकको उपनयन जन्म नक्षत्र, जन्म महिना र जन्म लग्नमा भए त्यो बालक ठूलो विद्वान हुन्छ । क्षत्रिय र वैश्यको पहिलोलाई छोडी दोश्रो गर्भबाट जन्मने बालकको उपनयन हुँदा पनि ती विद्वान हुन्छन् ।

बृहस्पतिको बल

बटुकन्याजन्मराशेस्त्रिकोणायद्विसप्तगः ।
श्रेष्ठो गुरुः खषट्त्र्याद्ये पूजयाऽन्यत्र निन्दितः ॥४६॥

भावार्थः- उपनयनमा बालकको तथा विवाहमा केटीको जन्मराशिबाट २।५।७।९।११ राशिमा बृहस्पति भए उत्तम हुन्छ, १०।६।३।१ स्थानमा भए पूज्य र अन्यत्र भए अशुभ हुन्छ ।

गुरुदोषको अपवाद

स्वोच्चे स्वभे स्वमैत्रे वा स्वांशे वर्गोत्तमे गुरुः ।
रिःफाष्टतुर्यगोपीष्टो नीचारिस्थः शुभोऽप्यसत् ॥४७॥

भावार्थः- आफ्नो उच्चराशि (कर्कट), आफ्नो राशि (धनु र मीन), आफ्नो मित्रको राशि (४।५।१।८), मकर-कुम्भ राशिमा पनि आफ्नो नवांश र वर्गोत्तममा बृहस्पति भए जन्मराशिबाट अन्यत्र (४६ श्लोक) भए पनि उत्तम हुन्छ । आफ्नो नीच राशि (मकर) र शुभ राशि (३।६।२।७) मा भए गोचरले शुभ भए पनि अशुभ फल दिने हुन्छ ।

उपनयन गर्न नहुने समय

कृष्णे प्रदोषेऽनध्याये शनौ निश्यपराह्णके ।
प्राक्सन्ध्यागर्जिते नेष्टो व्रतबन्धो गलग्रहे ॥४८॥

भावार्थः- कृष्णपक्ष (षष्ठी देखी औंसी)मा, प्रदोष, अनध्याय, शनिबार, अपराह्ण, रात, बिहान बादल गर्जेको दिन र गलग्रह तिथि (१३।१४।१५। ३०। १।४।७।८।९) मा उपनयन गर्नु शुभ हुँदैन ।

ग्रहको नवांश र उपनयन

क्रूरो जडो भवेत् पापः पटुः षट्कर्मकृद् बटुः ।
यज्ञार्थभाक् तथा मूर्खो रव्याद्यंशे तनौ क्रमात् ॥४९॥

भावार्थः- उपनयन लग्नमा यदि सूर्यको नवांश भए उपनीत बालक क्रूर हुन्छ । चन्द्रमाको चौथो नवमांश भए मूर्ख हुन्छ । मङ्गलको १।८ नवमांश भए पापी, बुधको ३।६ नवमांश भए दक्ष, बृहस्पतिको ९।१२ नवमांश भए षट्कर्मी (दान दिने लिने आदि), शुक्रको २।७ नवमांश भए यज्ञकर्ता र धनवान् तथा शनिको १०।११ नवमांश भए मूर्ख हुन्छ ।

चन्द्रनवांश र उपनयन

विद्यानिरतः शुभराशिलवे पापांशगते हि दरिद्रतरः ।
चन्द्रे स्वलवे बहुदुःखयुतःकर्णादितिभे धनवान् स्वलभे ॥५०॥

भावार्थः- उपनयनका बेलामा कुनै पनि राशिमा यदि चन्द्रमा शुभ राशिको नवांशमा भए त्यो वालक विद्यामा रुचि राख्ने हुन्छ । पापग्रहका राशिको नवांशमा भए अति दरिद्र हुन्छ । आफ्नै नवांशमा भए दुःखी हुन्छ । तर श्रवण र पुनर्वसु नक्षत्रमा चन्द्रमा भई कर्कटको नवांश भए धनी हुन्छ । अर्थात श्रवण नक्षत्रमा र पुनर्वसुको चौथो चरणमा चन्द्रमा भए धनी हुन्छ ।

केन्द्रमा रहेका ग्रहको फल

राजसेवी वैश्यवृत्तिः शस्त्रवृत्तिश्च पाठकः ।
प्राज्ञोऽर्थवान् म्लेच्छसेवी केन्द्रे सूर्यादिखेचरैः ॥५१॥

भावार्थः- उपनयनकालमा केन्द्रमा सूर्य, चन्द्र, मङ्गल, बुध, गुरु, शुक्र र शनि हुँदा क्रमशः राजसेवक, व्यापारी, शस्त्रोपजीवि, अध्यापक, विद्वान, धनवान् र प्रहरी आदि जस्ता कार्य गर्ने हुन्छ ।

संयुक्त ग्रह र उपनयन

शुक्रे जीवे तथा चन्द्रे सूर्यभौमाऽऽर्किसंयुते ।
निर्गुणः क्रूरचेष्टः स्यान्निर्घृणः सद्युते पटुः ॥५२॥

भावार्थः- उपनयनकालमा शुक्र, बृहस्पति र चन्द्रमध्ये कुनै एउटा सँग सूर्य भए बालक गुणहीन, मङ्गल भए क्रूर र शनि भए निर्लज्ज वा आधुनिक नेता हुन्छ । ती तीनै यदि शुभग्रहले युक्त भए बुद्धिमान हुन्छ ।

उपनयन र चन्द्रमाको अवस्था

विधौ सितांशगे सिते त्रिकोणगे तनौ गुरौ ।
समस्तवेदविद् व्रती यमांशगेऽतिनिर्घृणः ॥५३॥

भावार्थः- उपनयनकालमा चन्द्रमा शुक्रको नवमांशमा भए, शुक्र ५।९ स्थानमा भए र बृहस्पति लग्नमा भए त्यो बालक सबै वेदवेदाग्नको ज्ञाता हुन्छ । यदि चन्द्रमा शनिको नवमांशमा छ, शुक्र ५।९ स्थानमा छ र गुरु लग्नमा छ भने त अत्यन्त निर्लज्ज हुन्छ ।

अनध्याय तिथि

शुचिशुक्रपौषतपसां दिगश्विरुद्रार्कसङ्ख्यसिततिथयः ।

भूतादित्रितयाष्टमी सङ्क्रमणं च व्रतेष्वनध्यायाः ॥५४॥

भावार्थः- असार, जेठ, पुष, र माघका शुक्लपक्षमा क्रमैले १०।२।११।१२ तिथि व्रतबन्धमा अनध्याय हुन्छन् । यिनमा उपनयन संस्कार नगर्नू ।

प्रदोषको लक्षण

अर्कतर्कत्रितिथिषु प्रदोषः स्यात्तदग्रिमैः ।
रात्र्यर्धसार्द्धप्रहरयाममध्यस्थितैः क्रमात् ॥५५॥

भावार्थः- द्वादशीमा आधारात पहिले नै त्रयोदशी लागे, षष्ठीमा रातको साँढे १ प्रहर पहिल्यै सप्तमी परे र तृतीयामा रातको १ प्रहर पहिले नै चतुर्थी लागे प्रदोष हुन्छ । प्रदोषमा उपनयन गर्न निषेध छ । यो बेला वेद पढ्न र पढाउन पनि हुँदैन ।

उपनयनमा वाधा

प्राग्ब्रह्मौदनपाकाद् व्रतबन्धानन्तरं यदि चेत् ।
उत्पातानध्ययनोत्पत्तावपि शान्तिपूर्वकं तत्स्यात् ॥५६॥

भावार्थः- विधिपूर्वक उपनयन पछि त्यसै दिन हुने ब्रह्मौदन पाकभन्दा पहिले कुनै अकालवृष्टि आदि उत्पात र अनध्याय आइ परे शान्ति गरेर ब्रह्मौदन पाककर्म गर्नु पर्दछ । यो अन्य शाखा मान्नेहरुले गर्ने गरेका छन् ।

वेद अनुसार उपनयनमा शुभ नक्षत्र

वेदक्रमाच्छशिशिवाहिकरत्रिमूलपूर्वासु पौष्णकरमैत्रमृगादितीज्ये ।
ध्रौवेषु चाश्विवसुपुष्यकरोत्तरेशकर्णे मृगान्त्यलघुमैत्रधनादितौ सत् ॥५७॥

भावार्थः- ऋग्वेदीको उपनयन मृगशिरा-आर्द्रा- अश्लेषा-हस्ता-चित्रा-स्वाती-मूल र तीनै पूर्वामा, यजुर्वेदीको रेवती- हस्ता-अनुराधा-मृगशिरा-पुनर्वसु- पुष्य र ध्रुवमा, सामवेदीको अश्विनी- धनिष्ठा-पुष्य-हस्ता-तीनै उत्तरा -आर्द्रा र श्रवणमा तथा अथर्ववेदीको मृगशिरा, रेवती, लघु, अनुराधा, धनिष्ठा र पुनर्वसुमा गर्नु उत्तम हुन्छ ।

ऋग्वेदी	यजुर्वेदी	सामवेदी	अथर्ववेदी
मृगशिरा, आर्द्रा, अश्लेषा, हस्ता, चित्रा, स्वाती, मूल र तीनै पूर्वा	रेवती, हस्ता, अनुराधा, मृगशिरा, पुनर्वसु, पुष्य र ध्रुव	अश्विनी, धनिष्ठा, पुष्य, हस्ता, तीनै उत्तरा, आर्द्रा र श्रवण	मृगशिरा, रेवती, लघु, अनुराधा, धनिष्ठा र पुनर्वसु

संस्कारमा वाधा आइपरे

नान्दीश्राद्धोत्तरं मातुः पुष्पे लग्नान्तरे न हि ।
शान्त्या चौलं व्रतं पाणिग्रहः कार्योऽन्यथा न सत् ॥५८॥

भावार्थः- नान्दीमुखी श्राद्ध गरेपछि बालककी आमा परसरी त्यसपछिको अर्को लग्न नभेटिए त्यसैदिन शास्त्रोक्त विधि अनुसार शान्ति गरी चूडाकर्म, व्रतबन्ध एवं विवाह आदि संस्कार गर्नु पर्दछ । शान्ति नगरी ती कर्म गरे शुभ हुँदैन ।

छुरी बाँध्ने साइत

विचैत्रव्रतमासादौ विभौमास्ते विभूमिजे ।
छुरिकाबन्धनं शस्तं नृपाणां प्राग्विवाहतः ॥५९॥

भावार्थः- यज्ञोपवित भएर विवाह हुनु अघि चैत बाहेकका व्रतबन्ध गरिने महिनामा मङ्गल अस्त र आइतबारलाई छाडी अन्य वारमा क्षत्रीको छुरिकाबन्धन शुभ हुन्छ ।

केशान्त संस्कार गर्ने साइत

केशान्तं षोडशे वर्षे चौलोक्तदिवसे शुभम् ।
व्रतोक्तदिवसादौ हि समावर्तनमिष्यते ॥६०॥

भावार्थः- जन्मबाट सोह्रौं वर्षमा, मुण्डनमा बताइएको मुहूर्तमा केशान्तकर्म शुभ हुन्छ । ब्राह्मणको १६, क्षत्रियको २२ र वैश्यको २४ वर्षमा केशान्तकर्म गर्ने विधान छ । व्रतबन्धमा बताइएका दिन-तिथि- नक्षत्र आदिमा समावर्तन गर्न शुभ हुन्छ ।

इति मुहूर्त्तचिन्तामणौ संस्कारप्रकरणं समाप्तम्

विवाहप्रकरण

विवाह तत्कालीन लग्नको अधिनमा हुन्छ

भार्या त्रिवर्गकरणं शुभशीलयुक्ता शीलं शुभं भवति लग्नवशेन तस्याः ।
तस्माद्विवाहसमयः परिचिन्त्यते हि तन्निघ्नतामुपगताः सुतशीलधर्माः ॥१॥

भावार्थः- सुन्दर स्वभावकी स्त्रीले धर्म-अर्थ र काम दिन्छे । उनको सुशीलता विवाहकालीन लग्नको अधिनमा हुन्छ । यसैले यसखण्डमा विवाहको विचार गरिन्छ किनकि सुपुत्र, स्वभाव र धर्म विवाहकालको लग्नको अधिनमा हुन्छ ।

विवाहपूर्व ज्योतिषलाई देखाउने विधि

आदौ संपूज्य रत्नादिभिरथ गणकं वेदयेत्स्वस्थचित्तं
कन्योद्वाहं दिगीशानलहयविशिखे प्रश्नलग्नाद्यदीन्दुः ।
दृष्टो जीवेन सद्यः परिणयनकरो गोतुलाकर्कटाख्यं
वा स्यात्प्रश्नस्य लग्नं शुभखचरयुतालोकितं तद्विदध्यात् ॥२॥

भावार्थः- मणि, सुन, चाँदी, वस्त्र फल, फूल आदिले विद्वान ज्योतिषलाई पूजा गरी उनलाई “कन्याको नाम यो हो, वरको नाम यो हो, यिनको विवाह जुर्दछ कि जुर्दैन ?” भनी सोध्नू । प्रश्नकालीन लग्नबाट १०, ११, ३, ७ र ५ औं स्थानमा चन्द्रमा रही बृहस्पतिबाट हेरिएको छ भने चाँडै विवाह हुन्छ । अथवा वृष, तुला वा कर्कट प्रश्न लग्न भई शुभग्रहबाट युक्त वा दृष्ट छ भने पनि चाँडै विवाह हुन्छ ।

चन्द्र-शुक्रको स्थिति र भविष्यवाणि

विषमभांशगतौ शशि-भार्गवौ तनुगृहं बलिनौ यदि पश्यतः ।
रचयतो वरलाभमिमौ यदा युगलभांशगतौ युवतिप्रदौ ।।३।।

भावार्थः- प्रश्नकालमा बिजोर राशिमा वा बिजोर राशिको नवमांशमा चन्द्र शुक्र छन् र बलवान भई लग्नलाई देख्दछन् भने कन्यालाई वर भेटिन्छ भन्नू । प्रश्न कालमा चन्द्र र शुक्र दुवै बलियो भई जोर राशिमा र जोर राशिको नवमांशमा बसी लग्नलाई देख्दछ भने वरले कन्या भेट्दछ भन्ने सम्झिनू ।

चन्द्र-मङ्गलको स्थिति र भविष्यवाणि

षष्ठाष्टस्थः प्रश्नलग्नाद्यदन्दिुर्लग्ने क्रूरः सप्तमे वा कुजः स्यात् ।
मूर्तीविन्दुः सप्तमे तस्य भौमो रण्डा सा स्यादष्टसंवत्सरेण ।।४।।

भावार्थः- प्रश्नलग्नबाट यदि छैटौं वा आठौं स्थानमा चन्द्रमा छ अथवा प्रश्नलग्नमा कुनै पापग्रह छ र त्यसको सातौं स्थानमा मङ्गल छ अथवा प्रश्नलग्नमा चन्द्रमा छ र त्यसको सातैं स्थानमा मङ्गल छ भने ती कन्या विवाह गरेको ८ वर्ष भित्र विधवा हुन्छे भनी जान्नू ।

पापग्रहको स्थिति र भविष्यवाणि

प्रश्नतनोर्यदि पापनभोगः पञ्चमगो रिपुदृष्टशरीरः ।
नीचगतश्च तदा खलु कन्या सा कुलटा त्वथवा मृतवत्सा ।।५।।

भावार्थः- प्रश्नलग्नबाट पाँचौं स्थानको पापग्रह आफ्नो शुभग्रहले हेरिएको छ र आफ्नो नीच राशिको छ भने कन्या निश्चय नै कुलटा वा मृतवत्सा हुन्छे ।

चन्द्रमाको स्थिति र विवाह अगि गरिने भविष्यवाणि

यदि भवति सितातिरिक्तपक्षे तनुगृहतः समराशिगः शशाङ्कः ।
अशुभखचरवीक्षितोऽरिरन्ध्रे भवति विवाहविनाशकारकोऽयम् ॥६॥

भावार्थः- प्रश्नसमय यदि कृष्णपक्षको छ र त्यो बेला चन्द्रमा जोर राशिमा भई छैटौं वा आठौं स्थानमा बसेको र अशुभ ग्रहले देखेको पनि छ भने त्यस्तो चन्द्रमा विवाहलाई नष्ट गर्ने हुन्छ । यस्तो योग विवाह भङ्ग योग हुन्छ ।

दुष्ट योगको शान्ति

जन्मोत्थं च विलोक्य बालविधवायोगं विधाय व्रतं
सावित्र्या उत पैप्पलं हि सुतया दद्यादिमां वा रहः ।
सल्लग्नेऽच्युतमूर्तिपिप्पलघटैः कृत्वा विवाहं स्फुटं
दद्यात्तां चिरजीविनेऽत्र न भवेद्दोषः पुनर्भूभवः ॥७॥

भावार्थः- यसरी प्रश्नकालीन विधवा-योग तथा जातशास्त्रमा बताइएको कन्याको जन्मकालीन बालविधवा-योगलाई पनि विचार गरी कन्याबाट सावित्रीव्रत र पिपलव्रत गराउन लगाई शुभ मुहूर्तमा चिरञ्जीवि वरका साथमा ती कन्याको विवाह गर्नू अथवा एकान्तस्थानमा उत्तम मुहूर्तमा परम चिरञ्जीवि श्रीविष्णु भगवानको १ तोलाको सुनको मूर्ति, पिपलको रुख र तामाको कलशका साथ

विधिपूर्वक ती कन्याको विवाह गरी फेरी कुनै दीर्घायू वरका साथ विवाह गर्नू । यसरी प्रतिमा, पिपल र घडासँग विवाह गर्दा ती कन्यालाई पुनर्भू दोष लाग्दैन र उनको वैधव्य दोष पनि मेटिन्छ ।

साइत र भविष्यवाणि

प्रश्नलग्नक्षणे यादृशापत्ययुक् स्वेच्छया कामिनी तत्र चेदाव्रजेत् ।
कन्यका वा सुतो वा तदा पण्डितैस्तादृशापत्यमस्या विनिर्दिश्यते ॥८॥

भावार्थः- प्रश्नकालमा यदि कुनै सधवा स्त्री, जस्ता किसिमका सन्तानका साथ नबोलाई आफ्नो इच्छाले त्यहाँ आइ पुग्छे त्यस्तै खालको सन्तान प्रश्नकर्ता कन्याको पनि हुन्छ भनी जान्नू ।

शङ्खभेरीविपञ्चीरवैर्मङ्गलं जायते वैपरीत्यं तदा लक्षयेत् ।
वायसो वा खरः श्वा श्रृगालोऽपि वा प्रश्नलग्नक्षणे रौति नादं यदि ॥९॥

भावार्थः- प्रश्नलग्नका समयमा यदि शङ्ख, नगरा, वीणा वा देववाद्यको शब्द सुनिए विवाहमा कल्याण हुन्छ भन्नू । यसको उल्टो काग, गधा र स्याल कराएको सुनिए वा ऊँट, भैंसी, कुकुर, भालु उल्लू, गिद्ध आदिको शब्द सुनिए वा देखिए विवाह विघ्नदायक हुन्छ भन्नू ।

कन्यावरणको मुहूर्त्त

विश्वस्वातिवैष्णवपूर्वात्रयमैत्रैर्वस्वाग्नेयैर्वा करपीडोचितऋक्षैः ।
वस्त्रालङ्कारादिसमेतैः फलपुष्पैः सन्तोष्यादौ स्यादनु कन्यावरणं हि ॥१०॥

भावार्थः- उत्तराषाढा, स्वाती, श्रवण, तीनै पूर्वा, अनुराधा, धनिष्ठा र कृत्तिका नक्षत्रमा वा विवाहविहीत नक्षत्रमा पहिले वस्त्र, आभूषण, द्रव्य, फल, पुष्प आदिले कन्यालाई सन्तुष्ट पारी त्यसपछि मात्र कन्याको वरण गर्नू ।

वरवरणको मुहूर्त्त

धरणिदेवोऽथवा कन्यकासोदरः शुभदिने गीतवाद्यादिभिः संवृ(यु)तः ।
वरवृतिं वस्त्रयज्ञोवीतादिना ध्रुवयुतैर्वह्निपूर्वात्रयैराचरेत् ॥११॥

भावार्थः- ध्रुवसंज्ञक, कृत्तिका र तीनै पूर्वा नक्षत्र परेको शुभ दिनमा ब्राह्मण,कन्याको आफ्नै दाजुभाई आदिले गानबजान आदि माङ्गलिक वातावरणमा वस्त्र, जनै, फल, मेवा, दक्षिणा, पात्र, अक्षता, नरिवल, सुपारी, सेतो चन्दन र वेसार आदिले वरको वरण गर्नू ।

विवाह गर्ने उमेर

गुरुशुद्धिवशेन कन्यकानां समवर्षेषु षडब्दकोपरिष्टात् ।
रविशुद्धिवशाच्छुभो वराणामुभयोश्चन्द्रविशुद्धितो विवाहः ॥१२॥

भावार्थः- कन्या जन्मेको ६ वर्षको उमेर पछिका ८।१०।१२ जोर वर्षमा नछुनी हुनुभन्दा अगाडि बृहस्पतिको शुद्धि गरेर एवं वरको सूर्य शुद्धि गरेर बिजोर वर्षमा तथा दुवैको चन्द्र शुद्धि गरी विवाह गर्नु उत्तम हुन्छ ।

विवाह गर्न नहुने महिना

मिथुनकुम्भमृगालिवृषाजगे मिथुनगेऽपि रवौ त्रिलवे शुचेः ।
अलिमृगाजगते करपीडनं भवति कार्त्तिकपौषमधुष्वपि ॥१३॥

भावार्थः- मिथुन, कुम्भ, मकर, वृश्चिक, वृष र मेष राशिको सूर्यमा विवाह उत्तम हुन्छ । मिथुन राशिको सूर्यमा आषाढको पहिलो तृतीयांश अर्थात् आषाढशुक्ल परेवा देखि दशमीसम्म विवाह हुन्छ । हरिशयनी भन्दा पछि मिथुनको सूर्य हुँदाहुँदै पनि विवाह गर्न हुँदैन । वृश्चिकमा सूर्य भए कार्तिकमा, मकरका सूर्य भए पुषमा र मेषमा सूर्य भए चैत्रमा विवाह उत्तम हुन्छ । (अर्थात् विवाहमा सौरमासको प्रमुखता हुन्छ चन्द्रमासको होइन) ।

विवाह गर्दा केटाकेटीको जन्ममास, जन्मनक्षत्र, जन्मतिथि बार्नुपर्ने

आद्यगर्भसुतकन्ययोर्द्वयोर्जन्ममासभतिथौ करग्रहः ।
नोचितोऽथ विबुधैः प्रशस्यते चेद् द्वितीयजनुषोः सुतप्रदः ॥१४॥

भावार्थः- वर वा कन्या दुवै यदि पहिलो गर्भबाट जन्मेका भए जन्म महिना, जन्म नक्षत्र र जन्म तिथिमा विवाह गर्नु उचित हुँदैन । यदि दुवै दोश्रो गर्भबाट जन्मेका भए दुवैको जन्ममास आदिमा गरिने विवाह चने पुत्र जन्माउने हुन्छ । यस्तो पण्डितहरुको राय छ ।

गर्भले जेठाजेठीको विवाह जेठमा नगर्नू

ज्येष्ठद्वन्द्वं मध्यमं सम्प्रदिष्टं त्रिज्येष्ठं चेन्नैव युक्तं कदापि ।
केचित्सूर्यं वह्निगं प्रोज्झ्य चाहुऽऽनैवान्योऽन्यं ज्येष्ठयोः स्याद्विवाहः ॥१५॥

भावार्थः- विवाहमा जेठ महिना र जेठो वर वा जेठी कन्या मध्ये कुनै दुई मध्यम हुन्छ । तीनै ज्येष्ठ कहिल्यै ठीक हुँदैन । कुनै कुनै आचार्यले कृत्तिकाका सूर्यलाई छोडी विवाह गर्नू तर वरवधु दुवै जेठो हुँदा कुनै हालतमा विवाह नगर्नु भनेका छन् ।

विवाह आदिका विशेष नियम

सुतपरिणयात् षण्मासान्तः सुताकरपीडनं
न च निजकुले तद्वद्वा मण्डनादपि मुण्डनम् ।
न च सहजयोर्देये भ्रात्रोः सहोरदकन्यके
न सहजसुतोद्वाहोऽब्दार्धे शुभे न पितृक्रिया ॥१६॥

भावार्थः- आफ्नो कुलमा (३ पुस्ता भित्र) छोराको विवाह गरेपछि ६ महिनासम्म छोरी (वा सहोदर भाई) को विवाह नगर्नू । आफ्नो कुलमा (३ पुस्ता भित्र) कुनै छोरा वा छोरीको विवाह गरेको छ महिना भित्र कसैको मुण्डन (व्रतबन्ध) नगर्नू । सहोदर दाजुभाईलाई सहोदरा दिदीबहिनी नदिनू । दुई सहोदर दाजुभाईको वा दिदीबहिनीको विवाह ६ महिना भित्र नगर्नू । (जुम्ल्याहा भए दुवैको समान संस्कार एकै दिन वा एउटै मण्डपमा हुन भने सक्दछ) । शुभकर्मका बेलामा पितृश्राद्ध गर्नु वा पार्नु हुँदैन ।

विवाहमा अग्निस्थापना भएपछि हुने भवितव्य

वध्वा वरस्यापि कुले त्रिपूरुषे नाशं व्रजेत्कश्चन निश्चयोत्तरम् ।
मासोत्तरं तत्र विवाह इष्यते शान्त्याऽथवा सूतकनिर्गमे परैः ॥१७॥

भावार्थः- विवाहको निश्चय भए पछि केटा वा केटीको कुलमा तीन पुस्ताभित्र यदि कसैको मृत्यु भएमा त्यसको एक महिना पछि विवाह गर्नु उचित हुन्छ । (मेधातिथि) आदि आचार्यले भने आवश्यकता हुँदा मरणाशौच बितेपछि शान्ति गरेर विवाह गर्नु पर्ने बताएका छन् ।

चूडाव्रतं चापि विवाहतो व्रताच्चूडा च नेष्टा पुरुषत्रयान्तरे ।
वधूप्रवेशाच्च सुताविनिर्गमः षण्मासतो वाऽब्दविभेदतः शुभः ॥१८॥

भावार्थः- कुलमा ३ पुस्ताभित्र विवाहपछि चूडाकर्म वा उपनयन नगर्नू तथा व्रतबन्धपछि चूडाकर्म नगर्नू । बुहारी भित्र्याएको ६ महिनासम्म कन्या(छोरी)लाई पतिको घर पनि नपठाउनू । तर वर्ष फेरिएमा भने ६ महिना भित्र उपरोक्त कार्य गर्दा पनि उत्तम हुन्छ ।

खराब नक्षत्रमा जन्मिएका वरवधुको फल

श्वश्रूविनाशमहिजौ सुतरां विधत्तः कन्यासुतौ निर्ऋतिजौ श्वशुरं हतश्च ।
ज्येष्ठाभजाततनया स्वधवाग्रजञ्च शक्राग्निजा भवति देवरनाशकर्त्री ॥१९॥
द्वीशाद्यपादत्रयजा कन्या देवरसौख्यदा ।
मुलान्त्यपादसार्पाद्यपादजातौ तयोः शुभौ ॥२०॥

भावार्थः- अश्लेषामा जन्मेका वर-कन्याले सासूलाई, मूलमा जन्मेका वर-कन्याले ससुरालाई, ज्येष्ठामा जन्मेकी कन्याले जेठो जेठाजूलाई र विशाखामा जन्मेकी कन्याले देवर नाश गर्दछे । विशाखाको प्रथम ३ चरणमा जन्मिने कन्याले देवरलाई सुख दिन्छे । मूलको चौथो चरणमा जन्मिने कन्या वा वरले ससुरालाई तथा अश्लेषाको प्रथम चरणमा जन्मिने कन्या वा वरले सासूलाई सुख दिन्छन् ।

विवाहमा जुराउने कुराहरु

वर्णो वश्यं तथा तारा योनिश्च ग्रहमैत्रकम् ।
गणमैत्रं भकूटं च नाडी चैते गुणाधिकाः ॥२१॥

भावार्थः- वर्ण, वश्य, तारा, योनि, ग्रहमैत्री, गण, भकूट र नाडी : यी ८ कूटहरु वरवधु मिलाउँदा हेरिने गरिन्छ । यिनमा क्रमशः एक बाट शुरु भई १-१ गुण बढी हुने बताइएको छ ।

विवाहमा वर्ण जुराउने कार्य

द्विजा झषालिकर्कटास्ततो नृपा विशोऽङ्घ्रिजाः ।
वरस्य वर्णतोऽधिका वधूर्न शस्यते बुधैः ॥२२॥

भावार्थः- मीन-वृश्चिक र कर्कटको ब्राह्मण, मेष-धनु र सिंहको क्षत्रिय, वृष-मकर र कन्याको वैश्य तथा मिथुन-कुम्भ र तुलाको वर्ण शूद्र हो । वरको भन्दा वधूको वर्ण उच्च भए त्यस्ती वधू शुभ हुन्न ।

वर्ण जान्ने तालिका र गुण संख्या

कन्यावर्ण	वरवर्ण			
	ब्राह्मण (मीन,कर्कट र वृश्चिक)	क्षत्रिय (मेष, सिंह र धनु)	वैश्य (वृष, कन्या र मकर)	शूद्र (मिथुन, तुला र कुम्भ)
ब्राह्मण (मीन,कर्कट, वृश्चिक)	१ (शुभ)	० (अशुभ)	० (अशुभ)	० (अशुभ)
क्षत्रिय (मेष, सिंह र धनु)	१ (शुभ)	१ (शुभ)	० (अशुभ)	० (अशुभ)
वैश्य (वृष, कन्या र मकर)	१ (शुभ)	१ (शुभ)	१ (शुभ)	० (अशुभ)
शूद्र (मिथुन, तुला र कुम्भ)	१ (शुभ)	१ (शुभ)	१ (शुभ)	१ (शुभ)

विवाहमा वश्य जुराउने कार्य

हित्वा मृगेन्द्रं नरराशिवश्याः सर्वे तथैषां जलजास्तु भक्ष्याः ।
सर्वेऽपि सिंहस्य वशे विनालिं ज्ञेयं नराणां व्यवहारतोऽन्यत् ॥२३॥

भावार्थः- सिंह बाहेकका सबै राशिहरु मनुष्य राशिका वशमा हुन्छन् त्यसमध्ये पनि जलचर राशि मनुष्य राशिका भक्ष्य पनि हुन्छन् । वृश्चिकलाई छाडी सबै राशि सिंह राशिको वशमा हुन्छन् भनी मानिएको छ । वरका लागि कन्या वश्य वा भक्ष्य हुनु उचित हुन्छ ।

वश्य जान्ने तालिका र गुण संख्या												
वरराशि / कन्याराशि	मेष	वृष	मिथुन	कर्कट	सिंह	कन्या	तुला	वृश्चिक	धनु	मकर	कुम्भ	मीन
मेष	०	०	२	०	२	२	२	०	२	०	०	०
वृष	०	०	२	०	२	२	२	०	२	०	०	०
मिथुन	०	०	०	०	२	०	०	०	२	०	०	०
कर्कट	०	०	२	०	२	२	२	०	२	०	०	०
सिंह	०	०	०	०	२	०	०	०	०	०	०	०
कन्या	०	०	०	०	२	०	०	०	०	०	०	०
तुला	०	०	०	०	२	०	०	०	०	०	०	०
वृश्चिक	०	०	२	०	०	२	२	०	२	०	०	०
धनु	०	०	२	०	२	२	२	०	२	०	०	०
मकर	०	०	२	०	२	२	२	०	२	०	०	०
कुम्भ	०	०	२	०	२	२	२	०	२	०	०	०
मीन	०	०	२	०	२	२	२	०	२	०	०	०

विवाहमा तारा जुराउने कार्य

कन्यर्क्षाद्वरभं यावत् कन्याभं वरभादपि ।
गणयेन्नवहृच्छेषे त्रीष्वद्रिभमसत्स्मृतम् ॥२४॥

भावार्थः- कन्याको नक्षत्रबाट वरको नक्षत्रसम्म र वरको नक्षत्रबाट कन्याको नक्षत्रसम्म गन्दा आउने अङ्कलाई दुई छुट्टै ठाउँमा राखी ९ ले भाग गर्नू । ३, ५ र ७ शेष रहे तारा शुभ हुँदैन १, २, ४, ६, ८ र ९ शेष रहे तारा शुभ हुन्छ ।

विवाहमा योनि जुराउने कार्य

अश्विन्यम्बुपयोर्हयो निगदितः स्वात्यर्कयोः कासरः
सिंहो वस्वजपाद्भयोः समुदितो याम्यान्त्ययोः कुञ्जरः ।

मेषो देवपुरोहितानलभयोः कर्णाम्बुनोर्वानरः
स्याद् वैश्वाभिजितोस्तथैव नकुलश्चान्द्राब्जयोन्योरहिः ॥२५॥
ज्येष्ठामैत्रभयोः कुरङ्ग उदितो मूलार्द्रयोः श्वा तथा
मार्जारोऽदितिसार्पयोरथ मघायोन्योस्तथैवोन्दुरुः ।
व्याघ्रो द्वीशभचित्रयोरपि च गौरर्यम्णबुध्न्यर्क्षयो-
र्योनिः पादगयोः परस्परमहावैरं भयोन्योस्त्यजेत् ॥२६॥

भावार्थः- अश्विनी र शतभिषाको योनी घोडा, स्वाती र हस्ताको भैंसी, धनिष्ठा र पूर्व भाद्रपदाको सिंह, भरणी र रेवतीको हाती, पुष्य र कृत्तिकाको भेडा, श्रवण र पूर्वाषाढाको वानर, उत्तराषाढा र अभिजित्को न्याहुरीमुसो, रोहिणी र मृगशिराको सर्प, ज्येष्ठा र अनुराधको मृग, मूल र आर्द्राको कुकुर, पुनर्वसु र अश्लेषाको बिरालो, मघा र फूर्वाफाल्गुनीको मुसा, विशाखा र चित्राको बाघ तथा उत्तरभाद्रपदा र उत्तराफाल्गुनीको गाई योनी हुन्छ । यिनमा शुरु देखिका जोर योनीको ठूलो शत्रुता हुन्छ र योनी विचारमा निन्दनीय हुन्छ । (घोडा-भैंसी, सिंह-हाती, भेडा-वानर, न्याहुरीमुसो-सर्प, मृग-कुकुर, बिरालो-मुसो, बाघ-गाई) ।

विवाहमा ग्रहमैत्री जुराउने कार्य

मित्राणि द्युमणेः कुजेज्यशशिनः शुक्रार्कजौ वैरिणौ ।
सौम्यश्चास्य समो विधोर्बुधरवी मित्रे न चास्य द्विषत् ॥
शेषाश्चास्य समाः कुजस्य सुहृदश्चन्द्रेज्यसूर्या बुधः ।
शत्रुः शुक्रशनी समौ च शशभृत्सूनोः हिसताहस्करौ ॥२७॥
मित्रे चास्य रिपुः शशी गुरुशनिक्ष्माजाः समा गीष्पते- ।

मित्राण्यर्ककुजेन्दवो बुधसितौ शत्रू समः सूर्यजः ॥
मित्रे सौम्यशनी कवेः शशिरवी शत्रू कुजेज्यौ समौ ।
मित्रे शुक्रबुधौ शनेः शशिरविक्ष्माजा द्विषोऽन्यःसमः ॥२८॥

भावार्थः- सूर्यका चन्द्र-मङ्गल-बृहस्पति मित्र, शुक्र-शनि शत्रु र बुध सम हुन् । चन्द्रका बुध-सूर्य मित्र र बाँकी सबै ग्रह सम हुन्, शत्रु कुनै छैन । मङ्गलका चन्द्र-बृहस्पति-सूर्य मित्र, बुध शत्रु र शुक्र-शनि सम हुन् । बुधका शुक्र-सूर्य मित्र, चन्द्र शत्रु र गुरु-शनि-मङ्गल सम हुन् । बृहस्पतिका सूर्य-मङ्गल-चन्द्र मित्र, बुध-शुक्र शत्रु र शनि सम हुन् । शुक्रका बुध-शनि मित्र, सूर्य-चन्द्र शत्रु र मङ्गगल-बृहस्पति सम हुन् । त्यस्तै, शनिका बुध-शुक्र मित्र, चन्द्रमा-सूर्य-मङ्गल शत्रु र बृहस्पति सम हुन् ।

ग्रह	रवि	सोम	भौम	बुध	गुरु	शुक्र	शनि
मित्र ग्रह	चं.मं.बृ.	सू.बु.	सू.च.बृ.	सू.शु.	सू.च.मं.	बु.श.	बु.शु.
सम ग्रह	बुध	मं.बृ.शु.श.	मं.शु.श.	मं.बृ.श.	श.	मं.बृ.	बृ.
शत्रु ग्रह	शु.श.	-	बु.	च.	बु.शु.	सू.च.	सू.च.मं.
राशि	सिंह	कर्कट	मेष, वृश्चिक	मिथुन, कन्या	धनु, मीन	वृष, तुला	मकर, कुम्भ

गणकूट

रक्षोनरामरगणाः क्रमतो मघाहिवस्विन्द्रमूलवरुणानलतक्षराधाः ।
पूर्वोत्तरात्रयविधातृयमेशभानि मैत्रमदितीन्दु हरिपौष्णमरुल्लघूनि ॥२९॥

भावार्थः- मघा, अश्लेषा, धनिष्ठा, ज्येष्ठा, मूल, शतभिषा, कृत्तिका, चित्रा र विशाखा : यी नौ नक्षत्र राक्षसगण नक्षत्र हुन् । तीन वटै पूर्वा, तीन वटै उत्तरा, रोहिणी,

भरणी र आर्द्रा : यी नौ नक्षत्र मनुष्यगण नक्षत्र हुन् । अनुराधा, पुनर्वसु, मृगशिरा, श्रवण, रेवती, स्वाती, अश्विनी, हस्ता र पुष्य : यी नौ नक्षत्र देवतागण नक्षत्र हुन् ।

निजनिजगणमध्ये प्रीतिरत्युत्तमा स्यादमरमनुयोः सा मध्यमा सम्प्रदिष्टा ।
असुरमनुजयोश्चेन्मृत्युरेव प्रदिष्टो दनुजविशुधयोः स्याद्वैरमेकान्ततोऽत्र ॥३०॥

भावार्थः- वर र कन्याका जन्मनक्षत्र एउटै गणका भए ती दुईको विवाह हुँदा दुईका बीचमा अति नै मायाप्रीति हुन्छ । वरकन्यामध्ये एउटाको जन्मनक्षत्र देवतागणको र अर्कोको जन्मनक्षत्र मनुष्यगणको भए मध्यम खालको मायाप्रीति हुन्छ । वरकन्यामध्ये एउटाको जन्मनक्षत्र राक्षसगणको र अर्कोको जन्मनक्षत्र मनुष्यगणको भए वर वा कन्याको मरण हुन्छ । वरकन्यामध्ये एउटाको जन्मनक्षत्र देवतागणको र अर्कोको जन्मनक्षत्र राक्षसगणको भए दुईका बीचमा सधैं झगडा हुन्छ ।

भकुट

मृत्युः षष्ठाष्टके ज्ञेयोऽपत्यहानिर्नवात्मजे ।
द्विर्द्वादशे निर्धनत्वं द्वयोरन्यत्र सौख्यकृत् ॥३१॥
प्रोक्ते दुष्टभकूटके परिणयस्त्वेकाधिपत्ये शुभो-
ऽथो राशीश्वरसौहृदयेपि गदितो नाड्यृक्षशुद्धिर्यदि ।
अन्यर्क्षेऽशपयोर्बलित्वसखिते नाड्यृक्षशुद्धौ तथा
ताराशुद्धिवशेन राशिवशताभावे निरुक्तो बुधैः ॥३२॥
मैत्र्यां राशिस्वामिनोरंशनाथद्वन्द्वस्यापि स्याद् गणानां न दोषः ।

खेटारित्वं नाशयेत् सद्भकूटं खेटप्रीतिश्चापि दुष्टं भकूटम् ॥३३॥

भावार्थः- वर र वधुको राशि आपसमा ६-८ भए विवाह मृत्युकारक हुन्छ । ९-५ भए सन्तानको हानी हुन्छ । २-१२ भए दम्पत्ति निर्धन हुन्छन् । अरु सबै शुभ हुन्छ । दुष्टभकूटमा यदि वर-कन्याको राशिस्वामी एउटै भई नाडी शुद्ध भए विवाह शुभ हुन्छ । वर-कन्याको राशिमा परस्परमा मित्रता छ र नाडी शुद्ध छ भने विवाह शुभ हुन्छ । अन्यर्क्षमा राशिस्वामीको समतामा पनि दुवैको नवांशका मालिकमा मित्रता छ र अंशको मालिक भई नाडी शुद्ध छ भने विवाह शुभ हुन्छ । वर-कन्या दुवैको तारा उत्तम भई नाडी शुद्ध भए विवाह शुभ हुन्छ । राशिवश्यता हुँदाहुँदै पनि नाडी शुद्ध भए विवाह शुभ हुन्छ । वर-कन्याको दुवैको राशिस्वामीमा आपसमा मित्रता भए वा दुवैको नवमांश स्वामीको मित्रता भएमा गणको दोष हुँदैन । उत्तम भकूट भए ग्रहमैत्रीजन्य दोष नष्ट हुन्छ भने ग्रहमैत्री उत्तम भए दुष्ट भकूटको दोष नष्ट हुन्छ ।

नाडी-नक्षत्र

ज्येष्ठारौद्रार्यमाम्भः पतिभयुगयुगं दास्रभं चैकनाडी
पुष्येन्दुत्वाष्ट्रमित्रान्तकवसुजलभं योनिबुध्न्ये च मध्या ।
वाय्वग्निव्यालविश्वोडुयुगयुगमथो पौष्णभं चापरा स्याद्
दम्पत्योरेकनाड्यां परिणयनमसन्मध्यनाड्यां हि मृत्युः ॥३४॥

भावार्थः- ज्येष्ठा र मूल, आर्द्रा र पुनर्वसु, उत्तराफाल्गुनी र हस्ता, शतभिषा र पूर्वभाद्रपदा अनि अश्विनी : यी नौ नक्षत्र आदिनाडी नक्षत्र हुन् । पुष्य, मृगशिरा, चित्रा, अनुराधा, भरणी, धनिष्ठा, पूर्वाषाढा, पूर्वाफाल्गुनी र उत्तरभाद्रपदा : यी नौ

नक्षत्र मध्यनाडी नक्षत्र हुन् । स्वाती, विशाखा, कृत्तिका, रोहिणी, अश्लेषा, मघा, उत्तराषाढा, श्रवण र रेवती : यी नौ नक्षत्र अन्त्यनाडी नक्षत्र हुन् ।

विवाहमा वरवधूको नाम-वर्ग जुराउने काम

अकचटतयशवर्गाः खगेशमार्जारसिंहशुनाम् ।
सर्पाऽऽखुमृगावीनां निजपञ्चमवैरिणामष्टौ ॥३५॥

भावार्थः- अवर्गका स्वामी गरुड, कवर्गका बिरालो, चवर्गका सिंह, टवर्गका कुकुर, तवर्गका सर्प, पवर्गका मुसा, य-र-ल-व का स्वामी मृग र श-ष-स-ह का स्वामी भेडा हुन्छन् । वर्गबाट पाँचौं वर्ग वर्गशत्रु हुन्छ । (यो वर्ग-विचार वर-वधू, मनुष्यको मित्रता, स्वामि-सेवक, गृह-प्रवेश र गाउँशहरका निवासीमा गर्नुपर्दछ ।

वरवधुको राशि आदिमा समानता हुँदाको फल

राश्येके चेद्भिन्नमृक्षं द्वयोः स्यान्नक्षत्रैक्ये राशियुग्मं तथैव ।
नाडीदोषो नो गणानां च दोषो नक्षत्रैक्ये पादभेदे शुभं स्यात् ॥३६॥

भावार्थः- यदि वधू र वरको जन्मराशि एउटै र जन्मनक्षत्र फरक फरक छ भने अथवा जन्मनक्षत्र एउटै भएर जन्मराशि फरक फरक छ भने त्यस अवस्थामा नाडीदोष, गणदोष र तारादोष हुँदैन, शुभ हुन्छ ।

नवांश

कुजशुक्रसौम्यशशिसूर्यचन्द्रजाः कविभौमजीवशनिसौरयो गुरुः ।
इह राशिपाः क्रियमृगास्यतौलिकेन्दुभतो नवांशविधिरुच्यते बुधैः ॥३७॥

भावार्थः- मङ्गल , शुक्र, बुध, चन्द्रमा, सूर्य, बुध, शुक्र, भौम, गुरु, शनि, शनि र बृहस्पति क्रमैले १२ राशिका स्वामी हुन्छन् । मेष, मकर, तुला र कर्कटबाट मेष आदि राशिको नवांश थाहा पाउने तरिका पण्डितजनले बताएका छन् ।

नवांश जान्ने तरिकाः-

मेष राशिमा मेषदेखि धनुसम्मका ९ नवमांश, वृष राशिमा मकरदेखि कन्यासम्म ९ नवमांश, मिथुन राशिमा तुलादेखि मिथुनसम्म ९ नवमांश, कर्कट राशिमा कर्कटदेखि मीनसम्म ९ नवमांश हुन्छन् । फेरी सिंहभन्दा पछाडि सबै राशिमा यसैगरी गन्नु पर्दछ । अर्थात् मेष, सिंह र धनु राशिमा मेषदेखि धनुसम्म ९ नवमांश; वृष, कन्या, र मकर राशिमा मकरदेखि कन्यासम्म ९ नवमांश; मिथुन, तुला र कुम्भराशिमा तुलादेखि मिथुनसम्म ९ नवमांश तथा कर्कट, वृश्चिक र मीन राशिमा कर्कटदेखि मीनसम्म ९ नवमांश हुन्छन् । प्रत्येक राशिमा ३० अंश हुन्छ । नवमांश नवौं भागलाई भनिन्छ । यसैले ३० अंशको नवौं भाग ३ अंश २० कलाको प्रत्येक नवमांश हुन्छ ।

१-नवांशसारणी												नवांश	२-नवांशसारणी			
मेष	वृष	मिथुन	कर्कट	सिंह	कन्या	तुला	वृश्चिक	धनु	मकर	कुम्भ	मीन	अंशकाल	मे.सि.ध.	वृ.कं.म.	मि.तु.कुं.	क.वृ.मी.
मेष	मकर	तुला	कर्कट	मेष	मकर	तुला	कर्कट	मेष	मकर	तुला	कर्कट	३।२०	१ मं.	१० श.	७ शु.	४ चं.
वृष	कुम्भ	वृश्चिक	सिंह	वृष	कुम्भ	वृश्चिक	सिंह	वृष	कुम्भ	वृश्चिक	सिंह	६।४०	२ शु.	११ श.	८ मं.	५ सू.
मिथुन	मीन	धनु	कन्या	मिथुन	मीन	धनु	कन्या	मिथुन	मीन	धनु	कन्या	१०।००	३ बु.	१२ बृ.	९ बृ.	६ बु.
कर्कट	मेष	मकर	तुला	कर्कट	मेष	मकर	तुला	कर्कट	मेष	मकर	तुला	१३।२०	४ चं.	१ मं.	१० श.	७ शु.
सिंह	वृष	कुम्भ	वृश्चिक	सिंह	वृष	कुम्भ	वृश्चिक	सिंह	वृष	कुम्भ	वृश्चिक	१६।४०	५ सू.	२ शु.	११ श.	८ मं.
कन्या	मिथुन	मीन	धनु	कन्या	मिथुन	मीन	धनु	कन्या	मिथुन	मीन	धनु	२०।००	६ बु.	३ बु.	१२ बृ.	९ बृ.
तुला	कर्कट	मेष	मकर	तुला	कर्कट	मेष	मकर	तुला	कर्कट	मेष	मकर	२३।२०	७ शु.	४ चं.	१ मं.	१० श.
वृश्चिक	सिंह	वृष	कुम्भ	वृश्चिक	सिंह	वृष	कुम्भ	वृश्चिक	सिंह	वृष	कुम्भ	२६।४०	८ मं.	५ सू.	२ शु.	११ श.
धनु	कन्या	मिथुन	मीन	धनु	कन्या	मिथुन	मीन	धनु	कन्या	मिथुन	मीन	३०।००	९ बृ.	६ बु.	३ बु.	१२ बृ.
चर	स्थिर	द्विस्वभाव	चर	स्थिर	द्विस्वभाव	चर	स्थिर	द्विस्वभाव	चर	स्थिर	द्विस्वभाव	-	-	-	-	-

सूर्यचन्द्र होरा

समगृहमध्ये शशिरविहोरा विषमभमध्ये रविशशिनोः सा ॥३८॥

भावार्थः- जोर राशिमा १५ अंशसम्म पहिलो होरा चन्द्रमाको र १६ देखि ३० अंशसम्म दोश्रो होरा सूर्यको हुन्छ भने बिजोर राशिमा १५ अंशसम्म पहिलो होरा सूर्यको र १६ देखि ३० अंशसम्म दोश्रो होरा चन्द्रमाको हुन्छ ।

राशि / अंश	वृष, कर्कट, कन्या, वृश्चिक, मकर र मीन	मेष, मिथुन, सिंह, तुला, धनु र कुम्भ
१-१५	चन्द्रमाको होरा	सूर्यको होरा
१६-३०	सूर्यको होरा	चन्द्रमाको होरा

त्रिंशांश

शुक्रज्ञजीवशनिभूतनयस्य बाण शैलाष्टपञ्चविशिखाः समराशिमध्ये ।
त्रिंशांशको विषमभे विपरीतमस्माद्.....।

भावार्थः- जोर राशिमा शुरुदेखि क्रमशः ५ अंश शुक्रको, ७ अंश बुधको, ८ अंश बृहस्पतिको, ५ अंश शनिको र अन्तिम ५ अंश मङ्गलको त्रिंशांश हुन्छ । बिजोर राशिमा शुरुदेखि क्रमशः ५ अंश मङ्गलको, ५ अंश शनिको, ८ अंश बृहस्पतिको, ७ बुधको र अन्तिम ५ अंश शुक्रको त्रिंशांश हुन्छ ।

त्रिंशांश तालिका

मेष, मिथुन, सिंह, तुला, धनु र कुम्भ	वृष, कर्कट, कन्या, वृश्चिक, मकर र मीन
५ अंश मङ्गल (५ अंश मेष) १-५	५ अंश शुक्र (५ अंश वृष) १-५
५ अंश शनि (५ अंश कुम्भ) ६-१०	७ अंश बुध (७ अंश कन्या) ६-१२
८ अंश बृहस्पति (८ अंश धनु) ११-१८	८ अंश बृहस्पति (८ अंश मीन) १३-२०
७ अंश बुध (७ अंश मिथुन) १९-२५	५ अंश शनि (५ अंश मकर) २१-२५
५ अंश शुक्र (५ अंश तुला) २६-३०	५ अंश मङ्गल (५ अंश वृश्चिक) २६-३०

द्रेष्काण

....द्रेष्काणकाः प्रथमपञ्चनवाधिपानाम्॥३९॥

भावार्थः- प्रत्येक राशिमा १०-१० अंशको १-१ द्रेष्काण मानिएको छ । एक राशिमा ३ द्रेष्काण हुन्छन् । जुन राशि (लग्न) को द्रेष्काण हेर्नु पर्ने हो पहिलो १० अंशसम्म त्यही राशिको, त्यसपछि २० अंशसम्म त्यसको पाँचौं राशिको दोश्रो द्रेष्काण र त्यसपछि ३० अंशसम्म त्यसको नवौं राशिको तेश्रो द्रेष्काण हुन्छ ।

द्रेष्काण बुझाउने तालिकाः

राशि	मेष	वृष	मिथुन	कर्कट	सिंह	कन्या	तुला	वृश्चिक	धनु	मकर	कुम्भ	मीन
प्र.१-१० अंश	१ मं.	२ शु.	३ बु.	४ चं.	५ सू.	६ बु.	७ शु.	८ मं.	९ बृ.	१० श.	११ श.	१२ बृ.
द्वि.११-२० अंश	५ सू.	६ बु.	७ शु.	८ मं.	९ बृ.	१० श.	११ श.	१२ बृ.	१ मं.	२ शु.	३ बु.	४ चं.
द्वि.२१-३० अंश	९ बृ.	१० श.	११ श.	१२ बृ.	१ मं.	२ शु.	३ बु.	४ चं.	५ सू.	६ बु.	७ शु.	८ मं.

द्वादशांश

स्याद् द्वादशांश इह राशित एव गेहं होराऽथ दृक्कनवमांशकसूर्यभागाः ।
त्रिंशांशकश्च षडिमे कथितास्तु वर्गाः सौम्यैः शुभं भवति चाशुभमेव पापैः ॥४०॥

भावार्थः- एक राशि (३०) को १२ औं भाग (२।३०) लाई द्वादशांश मानिएको छ । प्रत्येक राशि (लग्न) बाट द्वादशांश गनिने गरिन्छ । जस्तैः मेषमा पहिलो मेषको, दोश्रो वृषको..., वृषमा पहिलो वृषको, दोश्रो मिथुनको...आदि) । यसै गरी राशि, होरा, द्रेष्काण, नवांश, द्वादशांश र त्रिंशांशलाई षड्वर्ग भनिएको छ । शुभग्रहको वर्ग शुभ र अशुभ ग्रहको वर्ग अशुभ फल दिने हुन्छ । त्यसैले शुभकार्य गर्दा शुभग्रहको वर्गको जोड धेरै भए उत्तम हुन्छ ।

द्वादशांश बुझाउने तालिका

राशि	मेष	वृष	मिथुन	कर्क६	सिंह	कन्या	तुला	वृश्चिक	धनु	मकर	कुम्भ	मीन
२।३०	१ मं.	२ शु.	३ बु.	४ चं.	५ सू.	६ बु.	७ शु.	८ मं.	९ बृ.	१० श.	११ श.	१२ बृ.
५।०	२ शु.	३ बु.	४ चं.	५ सू.	६ बु.	७ शु.	८ मं.	९ बृ.	१० श.	११ श.	१२ बृ.	१ मं.
७।३०	३ बु.	४ चं.	५ सू.	६ बु.	७ शु.	८ मं.	९ बृ.	१० श.	११ श.	१२ बृ.	१ मं.	२ शु.
१०।०	४ चं.	५ सू.	६ बु.	७ शु.	८ मं.	९ बृ.	१० श.	११ श.	१२ बृ.	१ मं.	२ शु.	३ बु.
१२।३०	५ सू.	६ बु.	७ शु.	८ मं.	९ बृ.	१० श.	११ श.	१२ बृ.	१ मं.	२ शु.	३ बु.	४ चं.
१५।०	६ बु.	७ शु.	८ मं.	९ बृ.	१० श.	११ श.	१२ बृ.	१ मं.	२ शु.	३ बु.	४ चं.	५ सू.
१७।३०	७ शु.	८ मं.	९ बृ.	१० श.	११ श.	१२ बृ.	१ मं.	२ शु.	३ बु.	४ चं.	५ सू.	६ बु.
२०।०	८ मं.	९ बृ.	१० श.	११ श.	१२ बृ.	१ मं.	२ शु.	३ बु.	४ चं.	५ सू.	६ बु.	७ शु.
२२।३०	९ बृ.	१० श.	११ श.	१२ बृ.	१ मं.	२ शु.	३ बु.	४ चं.	५ सू.	६ बु.	७ शु.	८ मं.
२५।०	१० श.	११ श.	१२ बृ.	१ मं.	२ शु.	३ बु.	४ चं.	५ सू.	६ बु.	७ शु.	८ मं.	९ बृ.
२७।३०	११ श.	१२ बृ.	१ मं.	२ शु.	३ बु.	४ चं.	५ सू.	६ बु.	७ शु.	८ मं.	९ बृ.	१० श.
३०।०	१२ बृ.	१ मं.	२ शु.	३ बु.	४ चं.	५ सू.	६ बु.	७ शु.	८ मं.	९ बृ.	१० श.	११ श.

विवाहमा वरवधूको नक्षत्र जुराउने काम

पौष्णेशशाक्राद्रससूर्यनन्दाः पूर्वार्द्धमध्याऽपरभागयुग्मम् ।
भर्ता प्रियः प्राग्युजिभे स्त्रियाः स्यान्मध्ये द्वयोः प्रेम परे प्रिया स्त्री ॥४१॥

भावार्थः- रेवतीबाट ६ नक्षत्र प्रथम भाग, आर्द्राबाट १२ नक्षत्र मध्यभाग र ज्येष्ठाबाट ९ नक्षत्र उत्तरभागका हुन् । वर-वधू दुवैको नक्षत्र प्रथम भागमा परे स्त्री पतिप्रिय हुन्छे, मध्यभागमा परे वर-वधुको प्रेमसम्बन्ध सुमधुर हुन्छ र अन्तभागमा परे पत्नीलाई धेरै माया गर्ने हुन्छ । यसको उल्टो हुँदा दुबैमा प्रेम हुँदैन जसले गर्दा कुटुम्ब-कलह र दरिद्रता-वास हुन जान्छ ।

स्वामी र सेवक आदिका नक्षत्र र फल

सेव्याधमर्णयुवतीनगरादिभं चेत् पूर्वं हि भृत्यधनिभर्तृ पुरादिसद्भात् ।
सेनाविनाशधननाशनभर्तृनाशग्रामादिसौख्यहृदिदं क्रमशः प्रदिष्टम् ॥४२॥

भावार्थः- मालिकको नक्षत्रबाट गन्दा सेवकको नक्षत्र दोश्रो भए सेवा नाश हुन्छ । ऋण लिनेको जन्मनक्षात्रबाट ऋण दिनेको जन्मनक्षात्र दोश्रो भए दिइएको धन फिर्ता हुँदैन । पत्नीको जन्मनक्षात्रबाट पतिको जन्मनक्षात्र दोश्रो भए पतिको नाश हुन्छ । गाउँको नक्षात्रबाट त्यहाँ बस्नेको जन्मनक्षात्र दोश्रो भए त्यस गाउँबाट उसलाई कहिल्यै सुख हुँदैन ।

विवाहमा गण्डान्त जुराउने काम

ज्येष्ठापौष्णभसार्पभान्त्यघटिकायुग्मं च मूलाश्विनी-
पित्र्यादौ घटिकाद्वयं निगदितं तद्भस्य गण्डान्तकम् ।
कर्काल्यण्डजभान्ततोऽर्धघटिका सिंहाश्वमेषादिगा
पूर्णान्ते घटिकात्मकं त्वशुभदं नन्दातिथेश्चादिभम् ॥४३॥

भावार्थः- ज्येष्ठा, रेवती र अश्लेषाको अन्तिम २ तथा मूल, अश्विनी र मघाको शुरुको २ घडी नक्षात्र गण्डान्त हुन्छ । कर्क, वृश्चिक र मीन लग्नका अन्तिम आधा घडी र सिंह, धनु र मेष लग्नका शुरुका आधा घडीलाई लग्नगण्डान्त भनिन्छ । पूर्णा तिथिको अन्तिम १ घडी र नन्दा तिथिका शुरुका १ घडीलाई तिथिगण्डान्त भनिन्छ । तीनै गण्डान्तमा विवाह आदि शुभकार्य गर्न निषेध छ ।

विवाहमा कर्तरी लग्न

लग्नात् पापावृज्वनृजू व्ययार्थस्थौ यदा तदा ।
कर्तरी नाम सा ज्ञेया मृत्युदारिद्र्यशोकदा ॥४४॥

भावार्थः- विवाहलग्नबाट पापग्रह मार्गी भएर बाह्रौं र बक्री भएर दोश्रो स्थानमा भए कर्तरी नामको योग हुन्छ । यो योग मृत्यु, दरिद्रता र शोक दिने हुन्छ ।

विवाह लग्न र चन्द्रमाको स्थिति

चन्द्रे सूर्यादिसंयुक्ते दारिद्र्यं मरणं शुभम् ।
सौख्यं सापत्न्यवैराग्ये पापद्वययुते मृतिः ॥४५॥

भावार्थः- विवाहको समयमा चन्द्रमा यदि सूर्य आदि ग्रहले युक्त छ भने क्रमशः दरिद्रता, मरण, शुभ, सुख, सौताबाट कष्ट र वैराग्य फल दिने हुन्छ । यदि दुई वटा पापग्रहले युक्त भएको चन्द्रमा भए मृत्यु हुन्छ ।

जन्मलग्नभयोर्मृत्युराशौ नेष्टः करग्रहः ।
एकाधिपत्ये राशीशे मैत्र्ये वा नैव दोषकृत् ॥४६॥

भावार्थः- जन्मलग्न वा चन्द्रमाबाट आठौं राशिको लग्नमा गरिने विवाह वरकन्या दुवैका लागि अशुभ हुन्छ । तर, एकाधिपत्य वा विवाहलग्न र जन्मलग्नका मालिकका बिचमा मित्रता भए यो दोष हुँदैन ।

लग्नको स्थिति र भविष्यवाणि

मीनोऽक्षकर्कालिमृगस्त्रियोऽष्टमं लग्नं यदा नाष्टमगेहदोषकृत् ।
अन्योन्यमित्रत्ववशेन सा वधूर्भवेत् सुतायुर्गृहसौख्यभाग्नी ॥४७॥

भावार्थः- वरवधूको जन्मराशि वा लग्नबाट आठौं लग्न यदि मीन-वृष-कर्कट-वृश्चिक-मकर-कन्या लग्न भए अष्टम स्थानको दोष हुँदैन किनकि यस्तो अवस्थामा आपसमा मित्रता अथवा एकाधिपत्य हुनाले ती वधू पुत्र-आयु-गृह र सुख भोग्ने हुन्छे ।

मृतिभवनांशो यदि च विलग्ने तदधिपतिर्वा न शुभकरः स्यात् ।
व्ययभवनं वा भवति तदंशस्तदधिपतिर्वा कलहकरः स्यात् ॥४८॥

भावार्थः- वरवधूको जन्मसमयमा आठौँ राशिको नवमांश वा आठौँ राशिको स्वामी विवाह लग्नमा परे अशुभ हुन्छ । बाह्रौँ राशिको नवमांश वा बाह्रौँ राशिको स्वामी विवाह लग्नमा परे वरवधूका बीचमा सधैँ झगडा हुने गर्दछ ।

विषघडी

खरामतोऽन्त्यादितिवह्निपित्र्यभे खवेदतः के रदतश्च सार्पभे ।
खबाणतोऽश्वे धृतितोऽर्यमाम्बुपे कृतेर्भगत्वाष्ट्रभविश्वजीवभे ॥४९॥
मनोर्द्विदैवानिलसौम्यशाक्रभे कुपक्षतः शैवकरेऽष्टितोऽजभे ।
युगाश्वितो बुध्न्यभतोययाम्यभे खचन्द्रतो मित्रभवासवश्रुतौ ॥५०॥
मूलेऽङ्गबाणाद् विषनाडिकाः कृता वर्ज्याः शुभेऽथो विषनाडिका ध्रुवाः ।
निघ्ना भभोगेन खतर्कभाजिताः स्फुटा भवेयुर्विषनाडिकास्तथा ॥५१॥

भावार्थः- रेवती, पुनर्वसु, कृत्तिका र मघा : यी ४ नक्षत्रमा ३० घडी पछाडी, रोहिणी नक्षत्रमा ४० घडी पछाडी, अश्लेषा नक्षत्रमा ३२ घडी पछाडी, अश्विनी नक्षत्रमा ५० घडी पछाडी, उत्तराफाल्गुनी र शतभिषा नक्षत्रमा १८ घडी पछाडी, पूर्वाफाल्गुनी-चित्रा- उत्तराषाढा र पुष्य नक्षत्रमा २० घडी पछाडी, विशाखा-स्वाती- मृगशिरा र ज्येष्ठा नक्षत्रमा १४ घडी पछाडी, आर्द्रा र हस्ता नक्षत्रमा २१ घडी पछाडी, पूर्वभाद्रपदा नक्षत्रमा १६ घडी पछाडी, उत्तरभाद्रपदा-पूर्वाषाढा र भरणी नक्षत्रमा २४ घडी पछाडी, अनुराधा-धनिष्ठा र श्रवण नक्षत्रमा १० घडी पछाडी तथा मूल नक्षत्रमा ५६ घडी पछाडीका ४-४ घडी विषघडी हुन्छन्, जुन सबै खाले शुभकार्यमा वर्जित हुन्छन् । यो विषनाडी ध्रुवालाई भभोगले गुणन गरी ६० ले भाग गर्दा स्पष्ट ध्रुवघडी तथा विषघडी हुन्छ ।

दिनका मुहूर्त र तिनका स्वामी

गिरिशभुजगमित्राः पित्र्यवस्वम्बुविश्वे-
ऽभिजिदथ च विधाताऽपीन्द्र इन्द्रानलौ च ।
निर्ऋतिरुदकनाथोऽप्यर्यमाऽथो भगः स्युः
क्रमश इह मुहूर्त्ता वासरे बाणचन्द्राः ॥५२॥

भावार्थः- दिनका पहिलोदेखि पन्ध्रौं मुहूर्त्तसम्मका स्वामी क्रमशः आर्द्रा, अश्लेषा, अनुराधा, मघा, धनिष्ठा, पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा, अभिजित्, रोहिणी, ज्येष्ठा, विशाखा, मूल, शतभिषा, उत्तराफाल्गुनी र पूर्वाफाल्गुनी हुन्छन् ।

रातका मुहूर्त्त र स्वामी

शिवोऽजपादादष्टौ स्युर्भेशा अदितिजीवकौ ।
विष्ण्वर्कत्वष्टृमरुतो मुहूर्त्ता निशि कीर्त्तिताः ॥५३॥

भावार्थः- रातका पहिलोदेखि पन्ध्रौं मुहूर्त्तसम्मका स्वामी क्रमशः आर्द्रा, पूर्वभाद्रपदा, उत्तरभाद्रपदा, रेवती, अश्विनी, भरणी, कृत्तिका, रोहिणी, मृगशिरा, पुनर्वसु, पुष्य, श्रवण, हस्ता, चित्रा र स्वाती हुन्छन् ।

निषिद्ध मुहूर्त

रवावर्यमा ब्रह्मरक्षश्च सोमे कुजे वह्निपित्र्ये बुधे चाभिजित् स्यात् ।
गुरौ तोयरक्षो भृगौ ब्राह्मपित्र्ये शनावीशसार्पौ मुहूर्ता निषिद्धाः ॥५४॥

भावार्थः- आइतबार चौधौं अर्यमा, सोमबार नवौं ब्रह्म र बाह्रौं निर्ऋति, मङ्गलबार सातौं वह्नि र चौथो पित्र्य, बुधबार आठौं अभिजित्, बिहीबार छैटौं जल र बाह्रौं रक्ष, शुक्रबार नवौं ब्रह्म र चौथो पित्र्य तथा शनिबार पहिलो ईश र दोश्रो सर्प मुहूर्त निषिद्ध भनिएको छ । यिनमा शुभकार्य नगर्नू ।

बार अनुसार त्याग गर्नुपर्ने मुहूर्तहरु

बार	आइत	सोम	मङ्गल	बुध	बिही	शुक्र	शनि
दिनमा डाड्नुपर्ने मुहूर्त	१४	९ र १२	४ र ७	८	६ र १२	४ र ९	१ र २
रातमा छाड्नुपर्ने मुहूर्त	-	८	७	-	-	८	१

विवाहआदि गर्न हुने नक्षत्र

निर्वेधैः शशिकरमूलमैत्र्यपित्र्य-
ब्राह्मान्त्योत्तरपवनैः शुभो विवाहः ।
रिक्ताऽमारहिततिथौ शुभेऽह्नि वैश्व-
प्रान्त्याङ्घ्रिश्रुतितिथिभागतोऽभिजित्स्यात् ॥५५॥

भावार्थः- पञ्चशलाका चक्रमा सूर्यादि ग्रहबाट वेध नभएको मृगशिरा, हस्ता, मूल, अनुराधा, मघा, रोहिणी, रेवती, तीनै उत्तरा र स्वाती गरी ११ नक्षत्रमा, रिक्ता र औंसी तिथि बाहेकका तिथिमा शुभग्रहका बारमा (बु.गु.शु.सो.) विवाह गर्नु उत्तम हुन्छ । उत्तराषाढाको चौथो चरण र श्रवणको ४ घडी (मध्यमानबाट) अभिजित् नक्षत्रको भोगकाल हुन्छ ।

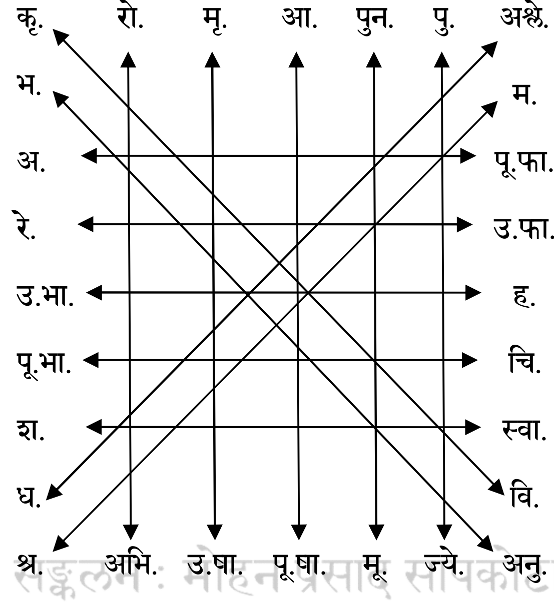
पञ्चशलाका वेध

वेधोऽन्योन्यमसौ विरिञ्च्यभिजितोर्याम्यानुराधर्क्षयो-
र्विश्वेन्द्वोर्हरिपित्र्ययोर्ग्रहकृतो हस्तोत्तराभाद्रयोः ।
स्वातीवारुणयोर्भवेन्निर्ऋतिभादित्योस्तथोपान्त्ययोः
खेटे तत्र गते तुरीयचरणाद्योर्वा तृतीयद्वयोः ॥५६॥

भावार्थः- रोहिणी-अभिजित्, भरणी-अनुराधा, उत्तराषाढा-मृगशिरा, श्रवण-मघा, हस्ता-उत्तरभाद्रपदा, स्वाती-शतभिषा, मूल-पुनर्वसु तथा उत्तराफाल्गुनी-रेवती यि जोडी नक्षत्रमा परस्पर वेध हुन्छ अर्थात दुईमध्ये एउटामा कुनै ग्रह भए दोश्रो नक्षत्रलाई विद्ध भनिन्छ । यसरी एकआपसमा विद्ध नक्षत्रमा

एउटाको चौथो चरणबाट अर्कोको पहिलो चरणबाट तथा तेश्रो र चौथो चरणबाट वेध हुन्छ । विद्ध नक्षत्रमा विवाह गर्नु हुँदैन ।

पञ्चशलाका नक्षत्र वेधवोधक -चक्र

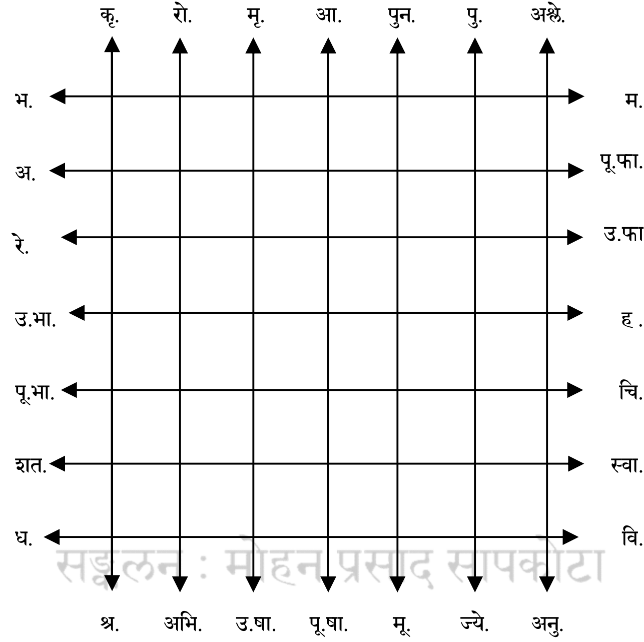

सप्तशलाका वेध

शाक्रेज्ये शतभानिले जलशिवे पौष्णार्यमर्क्षे वसु-
द्वीशे वैश्वसुधांशुभे हयभगे सार्पानुराधे तथा ।
हस्तोपान्तिभमे विधातृविधिभे मूलादिती त्वाष्ट्रभे-
ऽजाङ्घ्री याम्यमघे कृशानुहरिभे विद्धेऽद्रिरेखे मिथः ।।५७।।

भावार्थः- ज्येष्ठा-पुष्य, शतभिषा-स्वाती, पूर्वाषाढा-आर्द्रा, रेवती-उत्तराफाल्गुनी, धनिष्ठा-विशाखा, उत्तराषाढा-मृगशिरा, अश्विनी-पूर्वाफाल्गुनी, अश्लेषा-अनुराधा, हस्ता-उत्तर भाद्र पदा, रोहिणी-अभिजित्, मूल-पुनर्वसु, चित्रा-पूर्वभाद्रपदा, भरणी-मघा र कृत्तिका-श्रवण : यी २-२ नक्षत्रमा परस्पर

वेध हुन्छ । यहाँ पनि ४।१३।२ चरणमा वेध हुन्छ । (आचार्यको मतमा शुभग्रहको वेधमा चरण, पापग्रहको वेधमा सम्पूर्ण नक्षत्र त्याग्नु पर्दछ) ।

सप्तशलाका नक्षत्र वेधवोधक -चक्र

पञ्च वा सप्तशलाका वेधमा थप त्याज्य नक्षत्र

ऋक्षाणि क्रूरविद्धानि क्रूरमुक्तादिकानि च ।
भुक्त्वा चन्द्रेण मुक्तानि शुभार्हाणि प्रचक्षते ॥५८॥

भावार्थः- पञ्चशलाका वा सप्तशलाका चक्रमा जुन नक्षत्र पापग्रहले विद्ध छ वा पापग्रहबाट मुक्त छ वा पहिलो पाउले पापभोग्य वा पापभुक्त छ वा त्रिविधोत्पातबाट दूषित छ त्यो नक्षत्र चन्द्रमाबाट भोगिएर छाडिएको छ भने शुभकर्ममा त्यस्तो नक्षत्र त्याज्य हुन्छ ।

लत्ता दोष

ज्ञराहुपूर्णेन्दुसिताः स्वपृष्ठे भं सप्तगोजातिशरैर्मितं हि ।
संलत्तयन्तेऽर्कशनीज्यभौमाः सूर्याष्टतर्काग्निमितं पुरस्तात् ॥५९॥

भावार्थः- बुध, राहु, पूर्णचन्द्रमा र शुक्र जुन नक्षत्रमा रहन्छन् त्यस पछाडीका क्रमैले ७, ९, २२ र ५ औं नक्षत्रलाई लात हान्दछन् । यसरी नै सूर्य, शनि, बृहस्पति र मङ्गल आफूभन्दा अगाडिको क्रमशः १२, ८, ६ र तेश्रो नक्षत्रलाई लात हान्दछन् । कुनै पनि ग्रहले लात हानिएको नक्षत्र शुभ फलदिने हुँदैन ।

पात दोष

हर्षणवैधृतिसाध्यव्यतिपातकगण्डशूलयोगानाम् ।
अन्ते यन्नक्षत्रं पातेन निपातितं तत् स्यात् ॥६०॥

भावार्थः- हर्षण, वैधृति, साध्य, व्यतिपात, गण्ड र शूल : यी ६ योगको अन्तमा जुन नक्षत्र हुन्छ, त्यो पात नामक दोषले दूषित हुने बताइन्छ । यो दोष पनि विवाहमा त्याज्य हुन्छ ।

क्रान्तिसाम्य दोष

पञ्चास्याजौ गोमृगौ तौलिकुम्भौ कन्यामीनौ कर्क्यली चापयुग्मे ।
तत्रान्योन्यं चान्द्रभान्वोर्निरुक्तं क्रान्तेः साम्यं नो शुभं मङ्गलेषु ॥६१॥

भावार्थः- सिंह-मेष, वृष-मकर, तुला-कुम्भ, कन्या-मीन, कर्क-वृश्चिक तथा धनु-मिथुन : यी दुई-दुई राशिमा एकअर्कोमा सूर्य र चन्द्रमा रहँदा क्रान्तिसाम्य नामक दोष हुन जान्छ । यो दोष विवाहलग्नमा भए अनिष्टकारक हुन्छ ।

मेष मीन कुम्भ
वृष मकर
मिथुन धनु
कर्कट वृश्चिक
सिंह कन्या तुला

खर्जूर र एकार्गल दोष

व्याघातगण्डव्यतिपातपूर्वे शूलान्त्यवज्रे परिघातिगण्डे ।
एकार्गलाख्यो ह्यभिजित्समेतो दोषः शशी चेद्विषमर्क्षगोऽर्कात् ॥६२॥

भावार्थः- व्याघात, गण्ड, व्यतिपात, विष्कम्भ, शूल, वैधृति, वज्र, परिघ तथा अतिगण्ड : यी योगहरूमध्ये कुनै योग छ र त्यसैबेला सूर्यरहेको नक्षात्रबाट गन्दा बिजोर संख्याको नक्षत्रमा चन्द्रमा पनि छ भने त्यो खर्जूर नामक दोष हुन्छ । यो दोष विवाहमा निन्दित छ । यसैलाई एकार्गल पनि भन्दछन् । यसमा अभिजित समेत गणना गरिन्छ ।

सूर्य र चन्द्रको योग

शराष्टदिक्शक्रनगातिधृत्यस्तिथिधृतिश्च प्रकृतेश्च पञ्च ।
उपग्रहाः सूर्यभतोऽब्जताराः शुभा न देशे कुरुबाह्लिकानाम् ॥६३॥

भावार्थः- जुन नक्षत्रमा सूर्य हुन्छ त्यसबाट ५।८।१०।१४।७।१९।१५।१८।२१।२२।२३।२४ र २५ औं नक्षत्रमा चन्द्रमा भए उपग्रह नामको दोष हुन्छ । यो दोष हुँदा कुरु र बाह्लीक देशमा शुभकार्य गर्न निषेध मानिएको छ ।

विवाह गर्न नहुने याम

पातोपग्रहलत्तासु नेष्टोऽङ्घ्रिः खेटपत्समः ।
वारस्त्रिघ्नोऽष्टभिस्तष्टः सैकः स्यादर्धयामकः ॥६४॥

भावार्थः- पात, उपग्रह तथा लत्ता दोषमा दोषकारी ग्रहनक्षत्र रहेको चरण अशुभ हुन्छ । दिनमानको आठौं भागलाई अर्द्धयाम भनिन्छ । प्रत्येक दिनको १ अर्द्धयाम अशुभ हुन्छ । त्यो निकाल्ने तरिका यो छ कि बार संख्यालाई ३ ले गुणन गर्नू आएको गुणनफललाई ८ ले भाग गर्नू, जति शेष रहन्छ त्यसमा १ जोड्नू त्यो अशुभ अर्द्धयाम हुन्छ । अर्द्धयाम पनि विवाहमा निषिद्ध हो ।

कुलिक मुहूर्त

शक्रार्कदिग्वसुरसाब्ध्यश्विनः कुलका रवेः ।
रात्रौ निरेकास्तिथ्यंशाः शनौ चान्तोऽपि निन्दितः ॥६५॥

भावार्थः- आइत आदि बारमा क्रमैले १४।१२।१०।८।६।४।२ मुहूर्त कुलिक मुहूर्त हुन्छ । (दिनमानको ५ औं भागलाई मुहूर्त भनिएको छ ।) रातमा यसमा १ घटाएर आउने मुहूर्तलाई कुलिक मुहूर्त हुन्छ । शनिबारको अन्तिम मुहूर्त अर्थात १५ औं मुहूर्त पनि निन्दनीय हुन्छ ।

कुलिक आदि मुहूर्त तालिका

वार, मुहूर्त	आईत	सोम	मङ्गल	बुध	बिही	शुक्र	शनि
कुलिक	१४	१२	१०	८	६	४	२
कालवेला	८	६	४	२	१४	१२	१०
यमघण्ट	१०	८	६	४	२	१४	१२
कण्टक	६	४	२	१४	१२	१०	८

अर्द्धयाम, दिवाकुलिक र रात्रिकुलिक मुहूर्त तालिका

वार	आइत	सोम	मङ्गल	बुध	बिही	शुक्र	शनि
अर्धयाम	४	७	२	५	८	३	६
दिवाकुलिक	१४	१२	१०	८	६	४	२
रात्रिकुलिक	१३	११	९	७	५	३	१, १५

विवाह गर्न नहुने तिथि

चापान्त्यगे गोघटके पतङ्गे कर्काजगे स्त्रीमिथुने स्थिते वा ।
सिंहालिगे नक्रघटे समाः स्युस्तिथ्यो द्वितीयाप्रमुखाश्च दग्धाः ॥६६॥

भावार्थः- सूर्य धनु-मीनमा भए द्वितीया, वृष-कुम्भमा भए चतुर्थी, कर्कट-मेषमा भए षष्ठी, कन्या-मिथुनमा भए अष्टमी, सिंह-वृश्चिकमा भए दशमी तथा मकर-कुम्भमा

भए द्वादशी तिथि- यस्तो परे त्यो दग्धतिथि हुन्छ । यो पनि विवाहमा निषिद्ध छ ।

सूर्य रहेको राशि	धनु-मीन	वृष-कुम्भ	कर्कट-मेष	कन्या-मिथुन	सिंह-वृश्चिक	मकर-कुम्भ
दग्धतिथि	द्वितीया	चतुर्थी	षष्ठी	अष्टमी	दशमी	द्वादशी

जामित्र दोष

लग्नाच्चन्द्रान्मदनभवनगे खेटे न स्यादिह परिणयनम् ।
किं वा बाणाशुगमितलवगे जामित्रं स्यादशुभकरमिदम् ॥६७॥

भावार्थः- विवाहलग्न वा विवाहकालीन चन्द्रमाबाट सातौं स्थानमा कुनै ग्रह पर्न गए जामित्र दोष हुन्छ । यो दोष विवाहमा अति अशुभ हुन्छ । विवाहलग्नमा चन्द्रमा जुन नवांशमा छन् त्यसबाट ५५ औं नवांशमा (जस्तैः-मेषको दोश्रो नवांशमा चन्द्रमा भए तुलाको दोश्रो नवांशमा) कुनै ग्रह भए सूक्ष्म जामित्र दोष हुन्छ । जामित्र दोषमा विवाह गर्न नहुने मानिएको छ ।

सूर्य र चन्द्रको योग

एकार्गलोपग्रहपातलत्ताजामित्रकर्त्तर्युदयास्तदोषाः ।
नश्यन्ति चन्द्रार्कबलोपपन्ने लग्ने यथार्काभ्युदये तु दोषाः ॥६८॥

भावार्थः- विवाहकालमा यदि सूर्यचन्द्र दुवै बलिया छन् (आफ्नो उच्च राशिमा, आफ्नो मित्रको उच्च राशिमा, आफ्नो मूल त्रिकोणमा, आफ्नो नवांशमा, मित्रले दृष्टि दिएको अवस्थामा वा वर्गोत्तममा भएमा) एकार्गल, उपग्रह, पात, लत्ता,

जामित्र, कर्तरी, उदयास्त आदि सबै दोष सूर्योदयले रात नष्ट भएजसरी नै नष्ट हुन्छन् ।

स्थान अनुसार दोष

उपग्रहर्क्षं कुरुवाह्लिकेषु कलिङ्गबङ्गेषु च पातितं भम् ।
सौराष्ट्रशाल्वेषु च लत्तितं भं त्यजेत्तु विद्धं किल सर्वदेशे ॥६९॥

भावार्थः- उपग्रहदोष कुरुक्षेत्र र कश्मिरमा, पातदोष उडिसा र मद्रासको बीचभागमा, लत्ता दोष सूरत र हिमालयका छेउछाउमा तथा वेधदोष सबै देशमा बार्नु पर्दछ । यी दोषका सम्बन्धमा देशाचार र कुलाचार पनि हेर्नु पर्दछ ।

नक्षत्र वेध निकाल्ने अर्को तरिका

शशाङ्कसूर्यर्क्षयुतेर्भशेषे खं भूयुगाङ्गानि दशेशतिथ्यः ।
नागेन्दवोऽङ्केन्दुमिता नखाश्चेद्भवन्ति चैते दशयोगसंज्ञाः ॥७०॥
वाताभ्राष्टिमहीपचोरमरणं रुग्वज्रवादाः क्षति-
र्योगाङ्के दलिते समे मनुयुतेऽथौजे तु सैकेऽर्धिते ।
भं दास्रादथ सम्मितास्तु मनुभीः रेखाः क्रमात् संलिखे-
द्वेधोऽस्मिन् ग्रहचन्द्रयोर्न शुभदः स्यादेकरेखास्थयोः ॥७१॥

भावार्थः- विवाहका बेलामा चन्द्रसूर्य जुन नक्षत्रमा रहेका छन् त्यसको सङ्ख्याको जोडलाई २७ ले भागगर्दा ०।१।४।६।१०।११।१५।१८। १९।२० शेष रहन गए ती क्रमैले भय, वायु, मेघ, अग्नि, महीप, चोर, मरण, रोग, बज्र, वाद र क्षति नामका योग हुन्छन् र नाम अनुसार नै फल दिन्छन् । चन्द्रसूर्य रहेका

नक्षत्रको जोड जोर अङ्क भए आधा गर्नू, बिजोर आए १ जोडेर आधा गर्नू । त्यसपछि १४ वटा तेर्सा धर्का कोर्नू । अब ती नक्षत्रलाई ती रेखाका दुईतिर अभिजित सहित लेख्नू । ग्रह र चन्द्रमा एउटै रेखामा परे वेध हुन्छ । यस्तो वेध विवाहमा छोड्नु पर्दछ ।

शेष अङ्क	०	१	४	६	१०	११	१५	१८	१९	२०
भयको कारण	वायु	मेघ	अग्नि	महीप	चोर	मरण	रोग	वज्र	वाद	क्षति

उदाहरणः - मंसिरको कुनै दिन सूर्य ज्येष्ठामा (१८) र चन्द्रमा हस्तामा (१३) छन् । दुवैको जोड ३१ लाई २७ ले भागगर्दा शेष ४ हुन्छ । त्यसैले अग्निभय दोष हुन्छ । यसैले हस्ता नक्षत्रमा मंसिरमा विवाह गर्नु अशुभ हुन्छ ।

भ.	अ.
कृ.	रे./केतु
रो.	उ.भा.
मृ.	पू.भा.
आ./बृहस्पति	शत.
मुन.	धनि.
पु./मङ्गल	श्र.
अश्ले.	अभि.
म./शनि	उ.षा.
पू.फा.	पू.षा.
उ.फा.	मू./बुध
ह./राहु/चन्द्र	ज्ये./सूर्य
चि.	अनु./शुक्र
स्वा.	वि.

माथि बताइएका दुई नक्षत्रको योग ३१ बिजोर छ, त्यसैले यसमा १ जोडी ३२ बनाई आधा गर्दा १६ भयो । १६ मा १४ जोड्दा ३० हुन्छ । यसलाई २८ ले भागगर्दा २ शेष रहन्छ । दुई शेष भनेको दोश्रो अर्थात भरणी नक्षत्र भयो । अब भरणी बाट अभिजित समेतका २८ नक्षत्र ठाडो गरी एकापट्टि १४ वटा माथिबाट तलसम्म र अर्कोपट्टि १४ नक्षत्र तलबाट माथिसम्म सँगैको तालिका अनुसार क्रमशः राख्ने । जुन ग्रह जुन नक्षत्रमा छन् त्यसको हरफमा राख्ने । यो उदाहरणमा चन्द्रमा रहेको नक्षत्र सूर्यसँग विद्ध एउटै लाइनमा परी विद्ध भएको हुनाले अशुभदायक भयो ।

विवाह गर्न नहुने तिथि

लग्नेनाढ्या याततिथ्योऽङ्कतष्टाः शेषे नागद्व्यब्धितर्केन्दुसङ्ख्ये ।
रोगो बह्नी राजचौरो च मृत्युर्बाणश्चापं दाक्षिणात्यप्रसिद्धः ॥७२॥

भावार्थः- शुक्लपक्षको परेवादेखि जतिवटा तिथि बिते त्यो सङ्ख्यामा विवाह लग्नलाई जोडेर ९ ले भागगर्दा ८ शेष रहे रोग, २ शेष रहे अग्नि, ४ शेष रहे राज, ६ रहे

चोर तथा १ रहे मृत्यु बाण हुन्छ । यो महाराष्ट्रमा प्रसिद्ध छ । अन्यत्र यो हेर्नु पर्दैन ।

सशल्य बाण जुराउने कार्य

रसगुणशशिनागाब्ध्याढ्यसङ्क्रान्तियातांशकमितिरथ तष्टाऽपङ्क्तैर्यदा पञ्च शेषाः ।
रुगनलनृपचौरा मृत्युसञ्ज्ञश्च बाणो नवहृतशरशेषे शेषकैक्ये सशल्यः ॥७३॥

भावार्थः- सूर्यको स्पष्ट सङ्क्रान्तिको बितेका अंश (गत सूर्यांश) लाई ५ ठाउँमा अलगअलग राखी वक्रमैले ६।३।१।८।४ जोड्नू र ९ ले भाग गर्नू । ५ शेष रहन गए क्रमैले रोग, अग्नि, नृप, चौर र मृत्यु बाण हुन्छ । ५ वटा शेषको जोडलाई ९ ले भाग गरी ५ शेष रहे सशल्य बाण हुन्छ ।

उदाहरणः- सूर्यको गतांश २२ अंश छ ।

गत सूर्यांश	२२	२२	२२	२२	२२
जोडिने अङ्क	६	३	१	८	४
जोडफल	२८	२५	२३	३०	२६
जोडफललाई भाग गर्ने अङ्क	९	९	९	९	९
शेष	१	७	५	३	८
५ शेष रहेमा हुने बाणको नाम	रोग	अग्नि	नृप	चौर	मृत्यु
शेषको जोड	२४				
भाग गर्ने अङ्क	९				
९ लाई २४ ले भागगर्दा आउने शेष	६ (५ शेष नरहेकोले सशल्य बाण भएन)				

सशल्य बाणको बारना (बाणदोषको बारना)

रात्रौ चौररुजौ दिवा नरपतिर्वह्निः सदा सन्ध्ययो-
र्मृत्युश्चाथ शनौ नृपो विदि मृतिर्भौमेऽग्निचौरौ रवौ ।
रोगोऽथ व्रतगेहगोपनृपसेवायानपाणिग्रहे
वर्ज्याश्च क्रमतो बुधै रुगनलक्ष्मापालचौरा मृतिः ॥७४॥

भावार्थः- रातमा चौर र रोग, दिनमा राज, सर्वदा अग्नि र दुवै सन्ध्यामा मृत्युबाण शुभ हुन्न । शनिबार राज, बुधबार मृत्यु, मङ्गलबार अग्नि र चौर तथा आइतबार रोगबाण भए कुनै कार्य नगर्नू । उपनयनमा रोग, गृहाच्छादनमा अग्नि, नृपसेवामा राज, यात्रामा चौर र विवाहमा मृत्युबाण छाड्नू ।

बाणको नाम	रोग	अग्नि	नृप	चोर	मृत्यु
सूर्यगतांश	८, १७, २६	२, ११, २०, २९	४, १३, २२	६, १५, २४	१, १०, १९, २८
बार्नुपर्ने समय	रात	सर्वदा	दिन	रात	दुबै सन्ध्या
बार्नुपर्ने बार	आइत	मङ्गल	शनि	मङ्गल	बुध
गर्न नहुने कार्य	उपनयन	गृहाच्छादन	राजसेवा	यात्रा	विवाह

ग्रहको दृष्टि

त्र्याशं त्रिकोणं चतुरस्रमस्तं पश्यन्ति खेटाश्चरणाभिवृद्ध्या ।
मन्दो गुरुर्भूमिसुतः परे च क्रमेण सम्पूर्णदृशो भवन्ति ॥७५॥

भावार्थः- सबै ग्रह जुन राशिमा छन् त्यसबाट तेश्रो र दशौं स्थानलाई १ चरण, नवौं र पाँचौं स्थानलाई २ चरण, आठौं र चौथो स्थानलाई ३ चरण तथा सातौं स्थानलाई पुरै चरण हेर्दछ । शनिले ३।१०, बृहस्पतिले ९।५, मङ्गलले ४।८ स्थानलाई र सबै ग्रहले सातौं स्थानलाई पूरा देख्दछन् ।

नवांश जुराउने काम (लग्नस्थानको शुद्धि)

यदा लग्नांशेशो लवमथ तनुं पश्यति युतो
भवेद्वायं वोढुः शुभफलमनल्पं रचयति ।

लवद्यूनस्वामी लवमदनभं लग्नमदनं
प्रपश्येद्वा वध्वाः शुभमितरथा ज्ञेयमशुभम् ॥७६॥[१]

भावार्थः- विवाहलग्नमा जुन नवांश छ त्यसको स्वामी नवांशलाई देख्दछ वा युत छ अथवा लग्नलाई देख्दछ वा लग्नमा बसेको छ भने वरका लागि थोरै शुभफल दिन्छ । विवाह लग्नमा जुन नवांश छ त्यसबाट सातौं राशिको स्वामी, सातौं नवांशलाई देख्दछ वा नवांशले युक्त छ वा विवाहलग्न-गत नवांशबाट सातौं नवांशको स्वामी लग्नबाट सातौंलाई देख्दछ भने कन्यालाई शुभफदायक हुन्छ । यसको उल्टोमा वरवधूलाई अशुभ हुन्छ ।

१. उदाहरणः मार्गकृष्ण नवमी सोमबार चन्द्रमा तुला लग्नमा र धनुको नवांशमा विवाहलग्न हेर्नु छ । यहाँ विवाहलग्नमा धनुको नवांश छ । धनुको स्वामी बृहस्पति हो । बृहस्पति मिथुन राशिमा बसी धनु (नवांश) लाई देख्दछ । मिथुनस्थ बृहस्पति तुलालाई पनि देख्दछ । त्यसैले वरका लागि धेरै उत्तम फलदायक हुन्छ । नवांश (धनु) बाट सातौं राशि मिथुन हुन्छ । मिथुनको स्वामी बुध बृश्चिकमा बसी अष्टम दृष्टिबाट नवांश धनुबाट सप्तम (मिथुन)लाई हेरिरहेको छ । त्यसैले कन्याका लागि पनि अति शुभ हुन्छ ।

लग्नबाट सातौं भावको शुद्धि

लवेशो लवं लग्नपो लग्नगेहं पैपश्येन्मिथो वा शुभं स्याद्वरस्य ।
लवद्यूनपोंऽशद्युनं लग्नपोऽस्तं मिथो वीक्षते स्याच्छुभं कन्यकायाः ॥७७॥

भावार्थः- विवाहलग्नमा रहेको नवांशको स्वामीले नवांश राशिलाई तथा लग्नका स्वामीले लग्नलाई देख्दछ अथवा दुवै (लग्नेश र नवांशेश) आपसमा एकअर्कालाई

देख्दछन् भने वरका लागि उत्तम हुन्छ । नवांशका सप्तमेश नवांशबाट सप्तमलाई र लग्नको सप्तमेश लग्नबाट सप्तमलाई देख्दछ वा एकआपसमा नवांशको सप्तमेश लग्नबाट सप्तम राशिलाई तथा लग्नबाट सप्तम राशिको स्वामी नवांशको सप्तम राशिलाई देख्दछ भने कन्याका लागि त्यो धेरै उत्तम हुन्छ ।

प्रकारान्तरले लग्न र सातौं भावको शुद्धि

लवपतिशुभमित्रं वीक्षतेंऽशं तनुं वा परिणयनकरस्य स्याच्छुभं शास्त्रदृष्टम् ।
मदनलवपमित्रं सौम्यमंशद्युनं वा तनुमदनगृहं चेद्वीक्षते शर्म वध्वाः ॥७८॥

भावार्थः- लग्नमा जुन नवांश छ, त्यो नवांशको स्वामीको मित्र कुनै शुभ ग्रह छ र त्यो शुभ ग्रहले नवांश राशिलाई वा लग्नलाई देख्दछ भने वरलाई शास्त्रमा भनिएको उत्तम फल दिन्छ । यस्तै, सातौं नवांशका स्वामीका शुभग्रह मित्र छन् तथा सातौं नवांश वा सातौं लग्नलाई देख्दछ भने त्यस अवस्थामा कन्यालाई उत्तम फल प्राप्त हुन्छ ।

सूर्य सङ्क्रान्तिमा बार्ने समय

विषुवायनेषु परपूर्वमध्यमान् दिवसांस्त्यजेदितरसङ्क्रमेषु हि ।
घटिकास्तु षोडश शुभक्रियाविधौ परतोऽपि पूर्वमपि सन्त्यजेद् बुधः ॥७९॥

भावार्थः- मेष र तुला सङ्क्रान्ति तथा मकर र कर्कट सङ्क्रान्तिमा अघिल्लो र पछिल्लो दिन समेत गरी तीनै दिन शुभकार्यमा त्याग गर्नू । अरु ८ सङ्क्रान्तिमा सङ्क्रान्तिकालबाट अघिपछिका १६-१६ घडी विद्वानले त्याग गर्नू ।

देवद्व्यङ्कर्तवोऽष्टाष्टौ नाड्योङ्का खनृपाः क्रमात् ।
वर्ज्याःसङ्क्रमणेऽर्कादिःप्रायोऽर्कस्यातिनिन्दिताः ॥८०॥

भावार्थः- सूर्यको सङ्क्रान्तिमा ३३, चन्द्रकोमा २, मङ्गलकोमा ९, बुधकोमा ६, बृहस्पतिकोमा ८८, शुक्रकोमा ९ र शनिको सङ्क्रान्तिमा १६० घडी त्याग्नू । सूर्य सङ्क्रान्तिको घडी अती निन्दनीय हुन्छ ।

पङ्गु अन्ध आदि लग्नदोष

घस्रे तुलाली बधिरौ मृगाश्वौ रात्रौ च सिंहाजवृषा दिवान्धाः ।
कन्यानृयुक्कर्कटका निशान्धा दिने घघोऽन्त्यो निशि पङ्गुसञ्ज्ञः ॥८१॥

भावार्थः- दिनमा तुला र वृश्चिक तथा रातमा मकर र धनु लग्न बहिरा हुन्छन् । सिंह, मेष र वृष लग्न दिनमा अन्धा हुन्छन् भने कन्या, मिथुन र कर्कट लग्न रातमा अन्धा हुन्छन् । दिनको कुम्भ लग्न र रातको मीन लग्नलाई पङ्गु लग्न भनिन्छ ।

पङ्गु आदि दोषमा फरक मत

बधिरा धन्वितुलालयोऽपराह्णे मिथुनं कर्कटकोऽङ्गना निशान्धाः ।
दिवसान्धा हरिगोक्रियास्तु कुब्जा मृगकुम्भान्तिमभानि सन्ध्ययोर्हि ॥८२॥

भावार्थः- धनु, तुला र वृश्चिक लग्न अपराह्णमा बहिरा हुन्छन् । मिथुन, कर्कट र कन्या लग्न रातमा अन्धा हुन्छन् । सिंह, वृष र मेष लग्न दिनमा अन्धा हुन्छन् । मकर, कुम्भ र मीन लग्न दुवै सन्ध्यामा कुब्जो हुन्छन् ।

पङ्गु आदि लग्नको फल

दारिद्र्यं बधिरतनौ दिवान्धलग्ने वैधव्यं शिशुमरणं निशान्धलग्ने ।
पङ्ग्वङ्गे निखिलधनानि नाशमीयुः सर्वत्राधिपगुरुदृष्टिभिर्न दोषः ॥८३॥

भावार्थः- बहिरो लग्नमा विवाह भए दरिद्रता, दिवान्ध लग्नमा विवाह भए कन्या-विधवा, रात्र्यन्ध लग्नमा विवाह भए सन्तानको मृत्यु तथा पङ्गु लग्नमा विवाह वर-कन्याको सारा सम्पत्ति नष्ट हुन्छ । यी सबै लग्नलाई स्वामी र बृहस्पतिको दृष्टि भए दोष हुँदैन ।

लग्नको नाम	लग्नको समय	लग्न	दिने फल
बधिर	दिवा	तुला र वृश्चिक	दरिद्रता
	रात्री	धनु र मकर	
अन्ध	दिवा	सिंह, वृष र मेष	विधवा
	रात्री	कन्या, मिथुन र कर्कट	शिशु मरण
पङ्गु	दिवा	कुम्भ	सबै सम्पत्तिको नाश
	रात्री	मीन	

शुभ नवांश

कार्मुकतौलिककन्यायुग्मलवे झषगे वा ।
यर्हि भवेदुपयामस्तर्हि सती खलु कन्या ॥८४॥

भावार्थः- कुनै पनि लग्नमा धनु, तुला, कन्या, मिथुन वा मीनको नवांशमा यदि कन्याको विवाह भए उ पतिव्रता हुन्छे ।

तोकिएको शुभ नवांशमा पनि निषेधित योग

अन्त्यनवांशे न च परिणेया काचन वर्गोत्तममिह हित्वा ।
नो चरलग्ने चरलवयोगं तौलिमृगस्थे शशभृति कुर्यात् ॥८५॥

भावार्थः- कुनै पनि कन्याको बिहेका लागि गर्न हुने नवांशमा पनि वर्गोत्तमलाई छोडी अन्तिम नवांशमा बिहे गर्नु हुँदैन । (अन्तिम नवांश वर्गोत्तम भए दोष छैन-द्विस्वभाव लग्नमा द्विस्वभावको अन्तिम नवांश) । वर्गोत्तममा पनि यदि तुला र मकर राशिका चन्द्रमा भए त चरलग्नमा चरको नवांशमा विवाह गर्नु हुँदैन ।

लग्नको स्थिति र भविष्यवाणि (लग्नभङ्ग योग)

व्यये शनिः खेऽवनिजस्तृतीये भृगुस्तनौ चन्द्रखला न शस्ताः ।
लग्नेट् कविग्लौश्च रिपौ मृतौ ग्लौर्लग्नेट् शुभाराश्च मदे च सर्वे ॥८६॥

भावार्थः- विवाहलग्नबाट बाह्रौंको शनि, दशौंको मङ्गल, तेश्रो शुक्र, लग्नको चन्द्रमा र लग्नका पाप ग्रह (सूर्य, मङ्गल, शनि, राहु र केतु) शुभ हुँदैन । छैटौं स्थानमा लग्नका स्वामी शुक्र र चन्द्रमा, आठौं स्थानमा चन्द्रमा-लग्नेश-सबै शुभ ग्रहहरु र मङ्गल तथा सातौं स्थानमा कुनै पनि ग्रह भए विवाह उत्तम हुँदैन । यसैले यस्तो स्थितिलाई छोड्नू ।

विवाहकालीन शुभग्रह

त्र्यायाष्टषट्सु रविकेतुतमोऽर्कपुत्रास्त्र्यायारिगः क्षितिसुतो द्विगुणायगोब्जः।
सप्तव्ययाष्टरहितौ ज्ञगुरु सितोऽष्टत्रिद्यूनषड्व्ययगृहान् परिहृत्य शस्तः ॥८७॥

भावार्थः- विवाहलग्नबाट ३।११।८ स्थानमा सूर्य-शनि-राहु-केतु, ३।६।१० स्थानमा मङ्गल, २।३।११ स्थानमा चन्द्रमा, ७।८।१२ स्थान बाहेकका स्थानमा बुध-बृहस्पति तथा ८।३।७।६।१२ स्थानबाहेकका स्थानमा शुक्र हुनु उत्तम हुन्छ ।

कर्तरी आदि महादोष बारना

पापौ कर्तरिकारकौ रिपुगृहे नीचास्तगौ कर्तरी
दोषो नैव सितेऽरिनीचगृहगे तत्षष्ठदोषोऽपि न ।
भौमेऽस्ते रिपुनीचगे न हि भवेद्भौमोऽष्टमो दोषकृ-
न्नीचे नीचनवांशके शशिनि रिःफाष्टारिदोषोऽपि न ॥८८॥

भावार्थः- कर्तरी दोष गराउने पापग्रह आआफ्ना शत्रु ग्रहका राशिमा छन् वा आफ्नो नीच राशिमा छन् भने वा सूर्यसँगै अस्त भए कर्तरी दोष हुँदैन । छैटौं स्थानको शुक्र अशुभ फल दिने भनिए पनि आफ्नो शत्रुको ४।५ राशि वा नीच ६ राशिमा भए छैटौंको शुक्रको दोष लाग्दैन । मङ्गल आठौं स्थानमा दोषी भए पनि सूर्यसँगै अस्ताए, आफ्ना शत्रुका राशि (३।६) वा नीच राशि (४) मा भए आठौं मङ्गल दोषी हुँदैन । आफ्नो नीच राशि (८) वा कुनै लग्नमा ८ राशिको नवांशमा चन्द्रमा भए ६।८।१२ औं स्थानको चन्द्रमा दोषकारक हुँदैन ।

वर्ष आदि दोष

अब्दायनर्तुतिथिमासभपक्षदग्धतिथ्यन्धकाणबधिराङ्गमुखाश्च दोषाः ।
नश्यन्ति विद्गुरुसितेष्विह केन्द्रकोणे तद्वच्च पापविधुयुक्तनवांशदोषः ॥८९॥

भावार्थः- बुध-बृहस्पति र शुक्र ःयी तीनै शुभ ग्रह (आफ्नो नीच राशि र शत्रु राशिलाई छोडी) केन्द्र वा त्रिकोण (१।४।७।१०।९।५) मा भए अब्द-अयन-ऋतु-तिथि-मास-नक्षत्र-पक्ष-दग्धतिथि-अन्धकरण बधिरादि लग्न जस्ता सबै दोष नष्ट हुन्छन् । पापग्रह वा चन्द्रमाले युक्त नवांश दोष पनि नष्ट हुन्छ ।

अन्य दोष

केन्द्रे कोणे जीव आये रवौ वा लग्ने चन्द्रे वापि वर्गोत्तमे वा ।
सर्वे दोषा नाशमायान्ति चन्द्रे लाभे तद्वद्दुर्मुहूर्तांशदोषाः ॥९०॥

भावार्थः- विवाहलग्नबाट केन्द्र तथा त्रिकोणमा (१।४।७।१०।९।५) बृहस्पति, एघारौं स्थानमा सूर्य, लग्नमा वा वर्गोत्तममा (पूर्ण) चन्द्रमा भए सबै दोष नाश हुन्छन् । यसै गरी विवाह लग्नबाट एघारौं स्थानमा चन्द्रमा भए दुष्ट मुहूर्त र पापग्रहले युक्त नवांशको दोष पनि नष्ट हुन्छ ।

सामान्य दोष

त्रिकोणे केन्द्रे वा मदनरहिते दोषशतकं

हरेत् सौम्यः शुक्रो द्विगुणमपि लक्षं सुरगुरुः ।
भवेदाये केन्द्रेऽङ्गप उत लवेशो यदि तदा
समूहं दोषाणां दहन इव तूलं शमयति ॥९१॥

भावार्थः- विवाहलग्नबाट त्रिकोण र सातौँलाई छाडी केन्द्रमा (१।४।१०।९।५) बुध भए १०० दोष, शुक्र भए त्यसको दोबर दोष, बृहस्पति भए एक लाख दोष नाश गर्दछ । विवाह लग्नको वा नवमांशको स्वामी एघारौँ वा केन्द्रमा भए त दोष-समूह कपासको पर्वत आगोले नष्ट भएझैँ नष्ट हुन्छ ।

ग्रहको विंशोपक बल

द्वौ द्वौ ज्ञभृग्वोः पञ्चेन्दौ रवौ सार्द्धत्रयो गुरौ ।
रामा मन्दागुकेत्वारे सार्द्धैकैकं विशोपकाः ॥९२॥

भावार्थः- बुध र शुक्रका २-२, चन्द्रमाको ५, सूर्यको ३ तथा शनि-राहु-केतु र मङ्गलको अढाइ-अढाइ विंशोपक हुन्छ ।

विवाह पछिको पारिवारिक सम्बन्ध

श्वश्रुः सितोऽर्क श्वशुरस्तनुस्तनुर्जामित्रपः स्याद् दयितो मनः शशी ।
एतद्बलं सम्प्रतिभाव्य तान्त्रिकस्तेषां सुखं सम्प्रवदेद्विवाहतः ॥९३॥

भावार्थः- शुक्रले सासू, सूर्यले ससुरा, लग्नले आफ्नो शरीर, लग्नबाट सातौंका स्वामीबाट पति तथा चन्द्रमा मन हुन्छन् । ज्यौतिषीले विवाहका बेला यिनै ग्रहको

बलनिर्बल हेरी ती कन्याको विवाह पछिको परिवार-सम्बन्धका विषयमा बताउनु पर्दछ ।

वर्णसंकरको विवाह मुहूर्त्त

कृष्णे पक्षे सौरिकुजार्केऽपि च वारे
वर्ज्ये नक्षत्रे यदि वा स्यात्करपीडा ।
संकीर्णता तर्हि सुतायुर्धनलाभ-
प्रीतिप्राप्त्यै सा भवतीह स्थितिरेषा ॥९४॥

भावार्थः- कृष्णपक्ष, शनिबार, मङ्गलबार, आइतबार, विवाहमा वर्जित नक्षत्रमा विवाह गर्दा वर्णसंकरलाई पुत्र, आयु, धन, लाभ र माया प्राप्त हुन्छ ।

सूर्यको स्थिति र विवाह

गान्धर्वादिविवाहेऽर्काद् वेदनेत्रगुणेन्दवः ।
कुयुगाङ्गाग्निभूरामास्त्रिपद्यामशुभाः शुभाः ॥९५॥

भावार्थः- गान्धर्व आदि विवाहमा त्रिपदीचक्रमा सूर्य रहेका नक्षत्रबाट ४।२।३।१। १।४।६।३।१।३ औं नक्षत्र क्रमैले अशुभ र शुभ हुन्छन् । (सूर्यनक्षत्रबाट ४ नक्षत्र अशुभ, त्यसपछि २ शुभ..) ।

विवाहको तयारी

विधोर्बलमवेक्ष्य वा दलनकण्डनं वारकं
गृहाङ्गणविभूषणान्यथ च वेदिकामण्डपान् ।
विवाहविहितोडुभिर्विरचयेत् तथोद्वाहतो
न पूर्वमदमाचरेत् त्रिनवषण्मिते वासरे ॥९६॥

भावार्थः- विवाह अघि वर र कन्याको चन्द्रबल हेरेर वा सम्भव नभए नहेरीकन विवाह गर्नहुने नक्षत्रमा बुकुवा आदि दल्ने, धान आदि कुट्ने, गहुँ आदि पिँध्ने, मङ्गल कलश सजाउने, घर-आँगन आदि सिँगार्ने, गुप्त कोठा बनाउने, वेदी बनाउने तथा मण्डप बनाउने आदि जस्ता विवाह सम्बन्धी सबै कामगर्न उत्तम हुन्छ । तर विवाहभन्दा ३।६।९ दिन अघि उल्लेखित कामको शुरुवात नगर्नू ।

विवाहको मण्डप निर्माण तथा उठाउने विधि

हस्तोच्छ्राया वेदहस्तैः समन्तात्तुल्या वेदी सद्मनो वामभागे ।
युग्मे घस्रे षष्ठहीने च पञ्चसप्ताहे स्यान्मण्डलपोद्वासनं सत् ॥९७॥

भावार्थः- विवाह मण्डपको उत्तरतिर १ हात अग्लो चारै तिर बराबर ४-४ हात लामो र चौडा वेदी बनाउनु पर्दछ । विवाह पछि छैटौं दिन बाहेकका जोर दिनमा तथा ५ र ७ बिजोर दिनमा मण्डप उठाउनु उत्तम हुन्छ ।

विवाहको तयारी

सूर्येऽङ्गनासिंहघटेषु शैवे स्तम्भोऽलिकोदण्डमृगेषु वायौ ।
मीनाजकुम्भे निर्ऋतौ विवाहे स्थाप्योऽग्निकोणे वृषयुग्मकर्के ॥९८॥

भावार्थः- जब सूर्य कन्या-सिंह-तुलामा हुन्छ मण्डप ईशान कुनामा, वृश्चिक-धनु-मकरमा हुँदा वायव्य कुनामा, कुम्भ-मीन-मेषमा हुँदा नैर्ऋत्य कुनामा र वृष-मिथुन-कर्कटमा हुँदा आग्नेय कुनामा स्तम्भको स्थापना गर्नू ।

गोधूली काल

नास्यामृक्षं न तिथिकरणं नैव लग्नस्य चिन्ता
नो वा वारो न च लवविधिर्नो मुहूर्तस्य चर्चा ।
नो वा योगो न मृतिभवनं नैव जामित्रदोषो
गोधूलिःसा मुनिभिरुदिता सर्वकार्येषु शस्ता ॥९९॥

भावार्थः- गोधूलि कालमा नक्षत्र, तिथि, करण, लग्न, वार, नवांश, मुहूर्त वा योग, मृत्युभवन, जामित्र दोष आदि कुनै कुराको पनि विचार गर्नु पर्दैन । किनकि यो गोधूलि काललाई मुनिहरुले सबै कार्यमा प्रशस्त हुने बताएका छन् ।

पिण्डीभूते दिनकृति हेमन्तर्तौ स्यादर्द्धास्ते तपसमये गोधूलिः ।
सम्पूर्णास्ते जलधरमालाकाले त्रेधा योज्या सकलशुभे कार्यादौ ॥१००॥

भावार्थः- हेमन्त ऋतुमा सूर्य गोलाकार र राम्ररी देखिइँदा, तपसमय (चैत्र, बैशाख, जेठ र असार) मा सूर्यबिम्ब आधा अस्त हुँदा, जलधरकालाकाल (साउन, भदौ, असौज र कार्तिक) मा सम्पूर्ण सूर्यबिम्ब अस्त भए पछिको १ घडीसम्म गोधूलि काल हुन्छ । यी तीनै थरी गोधूलिकाल सबै शुभकार्यमा अति शुभकारक हुन्छ ।

अस्तं याते गुरुदिवसे सौरे सार्के लग्नाज्मृत्यौ रिपुभवने लग्ने चेन्दौ ।
कन्यानाशस्तनुमदमृत्युस्थे भौमे वोढुर्लाभे धनसहजे चन्द्रे सौख्यम् ॥१०१॥

भावार्थः- बिहीबार सूर्यास्त हुँदा र शनिबार सूर्य रहँदै गोधूलि शुभफलदायक हुन्छ । गोधूलिकालमा यदि लग्नबाट आठौं, छैटौं तथा लग्नमा चन्द्रमा परे विवाह पछि कन्याको नाश हुन्छ तथा लग्न, सातौं र आठौं स्थानमा मङ्गल परे वरको मृत्यु हुन्छ । तर पनि गोधूलिकालमा चन्द्रमा लाभ-धन-तृतीय स्थानमा भए वर-वधू दुवैलाई सुख प्राप्त हुन्छ ।

स्पष्टगति

मेषादिगेर्केऽष्टशरा नगाक्षाः सप्तेषवः सप्तशरा गजाक्षाः ।
गोऽक्षाः खतर्काः कुरसाः कुतर्काः क्वङ्गानि षष्टिर्नवपञ्च भुक्तिः ॥१०२॥

भावार्थः- मेषादि राशिमा सूर्य रहँदा क्रमैले ५८, ५७, ५७, ५७, ५८, ५९, ६०, ६१, ६१, ६१, ६० र ५९ कला स्पष्टगति हुन्छ ।

राशि	मेष	वृष	मिथुन	कर्कट	सिंह	कन्या	तुला	वृश्चिक	धनु	मकर	कुम्भ	मीन
गतिकला	५८	५७	५७	५७	५८	५९	६०	६१	६१	६१	६०	५९

स्पष्टसूर्य

सङ्क्रान्तियातघस्राद्यैर्गतिघ्नी खषट् हृता ।
लब्धेनांशादिना यातर्क्षं स्पष्टभास्करः ॥१०३॥

भावार्थः- जुन दिन जति घडीपलामा सूर्यको सङ्क्रान्ति लागेको हो त्यो समयबाट इष्टकालसम्म जति घडीपला हुन्छ त्यसलाई इष्टराशिसम्बन्धी बताइएको कलाले गुणन गरी ६० ले भाग गर्नू । जति भागफाल आउँछ त्यसलाई बितेको सङ्क्रान्तिको राशिसंख्यामा जोड्नू तत्कालिक राश्यादि स्पष्ट सूर्य हुन्छ ।

लग्नको षड्वर्ग साधन

तनोरिष्टांशकात् पूर्वं नवांशा दशसङ्गुणाः ।
रामाप्ता लब्धमंशाद्यं तनोर्वर्गादिसाधने ॥१०४॥

भावार्थः- विवाह आदिका लागि जुन शुभलग्नमा दोष नभएको नवांश बिचार गरिएको छ त्यसभन्दा अघि जति नवांश बिते त्यो संख्यालाई १० ले गुणन गरी ३ ले भाग गरेर आउने भागफल भुक्तांशादि लग्नको षड्वर्ग साधन गर्न उपयोगमा ल्याइन्छ ।

विवाहकालिन लग्ननवांशको इष्ट समय

अर्काल्लग्नात्सायनाद्भोग्यभुक्तैर्भागैर्निघ्नात्स्वोदयात्खाग्निभक्तात् ।
भोग्यं भुक्तं चान्तरालोदयाढ्यं षष्ट्या भक्तं स्वेष्टनाड्यो भवेयुः ॥१०५॥

भावार्थः- माथि बताए अनुसार लेराइएको स्पष्टसूर्य तथा लग्न दुवैमा अयनांश जोडेमा छुट्टाछुट्टै सायनार्क र सायन लग्न हुन्छ । सायनार्कको भोग्यांश र सायनलग्नको भुक्तांशलाई छुट्टाछुट्टै आफ्नो देशको (सूर्य) उदयमानले गुणन गरी भागफल पहिलो स्थानमा सूर्यको भोग्य पल हुन्छ । दोश्रो स्थानमा लग्नको भुक्तफल आउँदछ । दुवैको जोडमा सूर्य र लग्नको बीचको राशिको उदयमान जोडेर ६० ले भाग गर्दा सूर्योदयबाट विवाहकालिन लग्ननवांशको इष्ट समय घट्यादि प्राप्त हुन्छ ।

चेल्लग्नार्कौ सायनावेकराशौ तद्विश्लेषघ्नोदयः खाग्निभक्तः ।
स्वेष्टः कालो लग्नमूनं यदाऽर्काद्रात्रौ शेषेऽर्कात्सषड्भं निशायाम्॥१०६॥

भावार्थः- यदि सायनलग्न सायनसूर्य एउटै राशिमा भएमा त दुबैको अन्तरांशलाई उदयमानले गुणन गरी ३० ले भाग गर्दा आउने पलादि भागफल यदि लग्नमा सूर्य घटेको भए सूर्योदयबाट इष्टकाल हुन्छ । यदि सूर्यमा लग्न घटाइएको छ भने त्यसरी आएको भागफल रात्रीशेष हुन्छ ।

विवाहमा जुराउने काम

उत्पातान् सह पातदग्धतिथिभिर्दुष्टांश्च योगांस्तथा
चन्द्रेज्योशनसामथास्तमयनं तिथ्याः क्षयर्द्धी तथा ।
गण्डान्तं च सविष्टिसङ्क्रमदिनं तन्वंशपास्तं तथा
तन्वंशेशविधूनथाष्टरिपुगान् पापस्य वर्गांस्तथा ॥१०७॥
सेन्दुक्रूरखगोदयांशमुदयास्ताशुद्धिचण्डायुधान्
खार्जूरं दशयोगयोगसहितं जामित्रलत्ताव्यधम् ।

बाणोपग्रहपापकर्तरि तथा तिथ्यृक्षयोगोत्थितं
दुष्टं योगमथार्द्धयामकुलिकाद्यान् वारदोषानपि ॥१०८॥
क्रूराक्रान्तविमुक्तभं ग्रहणभं यत्क्रूरगन्तव्यभं
त्रेधोत्पातहतं च केतुहतभं सन्ध्योदितं भं तथा ।
तद्वच्च ग्रहभिन्नयुद्धगतभं सर्वानिमान् सन्त्यजे-
दुद्वाहे शुभकर्मसु ग्रहकृतान् लग्नस्य दोषानपि ॥१०९॥

भावार्थः- उत्पात, महापात, दग्धतिथि, दुष्टयोग, चन्द्र-बृहस्पति-शुक्रको अस्त, तिथिक्षय र वृद्धि, गण्डान्त, भद्रा, सङ्क्रान्ति, लग्नेश र नवांशेषको अस्त, लग्नेश-नवांशेष र चन्द्रमाको ६।८ स्थानमा रहेको दोष, पापग्रहको षड्वर्ग, चन्द्र र पापग्रहले युक्त लग्न र नवांश, उदय-अस्तको शुद्धि, चण्डायुधको दोष, खार्जूर दोष, दशयोग, जामित्र, लत्तादोष, वेध, बाण, उपग्रह, पापकर्तरि, तिथि-नक्षत्र-वारबाट उत्पन्न कुयोग, अर्धयाम, कुलिक आदि वारदोष, पापग्रहले युक्त वा भुक्त नक्षत्र, ग्रहणका नक्षत्र, अब पापग्रह जाने नक्षत्र, जुन नक्षत्रमा दिव्य-अन्तरिक्ष-भौममध्ये कुनै उत्पात भएको छ त्यो, केतु उदय नक्षत्र, जुन नक्षत्र सूर्यास्त समयमा पूर्व क्षितिजमा उदाएको छ, ग्रहबाट भिन्न नक्षत्र, ग्रहको युद्धवाला नक्षत्र र ग्रहकृत लग्नदोष आदि सबै दोष विवाह तथा अन्य शुभकार्यमा पनि त्याग्नू । (निर्दोष कुनै पनि मुहूर्त भेटिँदैन त्यसैले गुण धेरै भएकोमा वा दोष मेटाएर व्यवहार गर्नू) ।

विवाह, व्रतबन्ध आदिमा तेलआदि लगाउने साइत

मेषादिराशिजवधूवरयोर्बडोश्च तैलादिलापनविधौ कथिताऽत्र सङ्ख्या ।
शैला दिशः शरदिगक्षनगाद्रिबाणा बाणाक्षबाणगिरयो विबुधैस्तु कैश्चित् ॥११०॥

भावार्थः- मेष आदि राशिमा जन्मने वर र वधू तथा उपनयन गरिने वटुकलाई तेल आदि लगाउन पण्डितहरुले क्रमैले ७, १०, ५, १०, ५, ७, ७, ५, ५, ५, ५ र ७ दिन पहिले देखि उत्तम हुन्छ भनेका छन् ।

जन्मराशि	मेष	वृष	मिथुन	कर्कट	सिंह	कन्या	तुला	वृश्चिक	धनु	मकर	कुम्भ	मीन
कति दिन अघि देखि तेल लगाउन शुरु गर्ने	७	१०	५	१०	५	७	७	५	५	५	५	७

इति मुहूर्त्तचिन्तामणौ विवाहप्रकरणं समाप्तम्

वधुप्रवेशप्रकरण

वधूप्रवेशको साइत

समाद्रिपञ्चाङ्कदिने विवाहाद्वधूप्रवेशोऽष्टिदिनान्तराले ।
शुभः परस्ताद्विषममाब्दमासदिनेऽक्षवर्षात्परतो यथेष्टम् ॥१॥

भावार्थः- विवाह दिनदेखिका १६ दिन भित्रका जोर दिन वा ५।७।९ बिजोर दिनमा पहिलो पटक वधूप्रवेश शुभ हुन्छ । १६ दिन पछि १ महिनासम्म बिजोर दिनमा, १ महिना पछि १ वर्षसम्म बिजोर महिनामा, १ वर्षपछि ५ वर्षसम्म ३।५ वर्षमा र त्यसपछि स्वेच्छाले जुनसुकै वर्षमा वधूप्रवेश गर्नु पर्दछ ।

ध्रुवक्षिप्रमृदुश्रोत्रवसुमूलमघानिले ।
वधूप्रवेशः सन्नेष्टो रिक्तारार्के बुधे परैः ॥२॥

भावार्थः- तीनै उत्तरा, रोहिणी, हस्ता, अश्विनी, पुष्य, मृगशिरा, रेवती, चित्रा, अनुराधा, श्रवण, धनिष्ठा, मूल, मघा र स्वाती यि १६ नक्षात्रमा प्रथम पटकको वधूप्रवेश उत्तम हुन्छ । चतुर्थी, नवमी र चतुर्दशी तिथि तथा मङ्गल र आइतबार बधूप्रवेश अशुभ हुन्छ । कसैले त बुधबार पनि बधुप्रवेश हुने भनेका छन् ।

विवाह पछि पानी छल्ने साइत

ज्येष्ठे पतिज्येष्ठमथाधिके पतिं हन्त्यादिमे भर्तृगृहे बधूः शुचौ ।
श्वश्रुं सहस्ये श्वशुरं क्षये तनुं तातं मधौ तातगृहे विवाहतः ॥३॥

भावार्थः- विवाह पछि पहिलो जेठ महिनामा यदि वधू पतिको घरमा रहन्छे भने आफ्नो लोग्नेको जेठो दाजुलाई नष्ट पार्दछे । पहिलो अधिकमासमा बसे पतिलाई, पहिलो आषाढमा बसे सासुलाई, पहिलो पुषमा बसे ससुरालाई तथा पहिलो क्षयमासमा बसे आफ्नै शरीरलाई नाश गर्दछे । पहिलो चैत्रमा पिताका घर बसे पितालाई नै नष्ट गर्दछे । यदि जेठाजू, ससुरा, सासु एवं पिता छैनन् भने दोष लाग्दैन ।

इति मुहूर्त्तचिन्तामणौ वधूप्रवेशप्रकरणं समाप्तम्

द्विरागमनप्रकरण

दोश्रो पटक वधूप्रवेशको मुहूर्त

चरेदथौजहायने घटालिमेषगे रवौ रवीज्यशुद्धियोगतः शुभग्रहस्य वासरे ।
नृयुग्ममीनकन्यकातुलावृषे विलग्नके द्विरागमं लघुध्रुवे चरेऽस्रपे मृदूडुनि ॥१॥

भावार्थः- विवाहपछि पहिलोपटक वधूप्रवेश भएर विजोर वर्षमा, कुम्भ-वृश्चिक-मेष राशिका सूर्यमा, सूर्य-बृहस्पति शुद्ध हुँदा, चन्द्र-बुध-बृहस्पति-शुक्र बारमा, मिथुन-मीन-कन्या-तुला-वृष लग्नमा, हस्ता-अश्विनी-पुष्य-तीनै उत्तरा-रोहिणी-स्वाती-पुनर्वसु-श्रवण-धनिष्ठा-शतभिषा-मूल- मृगशिरा- रेवती-चित्रा र अनुराधा नक्षत्रमा बाबुको घर आएकी वधूले दोश्रो पटक पतिगृह जान उत्तम हुन्छ ।

दैत्येज्यो ह्यभिमुखदक्षिणे यदि स्याद्गच्छेयुर्नहि शिशुगर्भिणीनवोढाः ।
बालश्चेद्व्रजति विपद्यते नवोढा चेद्वन्ध्या भवति च गर्भिणी त्वगर्भा ॥२॥

भावार्थः- शुक्र सामुन्ने वा दाहिनेतिर हुँदा बालकयुक्त, गर्भवती र नयाँ दुलही स्त्री आफ्नो पतिका घरमा नजानू, किन कि सम्मुख वा दाहिने शुक्र हुँदा पतिका घरमा जाने स्त्रीको बच्चा मर्दछ, गर्भवतीको गर्भ नष्ट हुन्छ र नयाँ दुलही वन्ध्या हुन्छे ।

नगरप्रवेशविषयाद्युपद्रवे करपीडने विबुधतीर्थयात्रयोः ।
नृपपीडने नववधूप्रवेशने प्रतिभार्गवो भवति दोषकृन्न हि ॥३॥
पित्र्ये गृहे चेत्कुचपुष्पसम्भवः स्त्रीणां न दोषः प्रतिशुक्रसम्भवः ।

भृग्वङ्गिरोवत्सवसिष्ठकश्यपात्रीणां भरद्वाजमुनेः कुले तथा ।।४।।

भावार्थः- नगर-प्रवेश, कुनै ठूलो रोग-उत्पात-डाँका-चोरी-अग्निदाह जस्ता आपतमा, विवाहमा, देवदर्शनमा, तीर्थयात्रामा, नृपपीडामा र नववधू प्रवेशमा सम्मुखको शुक्र दोषकारक हुँदैन । बाबुकै घरमा स्तन बढेकी वा परसरेकी स्त्री भए सम्मुख वा दक्षिण शुक्रको दोष हुँदैन । त्यस्तै, भृगु, अङ्गिरा, वत्स, वसिष्ठ, कश्यप, अत्रि र भारद्वाज ऋषिका कुलकालाई पनि सामुको र दाहिने शुक्रको दोष हुँदैन भनिएको छ ।

इति मुहूर्त्तचिन्तामणौ द्विरागमनप्रकरणं समाप्तम्

अग्न्याधानप्रकरण

स्यादग्निहोत्रविधिरुत्तरगे दिनेशे मित्रध्रुवान्त्यशशिशक्रसुरेज्यधिष्ण्ये ।
रिक्तासु नो शशिकुजेज्यभृगौ न नीचे नास्तङ्गते न विजिते न च शत्रुगेहे ॥१॥

भावार्थः- उत्तरायणमा विशाखा-कृत्तिका-तीनै उत्तरा-रोहिणी-रेवती-मृगशिरा- ज्येष्ठा र पुष्य नक्षत्रमा अग्निहोत्र कर्म गर्नु शुभ हुन्छ । चतुर्थी-नवमी-चतुर्दशी तिथिमा, चन्द्र-मङ्गल-बृहस्पति-शुक्र ग्रह नीच राशिमा बसी अस्त भएमा वा ग्रह युद्धमा पराजित भएमा वा शत्रुका राशिमा गएका भएमा अग्निहोत्र स्वीकार गर्नु शुभ हुँदैन ।

नो कर्कनक्रझषकुम्भनवांशलग्ने नोऽब्जे तनौ रविशशीज्यकुजे त्रिकोणे ।
केन्द्रर्क्षषट्त्रिभवगे च परैस्त्रिलाभषट्खस्थितैर्निधनशुद्धियुते विलग्ने ॥२॥

भावार्थः- कर्कट-मकर-मीन-कुम्भ राशिको नवांश वा लग्नमा, लग्नमा चन्द्रमा हुँदा, सूर्य-चन्द्र-बृहस्पति-मङ्गल १।३।४।५।६।७।९।१०। ११ मा हुँदा तथा सूर्य-शनि-राहु-केतु ३।६।१०।११ स्थानमा हुँदा तथा आठौँ स्थान शुद्ध हुँदाको स्थितिमा अग्निहोत्र शुरु गर्नु उत्तम हुन्छ ।

चापे जीवे तनुस्थे वा मेषे भौमेऽबरे द्युने ।
षट्त्र्यायेऽब्जे रवौ वा स्याज्जाताग्निर्यजति ध्रुवम् ॥३॥

भावार्थः- धनु राशिको बृहस्पति लग्न, मेषको मङ्गल लग्न, मङ्गल सातौं वा दशौं स्थानमा, तेश्रो-छैटौं वा एघारौं स्थानमा चन्दसूर्य हुँदा अग्न्याधान शुरु गर्ने व्यक्ति धेरै दिनसम्म निश्चय नै ज्योतिष्टोम यज्ञ गर्दछ ।

इति मुहूर्त्तचिन्तामणावग्न्याधानप्रकरणं समाप्तम्

राजाभिषेकप्रकरण

राज्याभिषेक गर्ने साइत

राजाभिषेकः शुभ उत्तरायणे गुर्विन्दुशुक्रैरुदितैर्बलान्वितैः ।
भौमार्कलग्नेशदशेशजन्मपैर्नो चैत्ररिक्तारनिशामलिम्लुचे ॥१॥

भावार्थः- उत्तरायणमा, बृहस्पति-चन्द्रमा-शुक्र उदाए पछि, मङ्गल-सूर्य-लग्नेश-दशेश-जन्मराशि स्वामी सबै बलिया भएका बेलामा राज्याभिषेक उत्तम हुन्छ । चैतको महिना, चतुर्थी-नवमी-चतुर्दशी तिथि, मङ्गलवार, रातको समय र मलमासमा राज्याभिषेक गर्नु देशकै लागि अशुभ हुन्छ ।

शाक्रश्रवःक्षिप्रमृदुध्रुवोडुभिः शीर्षोदये वोपचये शुभे तनौ ।
पापैस्त्रिषाष्ठायगतैः शुभग्रहैः केन्दैत्रिकोणायधनत्रिसंस्थितैः ॥२॥

भावार्थः- ज्येष्ठा-श्रवण-हस्ता-अश्विनी-पुष्य-मृगशिरा-रेवती-चित्रा-अनुराधा-तीनै उत्तरा र रोहिणी नक्षत्रमा, मिथुन-सिंह-कन्या-तुला-वृश्चिक-कुम्भ लग्नमा वा राजाको जन्मराशि तथा जन्मलग्नबाट ३।६।१०।११ राशिको शुभलग्नमा, पापग्रह ३।६।११ मा र शुभग्रह १।४।७।१०।९।५।११। २।३ मा हुँदा राजाको अभिषेक उत्तम भनिएको छ ।

पापैस्तनौ रुङ्निधने मृतिः सुते पुत्रातिरर्थव्ययगैर्दरिद्रता ।
स्यात् खेऽलसो भ्रष्टपदो द्युनाम्बुगैः सर्वं शुभं केन्द्रगतैः शुभग्रहैः ॥३॥

भावार्थः- पापग्रह अभिषेक लग्नमा भए राजालाई रोग, अभिषेक लग्नबाट आठौंमा पापग्रह भए मृत्यु, पाँचौंमा भए पुत्रलाई कष्ट, धन-व्यय स्थानमा भए दरिद्रता, दशौंमा भए आलस्यता, ४।७ मा भए पदभ्रष्ट हुन्छ । यदि केन्द्रमा सबै शुभ ग्रह परे सर्वथा शुभैशुभ फल हुन्छ, सबै दोष नष्ट हुन्छन् ।

गुरुर्लग्नकोणे कुजोऽरौ सितः खे स राजा सदा मोदते राजलक्ष्मा ।
तृतीयायगौ सौरिसूर्यौ खवन्ध्वोर्गुरुश्चेद्धरित्री स्थिरा स्यान्नृपस्य ॥४॥

भावार्थः- अभिषेक कालमा बृहस्पति लग्न ५।९ मा भए, मङ्गल ६, शुक्र १० औंमा भए त्यो राजा सदा राज्यलक्ष्मीले युक्त हुन्छ र प्रसन्न रहन्छ । तेश्रो शनि र एघारौं सूर्य तथा दशौं वा चौथो बृहस्पति भए राजाको भूमि स्थिर रहन्छ ।

इति मुहूर्त्तचिन्तामणौ राजाभिषेकप्रकरणं समाप्तम्

यात्राप्रकरण

यात्रा र जन्मलग्न

यात्रायां प्रविदितजन्मनां नृपाणां दातव्यं दिवसमबुद्धजन्मनां च ।
प्रश्नाद्यैरुदयनिमित्तमूलभूतैर्विज्ञाते ह्यशुभशुभे बुधः प्रदद्यात् ॥१॥

भावार्थः- पण्डितले जसको जन्मकालीन शुभ र अशुभ राजयोग आदि थाहा पाइएको हुन्छ त्यस्ता राजाका तथा जसका जन्मकाल थाहा छैन तिनको प्रश्नकालीन लग्न र साइत मार्फत उसका शुभ र अशुभ राजयोग आदि थाहा पाई बताउन योग्य कुरा र यात्रामा निस्कने दिन बताउनू ।

प्रश्नकालीन शुभ यात्रायोग

जननराशितनू यदि लग्नगे तदधिपौ यदि वा तत एव वा ।
त्रिरिपुखायगृहं यदि वोदये विजय एव भवेद्वसुधापतेः ॥२॥

भावार्थः- जसको जन्मराशि वा जन्मलग्न प्रश्नलग्नमा हुन्छ अथवा जसको जन्मराशि वा जन्मलग्नको स्मालिक प्रश्नलग्नमा हुन्छ अथवा जसको जन्मराशि वा जन्मलग्नबाट तेश्रो, छैटौं, दशौं र एघारौं स्थानमा प्रश्नलग्न पर्दछ त्यस्ता राजाको युद्धयात्रा विजयशाली हुन्छ ।

रिपुजन्मलग्नभमथाधिपौ तयोस्ततएववोपचसद्म चेद् भवेत् ।
हिबुके द्यूनेऽथ शुभवर्गकस्तनौ यदि मस्तकोदयगृहं तदा जयः ॥३॥

भावार्थः- अथवा जसको शत्रुको जन्मराशि वा जन्मलग्न प्रश्नलग्नबाट चौथो वा सातौं स्थानमा हुन्छ अथवा जसका शत्रुको जन्मराशिको वा जन्मलग्नको मालिक प्रश्नलग्नबाट चौथो वा सातौं स्थानमा हुन्छ अथवा जसका शत्रुको जन्मराशि वा जन्मलग्नबाट तेश्रो, छैटौं, दशौं र एघारौं राशि प्रश्नलग्नबाट चौथो वा सातौं स्थानमा पर्दछ अथवा जसका शुभग्रहको घर, होरा, द्रेष्काण, नवांश आदि षड्वर्ग प्रश्नलग्नमा छन् अथवा जसका मिथुन, सिंह, कन्या, तुला, वृश्चिक र कुम्भमध्ये कुनै राशि प्रश्नलग्नमा छन् त्यस्ता यात्रा गर्ने राजाको जित हुन्छ ।

यदि पृच्छतनौ वसुधा रुचिरा शुभवस्तु यदि श्रुतिदर्शनगम् ।
यदि पृच्छति चादरतश्च शुभग्रहदृष्टयुतं चरलग्नमपि ॥४॥

भावार्थः- प्रश्न सोद्धा जमिन, फूल, दूबो, देवमन्दिर आदि शुभकुराले मनोरम होस्; प्रश्न सोद्धा कुनै शुभ कुरा देखियून् वा सुनियून्, आदरपूर्वक सोधियोस् अथवा मेष, कर्कट, तुला, मकर राशिमध्ये कुनै प्रश्नलग्नमा भई शुभग्रहले तिनलाई हेरेको भए वा त्यो ग्रहमा भए यात्रा गर्नेको विजय हुन्छ ।

प्रश्नलग्न अनुसार अशुभ यात्राको योग

विधुकुजयुतलग्ने सौरिदृष्टेऽथ चन्द्रे मृतिभमदनसंस्थे लग्नभे भास्करेऽपि ।
हिबुकनिधनहोराद्यूनगे वापि पापे सपदि भवति भङ्ग प्रश्नकर्तुस्तदानीम् ॥५॥

भावार्थः- प्रश्नकालिक लग्नमा चन्द्र र मङ्गल बसी शनिले देख्ने भए, चन्द्रमा आठौं वा सातौंमा भई प्रश्नलग्नमा सूर्य भए, सूर्य आठौं वा सातौंमा भई चन्द्रमा लग्नमा भए वा कुनै पापग्रह प्रश्नलग्नबाट ४।८।१।७ स्थानमा बसेको भए प्रश्न सोध्नेको यात्रा चाँडै नै भङ्ग हुन्छ वा यात्रा असफल हुन्छ ।

प्रश्नकाल अनुसार यात्रा गर्ने दिशाको निर्णय

त्रिकोणे कुजात्सौरिशुक्रज्ञजीवा यदैकोऽपि वा नो गमोऽर्काच्छसी वा ।
बलीयांस्तु मध्ये तयोर्यो ग्रहः स्यात् स्वकीयां दिशं प्रत्युतासौ नयेच्च ॥६॥

भावार्थः- प्रश्नकालमा शनि, शुक्र, बुध र बृहस्पतिमध्ये कुनै एक ग्रह मङ्गलबाट ९।५ स्थानमा वा चन्द्रमा सूर्यबाट ५।९ स्थानमा भए प्रश्नकर्ताको यात्रा तोकिएको दिशातिर हुँदैन । तीमध्ये जुन ग्रह धेरै बलियो अवस्थामा छ त्यसले यात्रीलाई आफ्नै दिशातिर लैजान्छ ।

प्रश्ने गम्यदिगीशात् खेटः पञ्चमगो यः ।
बोभूयाद् बलयुक्तः स्वमाशां नयतेऽसौ ॥७॥

भावार्थः- प्रश्नकालमा जानुपर्ने दिशाको मालिकबाट ५ औं स्थानमा जुन ग्रह बलियो भएर बसेको छ त्यसले प्रश्नकर्तालाई आफ्नै दिशामा लैजान्छ ।

सूर्य, तारा र यात्रा

धनुर्मेषसिंहेषु यात्रा प्रशस्ता शनिज्ञोशनोनाशिगे चैव मध्या ।
रवौ कर्ममीनालिसंस्थेऽतिदीर्घा जनुः पञ्चसप्तत्रिताराश्च नेष्टाः ॥८॥

भावार्थः- धनु-मेष-सिंह राशिको सूर्यमा यात्रा नगर्नू । शनि-बुध-शुक्रको राशि (१०।११।३।६।२।७) मा सूर्य हुँदा यात्रा मध्यम र कर्कट-मीन-वृश्चिक राशिको सूर्यमा गरिने लामो यात्रा फलविहीन हुन्छ । यात्राकालमा यात्रीको राशिनामबाट

१।३।५।७ औं नक्षत्रमा अर्थात् जन्मनक्षत्रबाट १।३।५।७।१०।१२।१४। १९।२१।२३।२५ औं नक्षत्रमा यात्रा नगर्नू ।

यात्रामा अशुभ तिथि

न षष्ठी न च द्वादशी नाष्टमी नो सिताद्या तिथिः पूर्णिमाऽमा न रिक्ता ।
हयादित्यमित्रेन्दुजीवान्त्यहस्त श्रवोवासवैरेव यात्रा प्रशस्ता ॥९॥

भावार्थः- षष्ठी, द्वादशी, अष्टमी, शुक्ल परेवा, पूर्णिमा, औंसी र रिक्ता तिथिमा यात्रा शुभ हुँदैन । अश्विनी, पुनर्वसु, अनुराधा, मृगशिरा, पुष्य, रेवती, हस्ता, श्रवण र धनिष्ठामा गरिने यात्रा शुभदायक हुन्छ ।

यात्रामा दिशा अनुसार निषिद्ध मुहूर्त्त

न पूर्वादिशि शक्रभे न विधुसौरिवारे तथा
न चाजपदभे गुरौ यमदिशीनदैत्येज्ययोः ।
न पाशिदिशि धातृभे कुजबुधेऽर्यमर्क्षे तथा
न सौम्यककुभि व्रजेत् स्वजयजीवितार्थी बुधः ॥१०॥

भावार्थः- धन, विजय र जीवन चाहने मनुष्यले ज्येष्ठा नक्षात्रमा र सोमबार-शनिबार पूर्वमा; पूर्वभाद्रपदा नक्षात्र र बिहीबार दक्षिणमा; रोहिणी नक्षात्र र आइतबार-शुक्रबार पश्चिममा तथा उत्तराफाल्गुनी नक्षात्र र मङ्गलबार-बुधबार उत्तर दिशामा यात्रा नगर्नू ।

यात्रा नक्षत्र र समय

पूर्वाह्णे ध्रुवमिश्रभैर्न नृपतेर्यात्रा न मध्याह्नके
तीक्ष्णाख्यैरपराह्णके न लघुभैर्नो पूर्वरात्रे तथा ।
मिश्राख्यैर्न च मध्यरात्रिसमये चोग्रैस्तथा नो चरै
रात्र्यन्ते हरिहस्तपुष्यशशिभिः स्यात् सर्वकाले शुभा ॥११॥

भावार्थः- ३ उत्तरा-रोहिणी-विशाखा-कृत्तिकामा पूर्वाह्नमा; मूल-ज्येष्ठा-आर्द्रा-अश्लेषामा मध्याह्नमा तथा हस्ता-अश्विनी-पुष्य- अभिजितमा अपराह्नमा यात्रा नगर्नू । मृगशिरा-रेवती-चित्रा-अनुराधामा रातको पहिलो प्रहरमा; ३ पूर्वा-भरणी-मघामा आधारातमा तथा स्वाती-पुनर्वसु-श्रवण-धनिष्ठा-शतभिषामा रातको अन्तिम प्रहरमा यात्रा गर्नु शुभ हुँदैन ।

यात्रा नक्षत्र र त्याज्य घडी

पूर्वाग्निपित्र्यान्तकतारकाणां भूपप्रकृत्युग्रतुरङ्गमाः स्युः ।
स्वातीविशाखेन्द्रभुजङ्गमानां नाड्यो निषिद्धा मनुसम्मिताश्च ॥१२॥

भावार्थः- तीनै पूर्वाको शुरुका १६ घडी, कृत्तिकाको शुरुका २१ घडी, मघाको शुरुका ११ घडी, भरणीको शुरुका ७ घडी, स्वाती-विशाखा-ज्येष्ठा-अश्लेषाको शुरुका १४ घडी यात्रामा निषिद्ध छ । बाँकी घडी शुभ हुन्छ ।

पूर्वार्द्धमाग्नेयमघानिलानां त्यजेद्धि चिह्नाहियमोत्तरार्द्धम् ।
नृपः समस्तां गमने जयार्थी स्वातीं मघां चोशनसो मतेन ॥१३॥

भावार्थः- विजय चाहने राजा वा रङ्कले कृत्तिका-मघा-स्वाती नक्षात्रको पूर्वार्द्ध तथा चित्रा-अश्लेषा-भरणीको उत्तरार्द्ध छोडदिनु अर्थात त्यसमा यात्रा नगर्नू । शुक्राचार्य स्वाती-मघा नक्षत्रको सबै भाग छोड्नु भन्दछन् ।

राहु र यात्रा

तमोभुक्ततारा: स्मृता विश्वसङ्ख्याः शुभो जीवपक्षो मृतश्चापि भोग्याः ।
तदाक्रान्तभं कर्तरीसंज्ञमुक्तं ततोऽक्षेन्दुसङ्ख्यं भवेद् ग्रस्तनाम ॥१४॥

भावार्थः- राहुले भोगेका १३ नक्षत्रलाई जीवपक्ष भनिन्छ । यी नक्षत्रमा यात्रा शुभ हुँदैन । राहुले भोग्य १३ नक्षत्रलाई मृतपक्ष भनिन्छ । यी नक्षत्रमा यात्रा शुभ हुन्छ । राहु जुन नक्षत्रमा हुन्छ त्यसलाई कर्तरी भनिन्छ तथा राहुबाट १५ औं नक्षत्रलाई ग्रस्त नक्षत्र भनिन्छ ।

मानिलिउँ राहु पुष्यमा छ-

जीवपक्ष (शुभ नक्षत्र) :- अश्लेषा-मघा-पू.फा.-उ.फा.-हस्ता-चित्रा- स्वाती-विशाखा-अनुराधा-ज्येष्ठा-मूल-पू.षा-उ.षा.

ग्रस्त नक्षत्र (अशुभ) :- अभिजित

मृतपक्ष (अशुभ नक्षत्र):- श्रवण-धनिष्ठा-शतभिषा-पू.भा.-उ.भा.-रेवती-अश्विनी-भरणी-कृत्तिका-रोहिणी-मृगशिरा-आर्द्रा-पुनर्वसु

चन्द्रसूर्य र यात्रा

मार्त्तण्डे मृतपक्षगे हिमकरश्चज्जीवपक्षे शुभा
यात्रा स्याद्विपरीतगे क्षयकरी द्वौ जीवपक्षे शुभा ।
ग्रस्तर्क्षं मृतपक्षतः शुभकरं ग्रस्तात्तथा कर्तरी
यायीन्दुः स्थितिमान् रविर्जयकरौ तौ द्वौ तयोर्जीवगौ ॥१५॥

भावार्थः- सूर्य मृतपक्ष र चन्द्र जीवपक्षमा भए यात्रा शुभ यसको विपरित भए अशुभ हुन्छ । दुवै जीवपक्षमा भए यात्रा शुभ र दुवै मृतपक्षमा भए विनाशकारी हुन्छ । मृतपक्षले ग्रस्त नक्षत्र र ग्रस्तबाट कर्तरी नक्षत्र शुभ हुन्छ । आक्रमण गर्ने राजा वा मुद्दाका स्वामी चन्द्र; आक्रमण गरिने राजा तथा प्रतिवादीको स्वामी सूर्य हुन्छन् । यदि चन्द्रसूर्य दुवै जीवपक्षमा भए आक्रमण गर्ने र मुद्दा हाल्नेले जित्दछन् । चन्द्रमा जीवपक्षमा भए मुद्दा हाल्नेले जित्दछ र आक्रमण गर्नेले हार्दछ । यदि सूर्य जीवपक्षमा भए स्थायी हार्दछ । सूर्यचन्द्र दुवै मृतपक्षमा भए दुवैको हार हुन्छ अर्थात लड्दालड्दै नाशिन्छन् ।

युद्धयात्रामा लाभदायक कुलाकुलसंज्ञक तिथि, बार र नक्षत्र

स्वात्यन्तकाहिवसुपौष्णकरानुराधा-
दित्यध्रुवाणि विषमास्तिथयोऽकुलाः स्युः ।
सूर्येन्दुमन्दगुरवश्च कुलाकुलाज्ञो
मूलाम्बुपेशविधिभं दशषड्विद्वतिथ्यः ॥१६॥
पूर्वाश्वीज्यमघेन्दुकर्णदहनद्वीशेन्द्रचित्रास्तथा
शुक्रारौ कुलसंज्ञकाश्च तिथयोऽर्काष्टिन्द्रवेदैर्मिताः ।

यायी स्यादकुले जयी च समरे स्थायी च तद्वत्कुले
सन्धिः स्यादुभयोः कुलाकुलगणे भूमीशयोर्युध्यतोः ॥१७॥

भावार्थः- स्वाती, भरणी, अश्लेषा, धनिष्ठा, रेवती, हस्ता, अनुराधा, पुनर्वसु, रोहिणी र तीन उत्तरा : यी बाह्र नक्षत्र; परेवा, तृतीया, पञ्चमी, सप्तमी, नवमी, एकादशी, त्रयोदशी, पूर्णिमा र औंसी : यी तिथि र आइतबार, सोमबार, शनिबार र बिहीबार : यी बार अकुलसंज्ञक हुन् । बुधबार तथा मूत्र, शतभिषा, आर्द्रा र अभिजित् : यी चार नक्षत्र अनि दशमी, षष्ठी, द्वितीया : यी तिथि यिनलाई कुलाकुल संज्ञक भनिन्छ । तीन पूर्वा, अश्विनी, पुष्य, मघा, मृगशिरा, श्रवण, कृत्तिका, विशाखा, ज्येष्ठा र चित्रा : यी बाह्र नक्षत्र; शुक्र र मङ्गलबार तथा द्वादशी, अष्टमी, चतुर्दशी र चतुर्थी तिथि : यिनलाई कुलसंज्ञक भनिन्छ । अकुलसंज्ञकमा युद्ध शुरु गर्ने यायी (घुमक्कड ?) राजा र कुलसंज्ञकमा युद्ध शुरु गर्ने स्थायी राजा विजयी हुन्छ । कुलाकुलसंज्ञकमा युद्ध शुरु गर्ने यायी स्थायी दुवै राजाका बीचमा सन्धि हुन्छ ।

चन्द्रसूर्य र यात्रा

स्युर्धर्मे दस्रपुष्योरगवसुजलपद्वीशमैत्राण्यथार्थे
याम्याजाङ्घ्रीन्द्रकर्णादितिपितृपवनोडून्यथो भानि कामे ।
वह्न्यार्द्राबुध्न्यचित्रानिर्ऋतिविधिभख्यानि मोक्षेथरोहि-
ण्यार्यम्णाप्येन्दुविश्वान्तिमभदिनकरर्क्षाणि पथ्यादिराहौ ॥१८॥

भावार्थः- पथिराहु चक्रमा धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष-यी ४ मार्ग बताइएको छ । यी मार्गमा ७-७ नक्षत्र हुन्छन् । अश्विनी-पुष्य-अश्लेषा-धनिष्ठा-शतभिषा-विशाखा र अनुराधा यी ७ नक्षत्र धर्ममार्गका हुन् । भरणी-पू.भा.- ज्येष्ठा-श्रवण-पुनर्वसु-

मघा र स्वाती अर्थमार्गका हुन् । कृत्तिका-आर्द्रा-उ.भा.-चित्रा-मूल-अभिजित् र पू.फा. : यी ७ नक्षत्र काममार्गका हुन् । रोहिणी-पू.षा.-मृगशिरा-रेवती-उ.षा.-उ.फा. : यी ७ नक्षत्र मोक्षमार्गका हुन् ।

धर्मगे भास्करे वित्तमोक्षे शशी वित्तगे धर्ममोक्षस्थितिः शस्यते ।
कामगे धर्ममोक्षर्थगः शोभनो मोक्षगे केवलं धर्मगः प्रोच्यते ॥१९॥

भावार्थः- धर्ममार्गमा सूर्य, अर्थ वा मोक्षमार्गमा चन्द्रमा भए वा अर्थमार्गमा सूर्य र धर्म वा मोक्षमार्गमा चन्द्रमा भए वा काममार्गमा सूर्य र धर्म-अर्थ-मोक्ष मार्गमा चन्द्रमा भए वा मोक्षमार्गमा सूर्य र धर्ममार्गमा चन्द्रमा भए यात्रा उत्तम हुन्छ । यसको उल्टो भए यात्रीको हानी हुन्छ ।

धर्ममार्गका नक्षत्र	अश्विनी	पुष्य	अश्लेषा	विशाखा	अनुराधा	धनिष्ठा	शतभिषा
अर्थमार्गका नक्षत्र	भरणी	पुनर्वसु	मघा	स्वाती	ज्येष्ठा	श्रवण	पू.भा.
काममार्गका नक्षत्र	पुनर्वसु	आर्द्रा	पू.फा.	चित्रा	मूल	अभिजित	उ.भा.
मोक्षमार्गका नक्षत्र	रोहिणी	मृगशिरा	उ.फा	हस्ता	पू.षा.	उ.षा.	रेवती

महिना अनुसार यात्रामा बार्नुपर्ने तिथिहरु

पौषे पक्षत्यादिका द्वादशैवं तिथ्यो माघादौ द्वितीयादिकास्ताः ।
कामात्तिस्रः स्युस्तृतीयादिवच्च याने प्राच्यादौ फलं तत्र वक्ष्ये ॥२०॥
सौख्यं क्लेशो भीतिरर्थागमश्च शून्यं नैःस्वं सिःस्वता मिश्रता च ।
द्रव्यक्लेशो दुःखमिष्टाप्तिरर्थो लाभः सौख्यं मङ्गलं वित्तलाभः ॥२१॥
लाभो द्रव्याप्तिर्धनं सौख्यमुक्तं भीतिर्लाभो मृत्युरर्थागमश्च ।
लाभः कष्टद्रव्यलाभौ सुखं च कष्टं सौख्यं क्लेशलाभौ सुखं च ॥२२॥

सौख्यं लाभः कार्यसिद्धिश्च कष्टं क्लेशः कष्टात्सिद्धिरर्थो धनं च ।
मृत्युर्लाभो द्रव्यलाभश्च शून्यं शून्यं सौख्यं मृत्युरत्यन्तकष्टम् ॥२३॥

भावार्थः- पुसमा परेवादेखिका १२ तिथि, माघमा द्वितीयादेखिका १२, फागुनमा तृतीया देखिका १२, चैत्रमा चतुर्थी देखिका १२, वैशाखमा पञ्चमी देखिका १२, जेठमा षष्ठी देखिका १२, असारमा सप्तमी देखिका १२, साउनमा अष्टमी देखिका १२, भदौमा नवमी देखिका १२, असौजमा दशमी देखिका १२, कात्तिकमा एकादशी देखिका १२ र मंसिरमा द्वादशी देखिका १२ तिथि तथा सबै महिनामा त्रयोदशी, चतुर्दशी र पूर्णिमालाई तृतीया, चतुर्थी र पञ्चमी समान सम्झी क्रमैले पूर्वादि दिशामा सौख्य, क्लेश, भीति, धनप्राप्ति, शून्य, निस्व, निस्व, मित्रता, वनक्लेश, दुःख, इष्टाप्ति, धन, लाभ, सौख्य, मङ्गल, धनाप्ति, लाभ, धनाप्ति, धन, सौख्य, भय, लाभ, मृत्यु, धनाप्ति, लाभ, कष्ट, धनाप्ति, सुख, कष्ट, सौख्य, क्लेशलाभ, सुख, सौख्य, लाभ, कार्यसिद्धि, कष्ट, क्लेश, कष्टसिद्धि, धनाप्ति, धन, मृत्यु, लाभ, धनलाभ, शून्य, शून्य, सौख्य, मृत्यु र कष्ट फल दिन्छन् ।

पुष	माघ	फा.	चैत्र	बैशा.	जेठ	असा.	श्राव.	भाद्र	असौ.	कार्ति.	मार्ग	पूर्व	दक्षिण	पश्चिम	उत्तर
१	२	३,१३	४,१४	५,१५	६	७	८	९	१०	११	१२	सौख्य	क्लेश	भीति	धनाप्ति
२	३,१३	४,१४	५,१५	६	७	८	९	१०	११	१२	१	शून्य	निस्व	निस्व	मित्रता
३,१३	४,१४	५,१५	६	७	८	९	१०	११	१२	१	२	वनक्लेश	दुःख	इष्ढाप्ति	धन
४,१४	५,१५	६	७	८	९	१०	११	१२	१	२	३,१३	लाभ	सौख्य	मङ्गल	धनाप्ति
५,१५	६	७	८	९	१०	११	१२	१	२	३,१३	४,१४	लाभ	धनाप्ति	धन	सौख्य
६	७	८	९	१०	११	१२	१	२	३,१३	४,१४	५,१५	भय	लाभ	मृत्यु	धनाप्ति
७	८	९	१०	११	१२	१	२	३,१३	४,१४	५,१५	६	लाभ	कष्ट	धनाप्ति	सुख
८	९	१०	११	१२	१	२	३,१३	४,१४	५,१५	६	७	कष्ट	सौख्य	क्लेशलाभ	सुख
९	१०	११	१२	१	२	३,१३	४,१४	५,१५	६	७	८	सौख्य	लाभ	कार्यसिद्धि	कष्ट
१०	११	१२	१	२	३,१३	४,१४	५,१५	६	७	८	९	क्लेश	कष्टसिद्धि	धनाप्ति	धन
११	१२	१	२	३,१३	४,१४	५,१५	६	७	८	९	१०	मृत्यु	लाभ	धनलाभ	शून्य
१२	१	२	३,१३	४,१४	५,१५	६	७	८	९	१०	११	शून्य	सौख्य	मृत्यु	कष्ट

तिथि, बार, नक्षत्र र यात्रा

तिथ्यृक्षवारयुतिरद्रिगजाग्नितष्टा
स्थानत्रयेऽत्र वियति प्रथमेऽतिदुःखी ।
मध्ये धनक्षतिरथो चरमे मृतिः स्यात्
स्थानत्रयेऽङ्कयुजि सौख्यजयौ निरुक्तौ ॥२४॥

भावार्थः- जुन बेला यात्राको दिन निश्चित गर्नु छ ,त्यस दिन अहिले जुन तिथि-बार-नक्षत्र छन् त्यसको संख्याको जोडलाई ३ ठाउँमा राख्नु । पहिलो ठाउँमा राखेकोलाई ७ ले भाग गरी शून्य शेष रहे यात्रामा यात्रीलाई दुःख हुन्छ । दोश्रो ठाउँकोलाई ८ ले भाग गर्दा शून्य शेष रहे यात्रीलाई धनको नोक्सान हुन्छ । तेश्रो ठाउँकोलाई ३ ले भागगर्दा शून्य शेष रहे यात्रीको मृत्यु हुन्छ । यदि तीनै ठाउँमा कुनै अङ्क शेष आए यात्रीलाई सुख, प्रसन्नता र विजयको प्राप्ति हुन्छ ।

महाडल योग र यात्रा

रवेर्भतोऽब्जभोन्मितिर्नगाावशेषिता द्व्यगा ।
महाडलो न शस्यते त्रिषण्मिता भ्रमो भवेत् ॥२५॥

भावार्थः- सूर्य जुन नक्षत्रमा रहन्छ त्यसलाई सूर्यको नक्षत्र भनिन्छ । सूर्यको नक्षत्रबाट चन्द्रमाको नक्षत्रसम्म गन्दा आएको संख्यालाई ७ ले भाग गर्दा २ वा ७ शेष रहन आए त्यो महाडल योग हुन्छ । यसमा यात्रा शुभ हुँदैन । ३ वा ६ शेष रहे भ्रम योग हुन्छ र यो पनि शुभ हुन्न ।

हिंवर योग र यात्रा

शशाङ्कभं सूर्यभतोऽत्र गण्यं पक्षादितिथ्या दिनवासरेण ।
युतं नवाप्तं नागशेषकं चेत् स्याद्धिंवरं तद् गमनेऽतिशस्तम् ॥२६॥

भावार्थः- सूर्यको नक्षत्रबाट चन्द्रमाको नक्षत्रसम्म गन्दा आएको संख्यामा पक्षादिबाट वर्तमान तिथिको संख्या र आइतबारबाट अहिलेको बारसम्मको संख्या जोडी ९ ले भागगर्दा ७ शेष रहन गए हिंवर नामको योग हुन्छ । यो योग यात्रामा अत्यन्त राम्रो हुन्छ ।

घात चन्द्रमाको बारना

भूपञ्चाङ्कद्वयङ्गदिग्वह्निसप्तवेदाष्टेशार्काश्च घाताख्यचन्द्रः ।
मेषादीनां राजसेवाविवादे वर्ज्यौ युद्धाद्ये च नान्यत्र वर्ज्यः ॥२७॥

भावार्थः- मेष आदि राशि हुनेहरुका लागि क्रमशः प्रथम (मेषका), पञ्चम (कन्याका), नवम (कुम्भका), दोश्रो (सिंहका), छैटौं (मकरका), दशौं (मिथुनका), तेश्रो (धनका), सातौं (वृषका), चौथो (मीनका), आठौं (सिंहका), एघारौं (धनुका) र बाह्रौं (कुम्भका) चन्द्रमा घात हुन्छ । यस्तो पर्दा राजसेवा र मुद्दामामिलामा बार्नू । अन्यत्र बार्न पर्दैन ।

यात्रा नक्षत्र र त्याज्य चरण

आग्नेयत्वाष्ट्रजलपपित्र्यवासवरौद्रभे ।

मूलब्राह्माजपादर्क्षे पित्र्यमूलाजभे क्रमात् ।।२८।।
रूपद्व्यग्न्यग्निभूरामद्व्यब्ध्यग्न्यब्धियुगाग्नयः ।
घातचन्द्रे धिष्ण्यपादा मेषाद् वर्ज्या मनीषिभिः ।।२९।।

भावार्थः- मेष आदि राशि हुनेहरुलाई क्रमैले कृत्तिकाको पहिलो चरण, चित्राको दोश्रो, शतभिषाको तेश्रो, मघाको तेश्रो, धनिष्ठाको पहिलो, आर्द्राको तेश्रो, मूलको दोश्रो, रोहिणीको चौथो, पूर्वाषाढाको तेश्रो, मघाको चौथो, मूलको चौथो र पूर्व भाद्रपदाको तेश्रो चरण चरणघात हुन्छ । यसमा यात्रा त्याज्य हुन्छ भनी मुनिहरु भन्दछन् ।

राशि अनुसार यात्रामा बार्नुपर्ने तिथिहरु

गोस्त्रीझषे घाततिथिस्तु पूर्णा भद्रा नृयुक्कर्कटकेऽथ नन्दा ।
कौर्प्याजयोर्नक्रघटे च रिक्ता जया धनुःकुम्भहरौ न शस्ताः ।।३०।।

भावार्थः- वृष-कन्या-मीन राशि हुनेका लागि ५।१०।१५ तिथि, मिथुन-कर्कट राशि हुनेका लागि २।७।१२ तिथि, वृश्चिक-मेष राशि हुनेका लागि १।६।११ तिथि, मकर-तुला राशि हुनेका लागि ४।९।१४ तिथि तथा धनु-कुम्भ-सिंह राशि हुनेका लागि ३।८।१३ तिथि घात तिथि हुन्छन् । घाततिथिमा यात्रा उत्तम हुँदैन ।

घातबार र यात्रा

नक्रे भौमो गोहरिस्त्रीषु मन्दश्चन्द्रो द्वन्द्वेऽर्कोऽजभे ज्ञश्च कर्के ।
शुक्रःकोदण्डालिमस्त्रेषु कुम्भजूके जीवो घातवारा न शस्ताः ।।३१।।

भावार्थः- मकर राशि हुनेका लागि मङ्गलबार, वृष-सिँह-कन्या राशि हुनेका लागि शनिबार, मिथुन राशि हुनेका लागि सोमबार, मेष राशि हुनेका लागि आइतबार, कर्कट राशि हुनेका लागि बुधबार, धनु-वृश्चिक-मीन राशि हुनेका लागि शुक्रबार तथा तुला-कुम्भ राशि हुनेका लागि बिहीबार घात बार हुन्छन् । घातबारमा यात्रा शुभ हुँदैन ।

राशि र यात्रा

मघाकरस्वातिमैत्रमूलश्रुत्यम्बुपान्त्यभम् ।
याम्यब्राह्मेशसापञ्च मेषादेर्घातभं न सत् ॥३२॥

भावार्थः- मेष आदि राशि हुनेका लागि क्रमैले मघा, हस्ता, स्वाती, अनुराधा, मूल, श्रवण, शतभिषा, रेवती, भरणी, रोहिणी, आर्द्रा र अश्लेषा नक्षत्र घातनक्षत्र हुन्छन् । यिनमा यात्रा नगर्नू ।

घातलग्न र यात्रा

भूमिद्व्यब्ध्यद्रिदिक्सूर्याङ्गाष्टाङ्केशाग्निसायकाः ।
मेषादिघातलग्नानि यात्रायां वर्जयेत् सुधीः ॥३३॥

भावार्थः- मेष आदि राशि हुनेका लागि क्रमैले मेष, मिथुन, कुम्भ, मकर, मेष, सिंह, मीन, मिथुन, सिंह, वृश्चिक, मेष कर्कट लग्न घातलग्न हुन्छन् । यिनमा यात्रा नगर्नू ।

बार्नुपर्ने कुरा	मेष	वृष	मिथुन	कर्कट	सिंह	कन्या	तुला	वृश्चिक	धनु	मकर	कुम्भ	मीन
घातलग्न १	१ मे.	२ मि.	४ कुं.	७ मक.	१० मे.	१२ सिं.	६ मीन	८ मिथुन	९ सिंह	११ वृश्चि.	३ मेष	५ कर्कट
घातलग्न २	मेष	वृष	कर्कट	तुला	मकर	मीन	कन्या	वृश्चिक	धनु	कुम्भ	मिथुन	सिंह
घातचन्द्र	मेष	कन्या	कुम्भ	सिंह	मकर	मिथुन	धनु	वृष	मीन	सिंह	धनु	कुम्भ
घातनक्षत्रको चरण	कृ.१	चि.२	शत.३	मघा ३	धनि.१	आर्द्रा ३	मूल २	रोहि.४	पू.भा.३	मघा ४	मूल ४	पू.भा.३
घाततिथि	१,६,११	५,१०,१५	२,७,१२	२,७,१२	३,८,१३	५,१०,१५	४,९,१४	१,६,११	३,८,१३	४,९,१४	३,८,१३	५,१०,१५
घातबार	आइत	शनि	सोम	बुध	शनि	शनि	बिही	शुक्र	शुक्र	मङ्गल	बिही	शुक्र
घातनक्षत्र	मघा	हस्ता	स्वाती	अनुराधा	मूल	श्रवण	शतभिषा	रेवती	भरणी	रोहिणी	आर्द्रा	अश्लेषा
घातमास	कात्तिक	मंसिर	पुष	माघ	फागुन	चैत	वैशाख	जेठ	असार	साउन	भदौ	असौज

यात्रामा योगिनी

नवभूम्यः शिववह्नयोऽक्षविश्वेऽर्ककृताः शक्ररसास्तुरङ्गतिथ्यः ।
द्विदिशोमावसवश्च पूर्वतः स्युस्तिथयः सम्मुखवामगा न शस्ताः ॥३४॥

भावार्थः- ९।१ तिथिको पूर्वमा, ११।३ तिथिको आग्नेयमा, ५।१३ तिथिको दक्षिणमा, १२।४ तिथिको नैऋत्यमा, १४।६ तिथिको पश्चिममा, ७।१५ तिथिको वायव्यमा, २।१० तिथिको उत्तरमा तथा ३०।८ तिथिको इशानमा योगिनीको वास हुन्छ । यात्रामा योगिनी सम्मुख वा बायाँ भए शुभ हुँदैन (दायाँ वा पछाडी भए शुभ) ।

काल र पाशमा यात्रा

कौबेरीतो वैपरीत्येन कालो वारेऽर्काद्ये सम्मुखे तस्य पाशः ।
रात्रावेतौ वैपरीत्येन गण्यौ यात्रायुद्धे सम्मुखे वर्जनीयौ ॥३५॥

भावार्थः- आइतबार उत्तर, सोमबार वायव्य, मङ्गलबार पश्चिम, बुधवार नैऋत्य, बिहीबार दक्षिण, शुक्रबार आग्नेय तथा शनिबार पूर्वमा कालको वास हुन्छ । कालको ठीक अगिल्तिर पाशको वास हुन्छ । रातमा काल र पाश दिनको ठीक उल्टो वास गर्दछन् । यी दुवै यात्रा र युद्ध-यात्रामा सामुन्ने भए वर्जित हुन्छ ।

यात्राको दिशा (कालदण्ड रेखा)

भानि स्थाप्यान्यब्धिदिक्षु सप्तसप्तानलर्क्षतः ।
वायव्याग्नेयदिक्संस्थं पारिघं नैव लङ्घयेत् ॥३६॥

भावार्थः- कृत्तिका नक्षत्रबाट शुरु गरी ७, ७ नक्षत्र पूर्वबाट चारै दिशामा स्थापना गर्नू । यसमा वायव्यबाट आग्नेयसम्म खिचिने रेखालाई कालदण्ड भनिन्छ । यात्रामा कालदण्ड नाघ्न हुँदैन ।

अग्नेर्दिशं नृप इयात्पुरुहूतदिग्भैरवं
प्रदक्षिणगता विदिशोऽथ कृत्ये ।
आवश्यकेऽपि परिघं प्रविलंघ्य गच्छे-
च्छूलं विहाय यदि दिक्तनुशुद्धिरस्ति ॥३७॥

भावार्थः- राजाले आग्नेयको यात्रा पूर्वका नक्षात्रमा, नैर्ऋत्यको यात्रा दक्षिणका नक्षात्रमा, वायव्यको यात्रा पश्चिमका नक्षात्रमा र ईशानको यात्रा उत्तरको नक्षात्रमा गर्नु पर्दछ । आवश्यक कार्य भए शूललाई छाडी यदि दिग्द्वार लग्न शुद्ध भए परिघदण्ड नाघी यात्रा गर्न सकिन्छ ।

पूर्व

	कृ.रो.मृ.आर्द्रा पुन.पुष्य आश्लेषा	
उत्तर ध.श.पू.भा.उ.भा.रे.अश्वि.भर.	कालदण्ड	म.पू.फा.उ.फा.हस्ता चि.स्वा.वि.
	श्रवण अभि.उ.षा.पू.षा.मू.ज्ये.अनु.	

यात्रामा शुभ नक्षत्र

मैत्रार्कपुष्याश्विनभैर्निरुक्ता यात्रा शुभा सर्वदिशासु तज्ज्ञैः ।

भावार्थः- अनुराधा, हस्ता, पुष्य, अश्विनी : यी चार नक्षात्रमा पण्डितहरु यात्रा उत्तम भनी बताउँदछन् ।

बक्री ग्रह र यात्रा

वक्री ग्रहः केन्द्रगतोऽस्य वर्गो लग्ने दिनं चास्य गमेर्निषिद्धम् ॥३८॥

भावार्थः- कुनै बक्री ग्रह वा कुनै बक्री ग्रहको वर्ग यात्रा-लग्नमा भए यात्रा निषिद्ध हुन्छ । बक्रीग्रहको बार पनि यात्राको लागि निषिद्ध छ

चन्द्रसूर्य र यात्रा

सौम्यायने सूर्यविधू तदोत्तरां प्राचीं व्रजेत् तौ यदि दक्षिणायने ।
प्रत्यग्यमाशां च तयार्दिवानिशं भिन्नायनत्वेऽथ वधोऽन्यथा भवेत् ॥३९॥

भावार्थः- सूर्यचन्द्र दुवै उत्तरायणमा भए उत्तर र पूर्व दिशामा तथा दुवै दक्षिणायनमा भए दक्षिण र पश्चिम दिशामा यात्रा गर्नू । दुवैको अयन फरकफरक भए सूर्यको अयनको दिशातिर दिनमा र चन्द्रको अयनको दिशातिर रातमा यात्रा गर्नू । यसको विपरित गरी रात र दिनमा यात्रा गर्दा यात्रीको हत्या हुन्छ ।

शुक्र ग्रह र यात्रा

उदेति यस्यां दिशि यत्र याति गोलभ्रमाद्वाथ ककुब्भसङ्घे ।
त्रिधोच्यते सम्मुख एव शुक्रो यत्रोदितस्तां तु दिशं न यायात् ॥४०॥

भावार्थः- शुक्र जुन दिशामा उदाएको छ वा गोलभ्रमणवंश उत्तर वा दक्षिण दिशामा भए वा कृत्तिका देखि मघासम्मका नक्षत्र पूर्वका, मघा देखि विशाखासम्मका नक्षत्र दक्षिणका, अनुराधा देखि श्रवणसम्मका नक्षत्र पश्चिमका र धनिष्ठादेखि भरणीसम्मका नक्षत्र उत्तरका दिग्नक्षत्र भनिन्छन् । यी नक्षत्रमा परिस्थितिवश जुन दिशामा छ त्यही अनुसार ३ किसिमका शुक्र हुन्छ । जुन दिशामा शुक्र छ त्यस दिशामा यात्रा नगर्नू ।

राजाको यात्रा

वक्रास्तनीचोपगते भृगोः सुते राजा व्रजन्याति वशं हि विद्विषाम् ।
बुधोऽनुकूलो यदि तत्र संचलन् रिपूञ्जयेन्नैव जयः प्रतीन्दुजे ॥४१॥

भावार्थ :- बक्री वा नीचस्थानमा शुक्र हुँदा यात्रा गर्ने राजा शत्रूका अधिनमा पुग्दछ । शुक्र बक्री भएपनि बुध अनुकूल वा पछि छ भने त्यसबेला यात्रा गर्ने राजाले शत्रुलाई अवश्य परास्त गर्दछ । तर बुध सामुन्ने भए जित हुँदैन ।

शुक्रदोषमा थप

यावच्चन्द्रः पूषभात्कृत्तिकाद्ये पादे शुकोऽन्धो न दुष्टोऽग्रदक्षे ।
मध्ये मार्गे भार्गवास्तेऽपि राजा तावत्तिष्ठेत्संमुखत्वेऽपि तस्य ॥४२॥

भावार्थः- रेवतिदेखि कृत्तिका नक्षत्रको पहिलो चरणसम्म चन्द्रमा रहँदासम्म शुक्र अन्धो हुन्छ । यसैले यसबेला शुक्र सामुन्ने भएको वा दाहिने भएकोमा कुनै दोष हुँदैन । यदि मार्गमै शुक्र अस्त भए जबसम्म उदय हुँदैन तबसम्म राजा त्यहीँ बस्नू । उदाउँदा सामुन्ने भएपनि जबसम्म पछाडि र देब्रे हुँदैन तबसम्म त्यहीँ बस्नू, अघि नबढ्नू ।

त्याज्य लग्न विशेष

कुम्भकुम्भांशकौ त्याज्यौ सर्वथा यत्नतो बुधैः ।
तत्र प्रयातुर्नृपतेरर्थनाशः पदे पदे ॥४३॥

भावार्थः- यात्राका कुनै पनि शुभ लग्नमा कुम्भको नवांश विद्वानले सधैं त्याग्नू । त्यसमा यात्रा गर्ने यात्रीको पाइलापाइलामा धन नाश हुन्छ ।

मीन, मीनको नवांशको फल र शुभलग्न

अथ मीनलग्न उत वा तदंशके चलितस्य वक्रमिह वर्त्म जायते ।
जनिलग्नजन्मभपति शुभग्रहौ भवतस्तदा तदुदये शुभो गमः ॥४४॥

भावार्थः- मीनलग्न वा कुनै पनि लग्नको मीन नवांशमा यात्रा गर्नेको बाटो टेढो हुन्छ । यात्रीको जन्मलग्न र जन्मराशिको मालिक दुवै शुभग्रह भएमा र लग्नमा बसेको बेलामा वा तिनको लग्नमा यात्रा शुभ हुन्छ ।

अरु अनिष्ट लग्न

जन्मराशितनुतोऽष्टमेऽथवा स्वारिभाच्च रिपुभे तनुस्थिते ।
लग्नगास्तदधिपा यदाऽथवा स्युर्गतं हि नृपतेर्मृतिप्रदम् ॥४५॥

भावार्थः- आफ्नो जन्मराशि वा जन्मलग्नबाट आठौं र आफ्नो शत्रुको जन्मराशि वा जन्मलग्नबाट छैटौं राशि यदि यात्रालग्नमा छ भने अथवा तिनको स्वामी यात्रालग्नमा बसेको भए त यात्रीको मृत्यु हुन्छ ।

चन्द्रमा र यात्रा

लग्ने चन्द्रे वापि वर्गोत्तमस्थे यात्रा प्रोक्ता वाञ्छितार्थैकदात्री ।
अम्भोराशौ वा तदंशे प्रशस्तं नौकायानं सर्वसिद्धिप्रदायि ॥४६॥

भावार्थः- यात्राको समयमा चन्द्रमा लग्नमा वा आफ्नो नवांशमा रहेको छ भने यात्रा सोचेजस्तै फल दिने हुन्छ । यदि लग्नमा जलचर (कर्कट,मीन,मकर) राशि वा जलचर राशिको नवांश भए डुङ्गाद्वारा गरिने यात्रा सफलता दायक हुन्छ ।

दिशा र यात्रा

द्विग्द्वारभे लग्नगते प्रशस्ता यात्राऽर्थदात्री जयकारिणी च ।
हानिं विनाशं रिपुतो भयं च कुर्यात् तथा दिक्प्रतिलोमलग्ने ॥४७॥

भावार्थः- पूर्व आदि दिशामा मेष आदि राशि दिग्द्वार राशि हुन् । पूर्वमा १।५।६, दक्षिणमा २।६।१०, पश्चिममा ३।७।११ र उत्तरमा ४।८।१२ दिग्द्वार राशि हुन् । यिनको लग्नमा गरिने यात्रा धन र जय प्रदायक हुन्छ । दिशाको विपरीत लग्नमा गरिने यात्रा हानिकारक, विनाशक र शत्रुबाट डर पैदा गराउने हुन्छ ।

अन्य यात्राको शुभ साइत

राशिः स्वजन्मसमये शुभसंयुतो यो
यः स्वारिभान्निधनगोऽपि च वेशिसञ्ज्ञ
लग्नोपगः स गमने जयदोऽथ भूप-
योगैर्गमो विजयदो मुनिभिः प्रदिष्टः ॥४८॥

भावार्थः- आफ्नो जन्मसमयमा शुभग्रहले युक्त राशि, शत्रुको जन्मराशि जन्मलग्नबाट आठौं स्थानको राशि वा सूर्यबाट दोश्रो राशि : यी ३ मध्ये कुनै राशि

यात्रालग्नमा परे यात्रा विजयदायक हुन्छ । जातकग्रन्थको राजयोगको यात्रा पनि विजयदायक हुन्छ भनी मुनिले भनेका छन् ।

दिशाका मालिक

सूर्यः सितो भूमिसुतोऽथ राहुः शनिः शशी ज्ञश्च बृहस्पतिश्च ।
प्राच्यादितो दिक्षु विदिक्षु चापि दिशामधीशाः क्रमतः प्रदिष्टाः ॥४९॥

भावार्थः- सूर्य, शुक्र, मङ्गल, राहु, शनि, चन्द्रमा, बुध र बृहस्पति यी क्रमैले पूर्व आदि दिशा र उपदिशाका स्वामी हुन् भनी बताइएको छ ।

राजाको युद्ध-यात्रा

केन्द्रे दिगधीशे गच्छेदवनीशः ।
लालाटिनि तस्मिन्नेयादरिसेनाम् ॥५०॥

भावार्थः- जुन दिशातिर यात्रा गर्ने हो त्यो दिशाका स्वामी केन्द्रमा भएका बेलामा राजाले यात्रा गर्नू । यदि दिशाका स्वामी लालाट योगकारी छन् भने त राजाले शत्रूका सेनामाथि आक्रमण नगर्नू ।

ललाट योग र यात्रा

प्राच्यादौ तरणिस्तनौ भृगुसुतो लाभव्यये भूसुतः
कर्मस्थोऽथ तमो नवाष्टमगृहे सौरिस्तथा सप्तमे ।

चन्द्रःशत्रुगृहात्मजेऽपि च बुधः पातालगो गीष्पति-
र्वित्तभ्रातृगृहे विलग्नसदनाल्लालाटिकाः कीर्तिताः ॥५१॥

भावार्थः- यात्रालग्नमा सूर्य भए पूर्वको, यात्रालग्नबाट ११।१२ को शुक्र आग्नेयको, १० को मङ्गल दक्षिण, ८।९ को राहु नैऋत्यको, ७ को शनि पश्चिमको, ५।६ को चन्द्रमा वायव्यको, ४ को बुध उत्तरको तथा २।३ को बृहस्पति ईशानको लालाटिक योग गर्दछ । यो योगमा यात्रा निषेध छ ।

यात्रामा बास

मृगे गत्वा शिवे स्थित्वादृतौ गच्छन् जयेद्रिपून् ।
मैत्रे प्रस्थाय शाक्रे हि स्थित्वा मूले व्रजंस्तथा ॥५२॥

प्रस्थाय हस्तेऽनिलतक्षधिष्ण्ये स्थित्वा जयार्थी प्रवसेद्द्विदैवे ।
वस्वन्त्यपुष्ये निजसीम्नि चैकरात्रौषितः क्ष्मां लभतेऽवनीशः ॥५३॥

भावार्थः- मृगशिरा नक्षत्रमा यात्रा शुरु गरी आर्द्रा नक्षत्रमा कसैका घरमा बास बसेर पुनर्वसु नक्षत्रमा त्यहाँबाट हिँड्नू । अथवा अनुराधा नक्षत्रमा घरबाट निस्की ज्येष्ठा नक्षत्रमा कतै बास बसेर मूल नक्षत्रमा त्यहाँबाट हिँड्नू र शत्रूलाई जित्नू । यसैगरी हस्ता नक्षत्रमा आफ्नो घरबाट यात्रामा निस्की चित्रा र स्वाती नक्षत्र हुँदासम्म कतै बास बसी विशाखा नक्षत्रमा त्यहाँबाट हिँड्नू । अथवा धनिष्ठा, रेवती वा पुष्य नक्षत्रमा आफ्नो घरबाट यात्रा शुरु गरी गाउँको सीमामा एक रात बास बसेर पुनः यात्रा शुरु गर्नू । यसरी यात्रा गर्दा राजाले शत्रूराज्य माथि जित हासिल गर्दछ ।

यात्राको समय

उषःकालो विना पूर्वां गोधूलिः पश्चिमां विना ।
विनोत्तरां निशीथः सन् याने याम्यां विनाऽभिजित् ॥५४॥

भावार्थः- उषाकालमा पूर्वलाई छोडी अरु दिशामा, गोधूलि समयमा पश्चिमलाई छोडी अरु दिशामा, आधारातमा उत्तर बाहेकका अरु दिशामा तथा अभिजित् मुहूर्तमा दक्षिण बाहेकका दिशामा यात्रा शुभ हुन्छ ।

लग्नका भावहरू

लग्नाद्भावाः क्रमाद्देहकोशधानुष्कवाहनम् ।
मन्त्रोऽरिर्मार्ग आयुश्च हृद्व्यापाराऽऽगमव्ययाः ॥५५॥

भावार्थः- लग्नमा क्रमैले देह, कोश, धानुष्क, वाहन, मन्त्र, अरि, मार्ग, आयु, हृदय, व्यापार र व्यय गरी १२ भाव हुन्छन् ।

यात्रामा ग्रहको फल

केन्द्रे कोणे सौम्यखेटाः शुभास्स्युर्याने पापास्त्र्यायषट्खेषु चन्द्रः ।
नेष्टो लग्नान्त्यारिरन्ध्रे शनिः खेऽस्ते शुक्रो लग्नेट् नगान्त्यारिरन्ध्रे ॥५६॥

भावार्थः- यात्रा लग्नबाट केन्द्र तथा त्रिकोणमा शुभग्रह र ३।६।१०।११ स्थानमा पापग्रह भए यात्रा फलदायी हुन्छ । त्यस्तै, १।१२।६।८ मा चन्द्रमा, १० मा शनि, ७ मा शुक्र तथा ७।१२।६।८ मा लग्नस्वामी हुनु यात्रामा शुभ हुँदैन ।

वर्ण अनुसार यात्राको साइत

योगात् सिद्धिर्धरणिपतीनामृक्षगुर्णरपि भूदेवानाम् ।
चौराणामपि शुभशकुनैर्वा भवति मुहूर्तादपि मनुजानाम् ।।५७।।

भावार्थः- क्षत्रीयको लग्नवशबाट, ब्राह्मणको चन्द्रताराबल सहितको वेधादिदोषरहित विहित नक्षत्रवशबाट, चोरको वक्ष्यमाण शुभ शकुनवशबाट र अरु सबैको शुभमुहूर्तवशबाट यात्रा उत्तम हुन्छ ।

राजाको युद्ध-यात्राका साइतहरू

सहजे रविर्दशमे शशी तथा शनिमङ्गलौ रिपुगृहे सितः सुते ।
हिबुके बुधो गुरुरपीह लग्नगः स जयत्यरीन् प्रचलितोऽचिरान्नृपः ।।५८।।

भावार्थः- लग्नबाट तेश्रो स्थानमा सूर्य, दशौं स्थानमा चन्द्रमा, छैटौं स्थानमा शनि र मङ्गल, पाँचौं स्थानमा शुक्र, चौथो स्थानमा बुध, लग्नमा बृहस्पति हुँदाको योगमा युद्धयात्रामा निस्किएको राजाले चाँडै शत्रूमाथि जित हासिल गर्दछ ।

भ्रातरि सौरिर्भूमिसुतो वैरिणि लग्ने देवगुरुः ।
आयगतेऽर्के शत्रुजयश्चेदनुकूलो दैत्यगुरुः ।।५९।।

भावार्थः- तेश्रो स्थानमा शनि, छैटौं स्थानमा मङ्गल, लग्नमा बृहस्पति, एघारौं स्थानमा सूर्य भई शुक्र पछाडि वा देब्रतिर हुँदाको योगमा युद्धयात्रामा निस्केका राजाको जित हुन्छ ।

तनौ जीव इन्दुर्मृतौ वैरिगोऽर्कः । प्रयातो महीन्द्रो जयत्येव शत्रून्॥६०॥

भावार्थः- लग्नमा बृहस्पति, आठौं स्थानमा चन्द्रमा, छैटौं स्थानमा सूर्य हुँदाको योगमा युद्धयात्रामा निस्कने राजाले अवश्य नै शत्रुलाई जित्दछ ।

लग्नगतः स्याद्देवपुरोधाः । लाभधनस्थैः शेषननभोगैः॥६१॥

भावार्थः- लग्नमा बृहस्पति, एघारौं र दोश्रो स्थानमा बाँकी सबै ग्रह हुँदाको योगमा युद्धयात्रामा निस्कने राजाले जित हासिल गर्दछ ।

द्यूने चन्द्रे समुदयगेऽर्के जीवे शुक्रे विदि धनसंस्थे ।
ईदृग्योगे चलति नरेशो जेता शत्रून् गरुड इवाहीन्॥६२॥

भावार्थः- सातौं स्थानमा चन्द्रमा, लग्नमा सूर्य तथा बृहस्पति तथा शुक्र र बुध अर्को स्थानमा हुँदाको योगमा युद्धयात्रामा निस्कने राजाले आफ्ना शत्रूलाई गरुडले सर्पलाई जितेझैं जित्दछ ।

वित्तगतः शशिपुत्रो भ्रातरि वासरनाथः ।
लग्नगते भृगुपुत्रे स्युः शलभा इव सर्वे॥६३॥

भावार्थः- दोश्रो स्थानमा बुध, तेश्रो स्थानमा सूर्य र लग्नमा शुक्र हुँदाको योगमा युद्धयात्रामा निस्कने राजाले अग्निले सलहलाई नाश गरेझैं शत्रुलाई नाश गर्दछ ।

उदये रविर्यदि सौरिररिगः शशी दशमेऽपि ।
वसुधापतिर्यदि याति रिपुवाहिनी वशमेति ॥६४॥

भावार्थः- लग्नमा सूर्य, छैटौं स्थानमा शनि र दशौं स्थानमा चन्द्रमा हुँदा युद्धयात्रामा निस्केको राजाका शत्रुका सेना अधिनमा हुने गर्दछन् ।

तनौ शनिकुजौ रविर्दशमभे बुधो भृगुसुतोऽपि लाभदशमे ।
त्रिलाभरिपुभेषु भूसुतशनी गुरुज्ञभृगुजास्तथा बलयुताः ॥६५॥

भावार्थः- लग्नमा शनि र मङ्गल, दशौं स्थानमा सूर्य तथा दशौं वा एघारौं स्थानमा बुध वा शुक्र हुँदाको योगमा युद्धयात्रामा निस्कने राजाको विजय हुन्छ । अथवा तेश्रो, छैटौं वा एघारौं स्थानमध्ये कुनैमा मङ्गल र शनिश्चर छन् तथा बृहस्पति, बुध र शुक्र बलियो भई कतै बसेका छन् भने उक्त योगमा युद्धयात्रामा निस्कने राजाले जित हासिल गर्दछ ।

समुदयगे विबुधगुरौ मदनगते हिमकिरणे ।
हिबुकगतौ बुधभृगुजौ सहजगताः खलखचराः ॥६६॥

भावार्थः- बृहस्पति लग्नमा, चन्द्रमा सातौं स्थानमा तथा बुध र शुक्र चौथो स्थानमा अनि पापग्रह तेश्रो स्थानमा हुँदा युद्ध यात्रामा निस्कने राजाको जित हुन्छ ।

त्रिदशगुरुस्तनुगो मदने हिमकिरणो रविरायगतः ।
सितशशिजावपि कर्मगतौ रविसुतभूमिसुतौ सहजे ॥६७॥

भावार्थः- लग्नमा बृहस्पति, सातौँ स्थानमा चन्द्रमा, एघारौँ स्थानमा सूर्य, दशौँ स्थानमा शुक्र र बुध तथा तेश्रो स्थानमा शनि र मङ्गल भएका बेलामा यात्रामा निस्कने राजाका शत्रु अधिनमा हुन्छन् ।

देवगुरौ वा शशिनि तनुस्थे वासरनाथे रिपुभवनस्थे ।
पञ्चमगेहे हिमकरपुत्रः कर्मणि सौरिः सुहृदि सितश्च ॥६८॥

भावार्थः- लग्नमा बृहस्पति वा शुक्र, छैटौँ स्थानमा सूर्य, पाँचौँ स्थानमा बुध, दशौँ स्थानमा शनि र चौथो स्थानमा शुक्र हुँदाको योगमा युद्ध यात्रामा निस्कने राजाको यात्रा आमा समान हितकारिणी हुन्छ अर्थात् वियदायक हुन्छ ।

हिमकिरणसुतो बली चेत्तनौ त्रिदशपतिगुरुर्हि केन्द्रस्थितः ।
व्ययगृहसहजारिधर्मस्थितो यदि च भवति निर्बलश्चन्द्रमाः ॥६९॥

भावार्थः- बुध बलियो भएर लग्नमा, बृहस्पति केन्द्रमा तथा निर्बल चन्द्रमा १२।३।६।९ मध्ये कुनै एकमा हुँदा यात्रामा निस्कने राजाको युद्धमा जित हुन्छ ।

अशुभखगैरनवाष्टमदस्थैर्हिबुकसहोदरलाभगृहस्थः ।
कविरिह केन्द्रगगीष्पतिदृष्टो वसुचयलाभकरः खलु योगः ॥७०॥

भावार्थः- ९।८।७ बाहेकका स्थानमा पापग्रह भई ४।३।११ मा बसेको शुक्रलाई बृहस्पतिले देख्दा यात्रा गर्नेले धनराशि प्राप्त गर्दछ ।

रिपुलग्नकर्महिबुके शशिजे परिवीक्षिते शुभनभोगमनैः ।
व्ययलग्नमन्मथगृहेषु जयः परिवर्जितेष्वशुभनामधरैः ॥७१॥

भावार्थः- ६।१० वा ४ स्थानमा भएको बुधलाई शुभग्रहले हेरेको छ अनि लग्न १२ र ७ बाहेकका स्थानमा शुभग्रह छन् भने उक्त योगमा यात्रामा निस्कने राजाले विजय प्राप्त गर्दछ ।

लग्ने यदि जीवः पापा यदिलाभे कर्मण्यपि चेद्राज्याधिगमः स्यात् ।
द्यूने बुधशुक्रौ चन्द्रो हिबुके वा तद्वत्फलमुक्तं सर्वैर्मुनिवर्यैः ॥७२॥

भावार्थः- लग्नमा बृहस्पति तथा ११।१० मा पापग्रह हुँदाको यात्राले राजालाई राज्य प्राप्त हुन्छ । बुध र शुक्र सातौं स्थानमा र चन्द्रमा चौथो स्थानमा हुँदा गरिने यात्रामा पनि राजालाई राज्य प्राप्त हुन्छ ।

रिपुतनुनिधने शुक्रजीवेन्दवो ह्यथ बुधभृगुजौ तुर्यगेहस्थितौ ।
मदनभवनगश्चन्द्रमा वाम्बुगः शशिसुतभृगुगुजान्र्गतश्चन्द्रमाः ॥७३॥

भावार्थः- लग्नमा बृहस्पति, छैटौं स्थानमा शुक्र, आठौं स्थानमा चन्द्रमा, चौथो स्थानमा बुध र शुक्र, सातौं स्थानमा चन्द्रमा अथवा चौथो स्थानका चन्द्रमा बुध र शुक्रका बीचमा हुँदाको योगमा गरिने यात्रा विजयदायक हुन्छ ।

सितजीवभौमबुधभानुतनूजास्तनुमन्मथारिहिबुकत्रिगृहे चेत् ।
क्रमतोऽरिसोदरखशात्रवहोराहिबुकायगैर्गुरुदिनेऽखिलखेटैः ॥७४॥

भावार्थः- लग्नमा शुक्र, सातौँ स्थानमा बृहस्पति, छैटौँ स्थानमा कङ्गल, चौथो स्थानमा बुध, तेश्रोमा शनि हुँदाको बिहीबार अथवा छैटौँमा सूर्य, तेश्रोमा चन्द्रमा, दशौँमा मङ्गल, छैटौँमा बुध, लग्नमा बृहस्पति, चौथोमा शुक्र र एघारौँमा शनि हुँदा गरिने यात्राले राजालाई जित दिन्छ ।

सहजे कुजो निधनगश्च भार्गवो मदने बुधो रविररौ तनौ गुरुः ।
अथ चेत्स्युरिज्यसितभानवो जलत्रिगता हि सौरिरुधिरौ रिपुस्थितौ ॥७५॥

भावार्थः- तेश्रोमा मङ्गल, आठौँमा शुक्र, सातौँमा बुध, छैटौँमा सूर्य र लग्नमा बृहस्पति हुँदा अथवा बृहस्पति, शुक्रर सूर्य चौथो वा तेश्रो स्थानमा भई शनि र मङ्गल छैटौँमा हुँदा गरिने यात्राले पनि राजालाई विजय दिन्छ ।

एको ज्ञेज्यसितेषु पञ्चमतपःकेन्द्रेषु योगस्तथा
द्वौ चेत्तेष्वधियोग एषु सकला योगाधियोगः स्मृतः ।
योगे क्षेममथाधियोगगमने क्षेमं रिपूणां वधं
चाथो क्षेमयशोऽवनीश्च लभते योगाधियोगे व्रजन् ॥७६॥

भावार्थः- ५।९।१।४।७।१० मा बुध, बृहस्पति र शुक्रमध्ये एक हुँदा त्यो योग हुन्छ । यिनमा दुई ग्रह एकसाथ वा बेग्लाबेग्लै हुँदा त्यो अधियोग हुन्छ । गिनमा तीन वटा ग्रह सँगै बैग्लाबेग्लै हुँदा त्यो योगाधियोग हुन्छ । योगमा यात्रा गर्नाले

कुशल, अधियोगमा यात्रा गर्नाले कुशल र शत्रुनाश तथा योगाधियोगमा यात्रा गर्नाले कुशल, यशप्राप्ति र पृथ्वीको प्राप्ति हुन्छ ।

यात्रामा शुभ तिथिहरु

इषमासि सिता दशमी विजया शुभकर्मसु सिद्धिकरी कथिता ।
श्रवणर्क्षयुता सुतरां शुभदा नृपतेस्तु गमे जयसन्किरी ॥७७॥

भावार्थः- असोज शुक्ल दशमीलाई विजया तिथि भनिन्छ । यो तिथि सबै शुभकर्ममा सफलता दिने हुन्छ भनिएको छ । यदि श्रवण नक्षत्रले सहित छ भने त झन् शुभ हुन्छ । राजाको यात्रामा विजय वा सम्झौता गराउने हुन्छ । वैश्य वर्ग यो तिथिलाई धेरै उत्तम मान्दछन् र धुमधामले लक्ष्मीको पूजा गर्दछन् ।

मनमा धुकचुक गरेर यात्रा नगर्नू

चेतोनिमित्तशकुनैरतिसुप्रशस्तैर्ज्ञात्वा विलग्नबलमुर्व्यधिपः प्रयाति ।
सिद्धिर्भवेदथ पुनः शकुनादितोऽपि चेतोविशुद्धिरधिका न च तां विनेयात् ॥७८॥

भावार्थः- चित्तको शुद्धि, अङ्ग फरफराउने आदि शुभ सङ्केत सहित लग्नको बल जानेर यदि राजा यात्रा गर्दछ भने सोचेको कार्यसिद्धि हुन्छ । यिनमा शुभ साइतभन्दा पनि चित्तको शुद्धि उत्तम मानिन्छ । यसैले शुभ साइत भएर पनि यदि चित्त शुद्धि छैन भने यात्रा नगर्नू ।

यात्रा गर्न नहुने दिन आदि

व्रतबन्धनदैवप्रतिष्ठाकरपीडोत्सवसूतकासमाप्तौ ।
न कदापि चलेदकालविद्युद्घनवर्षातुहिनेऽपि सप्तरात्रम् ॥७९॥

भावार्थः- उपनयनमा देवताको स्थापना गर्दा, विवाह-उत्सव आदिमा र जुठोसूतक छँदै कुनै पनि हालतमा यात्रा नगर्नू । त्यस्तै, कुसमयमा बिजुली चम्केमा वा पानी परेमा पनि १६८ घण्टासम्म यात्रा नगर्नू ।

यात्रा विशेष

महीपतेरेकदिने पुरात् पुरे यदा भवेतां गमनप्रवशेकौ ।
भवारशूलप्रतिशुक्रयोगिनीर्विचारयेन्नैवकदापि पण्डितः ॥८०॥

भावार्थः- राजा उही दिन यात्रामा निस्की एही दिन कतै प्रवेश गर्ने भए पण्डितले नक्षत्रशूल, वारशूल, सामुन्नेका शुक्र, योगिनी आदि कुरा हेर्नु पर्दैन पञ्चाङ्ग शुद्धि मात्र हेरी यात्राको व्यवस्था मिलाउनू ।

एकैदिनमा गरिने प्रवेश र यात्रा

यद्येकस्मिने दिवसे महीपतेर्निर्गमप्रवेशौ स्तः ।
तर्हि विचार्यः सुधिया प्रवशेकालो न यात्रिकस्तत्र ॥८१॥

भावार्थः- एकैदिन राजोको प्रवेश र यात्रा हुँदा त्यहाँ ज्योतिषीले प्रवेश समयको नै विचार गर्नू, यात्राकालको विचार गर्नु पर्दैन ।

यात्रामा तीन नवमीको दोष

प्रवेशान्निर्गमं तस्मात्प्रवेशं नवमे तिथौ ।
नक्षत्रे च तथा वारे नैव कुर्यात् कदाचन ॥८२॥

भावार्थः- यात्रामा निस्कँदा जुन नक्षत्र, तिथि र बार हुन्छ यात्राबाट घर फर्कँदा त्यसबाट नवौं नक्षत्र, तिथि र बार कहिल्यै नपार्नू । (कतै यी दुवै कार्यमा नवमी तिथि नपार्नू भनेर समेत अर्थ लगाइएको पाइन्छ) ।

यात्राकालको कर्तव्य

अग्निं हुत्वा देवतां पूजयित्वा नत्वा विप्रानर्चयित्वा दिगीशम् ।
दत्त्वा दानं ब्राह्मणेभ्ये दिगीशं ध्यात्वा चित्ते भूमिपालोऽधिगच्छेत् ॥८३॥

भावार्थः- आगोमा होम हाली, आफ्ना इष्ट देवदेवी, ब्राह्मणहरू र दिशाका मालिकहरूलाई पूजा गरी ब्राह्मणहरूलाई दान दिएर मनमा दिशाका मालिककलाई सम्झँदै राजाले यात्रा शुरु गर्नू ।

यात्रा गर्नु अघि खानमा बारना

कुल्माषांस्तिलतण्डुलानपि तथा माषांश्च गव्यं दधि
त्याज्यं दुग्धमथैणमांसमपरं तस्यैव रक्तं तथा ।
तद्वत् पायसमेव चाषपललं मार्गं च शाशं तथा
षाष्टिक्यं च प्रियङ्ग्वपूपमथवा चित्राण्डजान् सत्फलम् ॥८४॥
कौर्मं सारिकगौधिकं च पललं शाल्यं हविष्यं हया-
द्दृक्षे स्यात् कृसरान्नमुद्गमपि वा पिष्टं यवानां तथा ।

मत्स्यान्नं खलु चित्रितान्नमथ वा दध्यन्नमेवं क्रमाद्
भक्ष्याभक्ष्यमिदं विचार्य मतिमान् भक्षेत्तथाऽऽलोकयेत् ॥८५॥

भावार्थः- अश्विनीमा कुल्माष (आधा भिजेको जौ वा मास, चामल मिसिएको मास), भरणीमा तिल मिसिएको चामल, कृत्तिकामा मास, रोहिणीमा गाईको दही, मृगशिरामा गाईको घिउ, आर्द्रामा गाईको दूध, पुनर्वसुमा हरिणको मासु, पुष्यमा हरिणको रगत, अश्लेषामा खीर, मघामा चाष ठेउवाको मासु, पूर्वाफाल्गुनीमा मृगको मासु, उत्तराफाल्गुनीमा खरायोको मासु, हस्तामा सठियाधानको भात, चित्रामा कागुनु, स्वातीमा पुवा, विशाखामा चित्रविचित्र चराको मासु, अनुराधामा सुन्दर फल, ज्येष्ठामा कछुवाको मासु, मूलमा मैनाको मासु, पूर्वाषाढामा गोहीको मासु, उत्तराषाढामा दुम्सको मासु, अभिजित्मा हविष्यान्न, श्रवणमा खिचडी, धनिष्ठामा मुँगी, शतभिषामा जौको रोटी, पूर्वभाद्रपदामा माछाभात, उत्तरभाद्रपदामा खिचडी, रेवतीमा दहीभात-यि पदार्थलाई देश-जाति-समय अनुसार खान हुने नहुने विचार गरी जुन खान हुन्छ त्यो खाएर र जुन खान हुँदैन त्यसलाई हेरेर वा सम्झेर वा छोएर बुद्धिमानले यात्रा गर्नु पर्दछ ।

आज्यं तिलौदनं मत्स्यं पयश्चापि यथाक्रमम् ।
भक्षयेद् दोहदं दिश्यमाशां पूर्वादिकां व्रजेत् ॥८६॥

भावार्थः- पूर्वतिरको यात्रामा घिउ, दक्षिणमा तिल मिसिएको भात, पश्चिममा माछा र उत्तरमा दूध पिएर यात्रा गर्नू (९६ औं श्लोक अनुसारको दोष लाग्दैन) ।

रसालां पायसं काञ्चीं श्रृतं दुग्धं तथा दधि ।
पयोऽश्रृतं तिलान्नं च भक्षयेद् वारदोहदम् ॥८७॥

भावार्थः- आइतबार रसाला (दही,मह,चिनी,मरिच,अदुवा,अलैंची आदि मिसाएर बनाइएको अचार आदि), सोमबार खीर, मङ्गलवार हलुवा, बुधबार तातो दूध, बिहीबार दही, शुक्रबार काँचो दूध र शनिबार तिल मिसाइएको भात खाएर यात्रा गर्नु । यो आवश्यकता पर्दा वारशूलका लागि हो ।

पक्षादितोऽर्कदलतण्डुलवारिसर्पिः श्राणा हविष्यमपि हेमजलं त्वपूपम् ।
भुक्त्वा व्रजेद्रुचकमम्बु च धेनुमूत्रं यावान्नपायसगुडानसृगन्नमुद्गान् ॥८८॥

भावार्थः- परेवामा आँकको पात, द्वितीयामा चौलानी, तृतीयामा घिउ, चतुर्थीमा इमली, पञ्चमीमा मुँगी, षष्ठीमा सुनपानी, सप्तमीमा पुवा, अष्टमीमा रुचक (बिमिरो ?), नवमीमा शुद्ध जल, दशमीमा गहुँत, एकादशीमा जौको चामल, द्वादशीमा खीर, त्रयोदशीमा शखर, चतुर्दशीमा रगत र पूर्णिमामा मुँग-भात खाएर यात्रा गर्नु पर्दछ । तिथिदोषको निवारणका लागि तिथिदोहदको प्रयोग गर्नू ।

यात्रामा निक्लँदा गर्नुपर्ने साइत

उद्धृत्य प्रथमत एव दक्षिणाङ्घ्रिं
द्वात्रिंशत्पदमभिगत्य दिश्ययानम् ।
आरोहेत् तिलघृतहेमताम्रपात्रं
दत्त्वाऽऽदौ गणकवराय च प्रगच्छेद् ॥८९॥

भावार्थः- यात्राकालमा पहिले दाहिने गोडा उचालेर ३२ पाइला हिँड्नू । त्यसपछि जुन दिशामा यात्रा गर्ने हो त्यतातिर जानू । त्यसपछि ज्योतिषीलाई तिल, घिउ, सुन, तामाका भाँडा दान दिई जाने ठाउँतिर जानू ।

यात्रा गर्ने दिशा अनुसारका वाहन

प्राच्यां गच्छेद्गजेनैव दक्षिणस्यां रथेन हि ।
दिशि प्रतीच्यामश्वेन तथोदीच्यां नरैर्नृपः ॥९०॥

भावार्थः- राजाले पूर्वतिरको यात्रामा हात्ती, दक्षिणतिरको यात्रामा रथ, पश्चिमतिरको यात्रामा घोडा र उत्तरतिरको यात्रामा निस्कँदा नरवाहर (पालकी आदि) चढेर यात्रा गर्नू ।

यात्रामा निस्कँदाका नियम

देवगृहाद्वा गुरुसदनाद्वा स्वगृहान् मुख्यकलत्रगृहाद्वा ।

प्राश्य हविष्यं विप्रानुमतः पश्यन् श्रृण्वन् मङ्गलमेयात् ॥९१॥

भावार्थः- राजाले देवालय, गुरुको घर, आफू सुत्ने घर अथवा धेरै पत्नी भए मूल पत्नीको घरबाट संस्कार गरिएको अन्न खाई ब्राह्मणहरूको आज्ञा लिई मङ्गलदायक कुरा हेर्दै र मङ्गलदायक आवाज सुन्दै यात्रा शुरु गर्नू ।

यात्रामा ढिलाइ

कार्याद्यैरिह गमनस्य चेद् विलम्बो भूदेवादिभिरुपवीतमायुधञ्च ।
क्षौद्रं चामलफलमाशु चालनीयं सर्वेषां भवति यदेव हृत्प्रियं वा ॥९२॥

भावार्थः- यात्रा गर्ने समय निश्चय भएपछि कुनै कारणले यात्रा गर्न ढीला भए ब्राह्मणलाई जनै, क्षत्रीयलाई हतियार, वैश्यलाई मह तथा शुद्रलाई अमला प्रस्थानका क्रममा राखिदिनू अथवा जसलाई जे कुरा बढी प्यारो छ त्यही कुरा प्रस्थानका समयमा राखिदिनू ।

यात्राको परिभाषा

गेहाद् गेहान्तरमपि गमस्तर्हि यात्रेति गर्गः
सीम्नः सीमान्तरमपि भृगुर्बाणविक्षेपमात्रम् ।
प्रस्थानं स्यादिति कथयतेऽथो भरद्वाज एवं
यात्रा कार्या बहिरिह पुरात् स्याद्वसिष्ठो ब्रवीति ॥९३॥

भावार्थः- एक घरबाट अर्को घरमा जानुलाई यात्रा भनिन्छ भनी गर्गाचार्य भन्दछन् । भृगु एउटा सीमाबाट अर्को गाउँको सीमासम्म जानुलाई यात्रा भन्दछन् । फ्याँकिएको बाण जति पर गएर खस्दछ, त्यति पर जानुलाई यात्रा भनिन्छ भनी भारद्वाज भन्दछन् । यस्तै वसिष्ठको मतमा गाउँको सीमाभन्दा बाहिर जानु यात्रा हो ।

प्रस्थानमत्र धनुषां हि शतानि पञ्च केचिच्छतद्वयमुशन्ति दशैव चान्ये ।
सम्प्रस्थितो य इह मन्दिरतः प्रयातो गन्तव्यदिक्षु तदपि प्रयतेन कार्यम् ॥९४॥

भावार्थः- कोही आचार्य ५ सय धनुष (२ हजार हात) को दुरीको प्रस्थान राख्नु भन्दछन् । कोही २ सय धनुष (८ सय हात) को प्रस्थान राख्ने भन्दछन् । कसैले त १० धनुष (४० हात) को प्रस्थान राख्ने आदेश दिन्छन् । यात्रु जता जान चाहन्छ त्यही दिशामा जान कोशिस गर्नू ।

यात्रामा बास

प्रस्थाने भूमिपालो दशदिवसमभिव्याप्य नैकत्र तिष्ठेत्
सामन्त सप्तरात्रं, तदितरमनुजः पञ्चरात्रं तथैव ।
ऊर्ध्वं गच्छेच्छुभाहेऽप्यथ गमनदिनात् सप्तरात्राणि पूर्वं
चाशक्तौ तद्दिनेऽसौ रिपुविजयमना मैथुनं नैव कुर्यात्॥९५॥

भावार्थः- यात्राका क्रममा स्वतन्त्र राजा दश दिनभन्दा बढी एउटै स्थानमा नबस्नू । सामन्त राजा सात दिनभन्दा बढी एकै ठाउँमा नबस्नू । सामान्य व्यक्ति भए पाँच दिनभन्दा बढी नबस्नू । कुनै कारणले यी नियम पालना गर्न नसक्दा फर्केर पुनः घरमा आई शुभ मुहूर्त्तमा यात्रा शुरु गर्नू । युद्धमा जित हासिल गर्न चाहने राजाले यात्रामा निस्कनुभन्दा सात दिन अघिदेखि ग्राम्यधर्ममा संलग्न नहुनू । यसो गर्न नसके पनि यात्रामा निस्कने दिन भने कुनै पनि हालतमा स्त्री-समागम नगर्नू ।

यात्रामा निक्लनेले ध्यान दिनुपर्ने कुराहरू

दुग्धं त्याज्यं पूर्वमेव त्रिरात्रं क्षौरं त्याज्यं पञ्चरात्रं च पूर्वम् ।
क्षौद्रं तैलं वासरेऽस्मिन् वमिश्च त्याज्यं यत्नाद् भूमिपालेन नूनम्॥९६॥

भावार्थः- यात्रा गर्नुभन्दा ३ दिन अघिदेखि दूध पिउन, ५ रात अघिदेखि कपाल काट्न एवं यात्रा गर्ने दिन मह, तेल खान र वमन गर्न निश्चितरुपले त्याग्नू ।

खान नहुने कुरा खाएको फल

भुक्त्वा गच्छति यदि चेद् तैलगुडक्षारपक्वमांसानि ।
विनिवर्तते स रुग्णः स्त्रीद्विजमवमान्य गच्छतो मरणम् ॥९७॥

भावार्थः- जसले यात्राको दिन तेल, सखर तथा नुन आदि जस्ता क्षार पदार्थ तथा पकाइएको मासु खाएर यात्रा गर्दछ उ रोगी भएर फर्कन्छ । स्त्री तथा ब्राह्मणलाई अनादर गरी यात्रा गर्नेको मृत्यु हुन्छ ।

अकाल वृष्टिसम्बन्धी दोष

यदि मास्सु चतुर्षु पौषमासादिषु वृष्टिर्हि भवेदकालवृष्टिः ।

पशुमर्त्यपदाङ्किता न यावद् वसुधा स्यान्न हि तावदत्र दोषः ॥९८॥

भावार्थः- यदि पुसदेखि चैत महिनाभित्र पानी परे अकालवृष्टि भनिन्छ । तर जबसम्म पशु तथा मानिसका गोडाले पृथ्वीमा पाइला बन्दैन तबसम्म यो दोष हुँदैन । जब जमिनमा हिलो हुन्छ तब दोष हुन्छ ।

अकाल वृष्टिदोषको परिमाण र शान्ति

अल्पायां वृष्टौ दोषोऽल्पो भूयस्यां दोषो भूयान्
जीमूतानां निर्घोषे वृष्टौ वा जातायां भूपः ।
सूर्येन्द्वोर्विम्बे सौवर्णे कृत्वा विप्रेभ्यो दद्यात्
दुःशाकुन्ये साज्यं स्वर्णं दत्वा गच्छेत् स्वेच्छाभिः ॥९९॥

भावार्थः- कुबेलामा थोरै वर्षा भए कम र धेरै वर्षा भए बढी दोष हुन्छ । बेला न कुबेला बादल गर्जेमा वा पानी परेमा त्यो दोषलाई शान्त पार्न सुन वा चाँदीको सूर्य र चन्द्रमाको प्रतिमा बनाई ब्राह्मणलाई दान दिनु पर्दछ । यात्रामा अशुभ साइत देखिए घिउ र सुन दान दिई मन लागेको स्थानको यात्रा गर्नू ।

यात्रामा साइत

विप्राश्वेभफलान्नदुग्धदधिगोसिद्धार्थपद्माम्बरं
वेश्यावाद्यमयूरचाषनकुला बद्धैकपश्वामिषम् ।
सद्वाक्यं कुसुमेक्षुपूर्णकलशच्छत्राणि मृत्कन्यका
रत्नोष्णीषसीतोक्षमद्यससुतस्त्रीदीप्तवैश्वानराः ॥१००॥
आदर्शाञ्जनधौतवस्त्ररजका मीनाज्यसिंहासनं
शावं रोदनवर्जितं ध्वजमधुच्छागास्त्रगोरोचनम् ।
भारद्वाजनृयानपेदनिनदा माङ्गल्यगीताङ्कुशा
दृष्टाःसत्फलदाःप्रयाणसमये रिक्तो घटःस्वानुगः ॥१०१॥

भावार्थः- यात्राको बेला ब्राह्मण, घोडा, हाती, फल, अन्न, दूध, दही, गाई, सर्स्यूं, कमल, स्वच्छ वस्त्र, वेश्या, बाजा, मयूर, ठेउवा, नीलकण्ठ, न्याहुरीमुसो, बाँधिएको एउटा पशु, मासु, मङ्गल वचन, फूल, ऊखु, भरिएको गाग्रो, छाता, गिलो माटो, कुमारी केटी, रत्न, पगरी, सेतो साँढे, मदिरा, बालक लिएकी स्त्री, बलिरहेको आगो, ऐना, गाजल, धोइएको लुगा, धोबी, माछा, घिउ, सिंहासन, रुदन नभएको लाश, ध्वाजापताका, मह, बोको, हतियार, गोरोचन, भारद्वाज चरा, पालकी, वेदको ध्वनी, मङ्गल गीत, र अङ्कुश अगाडि देखिए शुभ हुन्छ र पछिल्तिर आउँदै गरेको रित्तो घडा पनि शुभ हुन्छ ।

वन्ध्याचर्मतुषास्थिसर्पलवणाङ्गारेन्धनक्लीबविट्-
तैलोन्मत्तवसौषधारिजटिलप्रवाट्तृणव्याधिताः ।
नग्नाभ्यक्तविमुक्तकेशपतितव्यङ्गक्षुधार्ता असृक्
स्त्रीपुष्पं सरठः स्वगेहदहनं मार्जारयुद्धं क्षुतम् ॥१०२॥
काषायी गुडतक्रपङ्कविधवा कुब्जाः कुटुम्बे कलि-
र्वस्त्रादेः स्खलनं लुलायसमरं कृष्णानि धान्यानि (दि) च ।
कार्पासं वमनं च गर्दभरवो दक्षेऽतिरुङ्गर्भिणी
मुण्डार्द्राम्बरदुर्वचोन्धबधिरोदक्या न दृष्टाः शुभाः ॥१०३॥

भावार्थः- बाँझी आइमाई, छाला, भूस, हाड, सर्प, नुन, अँगार, इन्धन (दाउरा आदि), नपुंसक, दिसा, तेल, पागल, चर्पी, औषधी, शत्रु, जटाधारी सन्यासी, घाँस, रोगी, नग्न व्यक्ति (वालक बाहेक), बुकुवा लगाएको, खुला कपाल, पतित, अङ्गहीन, भोकले पिडित मानिस, रगत, आईमाईको रज, छेपारो, आफ्नो घरको आगलागि, बिरालोको झगडा, हाच्छिउँ, गेरु कपडा लगाउने सन्यासी, सखर, मही, हिलो, विधवा, कुब्जो, पारिवारिक कलह, शरीरबाट कपडा खस्नु, भैंसी जुधेको, कालो धान-तिल-उडद आदि, कपास, वमन, दाहिनेतिरबाट आएको गधाको आवाज, अति रिसाहा, गर्भिणी स्त्री, कपाल खौरेको मानिस, भिजेको लुगा, गाली वा श्राप, अन्धो, बहिरो र परसरेकी आईमाई-यि कुरा यात्राको समयमा अगिल्तिर देखिए यात्रा शुभ हुँदैन, कष्ट हुन्छ वा असफलता हात लाग्छ ।

गोधाजाहकसूकराहिशशकानां कीर्तनं शोभनं ।
नो शब्दो न विलोकनं च कपित्रृक्षाणामतो व्यत्ययः ।

नद्युत्तारभयप्रवेशसमरे नष्टार्थसंवीक्षणे
व्यत्यस्ताः शकुना नृपेक्षणविधौ यात्रोदिताः शोभनाः ॥१०४॥

भावार्थः- गोही, कछुवा, सुँगुर, सर्प र खरायोको नाम सुन्नु वा भन्नु यात्रामा शुभ हुन्छ । तर यिनको आवाज सुन्नु वा यिनलाई देखिनु राम्रो हुँदैन । बाँदर र भालुको सम्बन्धमा भने यसको उल्टो हुन्छ । नदी तर्न, डराएर भाग्न, गृह प्रवेश गर्न तथा हराएका वस्तु खोज्ने खालका यात्रामा उल्टो साइत हुन्छ (अशुभ साइत शुभ हुन्छ) । राजाको दर्शन यात्रामा भने शुभ साइत शुभ र अशुभ साइत अशुभ नै हुन्छ ।

वामाङ्गे कोकिला पल्ली पोतकी सूकरी रला ।
पिङ्गला छुच्छुका श्रेष्ठाः शिवाः पुरुषसञ्ज्ञिताः ॥१०५॥

भावार्थः- कोइली, छेपारो, पोतकी ?, सुँगुर्नी, रल ।?, पिंगला ?, छुचुन्द्री, पोथी स्याल र पुरुषसंज्ञक चरा यात्रामा देब्रे परे उत्तम हुन्छ ।१०५।

छिक्करः पिक्कको भासः श्रीकण्ठो वानरो रुरुः ।
स्त्रीसञ्ज्ञकाःकाकऋक्षश्वानःस्युर्दक्षिणाःशुभाः॥१०६॥

भावार्थः- छिक्कर ?, पिक्कक ?, भास ?, श्रीकण्ठ ?, बाँदर, रुरु, स्त्रीनाका चरा, काग, भालु र कुकुर दाहिने देखिए शुभ हुन्छ ।१०६।

प्रदक्षिणगताः श्रेष्ठाः यात्रायां मृगपक्षिणः ।
ओजा मृगा वैजन्तोऽतिधन्या वामे खरस्वनः ॥१०७॥

भावार्थः- यात्रामा मृग र चरा देब्रेबाट दाहिनेतिर गएको देखिए उत्तम हुन्छ । मृग बिजोर भए झन शुभ हुन्छ । गधाको स्वर देब्रे भए शुभ हुन्छ ।१०७।

आद्येऽपशकुने स्थित्वा प्राणानेकादश व्रजेत् ।
द्वितीये षोडश प्राणांस्तृतीये न क्वचिद् व्रजेत्॥१०८॥

भावार्थः- यात्रामा पहिलो कुसाइतमा ११ र दोश्रो कुसाइतमा १६ पटक सास लिइन्जेल कुर्नू तर तेश्रो पटक कुसाइत परे यात्रा नगर्नू ।१०८।

यात्राबाट फर्की घर प्रवेश गर्दाको साइत

यात्रानिवृत्तौ शुभदं प्रवेशनं मृदु-ध्रुवैः क्षिप्र-चरैः पुनर्गमः ।
द्वीशेऽनले दारुणभे तथोग्रभे स्त्रीगेहपुत्रात्मविनाशनं क्रमात्॥१०९॥

भावार्थः- मृदु र ध्रुव संज्ञक नक्षत्रमा गृहप्रवेश शुभ हुन्छ । क्षिप्र र चर संज्ञक नक्षत्रमा गृहप्रवेश गरे पुनः यात्रा गर्नुपर्ने हुन्छ । यसैगरी विशाखामा प्रवेश गरे स्त्री-हानी, कृत्तिकामा घरको नाश, दारुण नक्षत्रमा पुत्र नाश र उग्र नक्षत्रमा प्रवशे गर्नाले आफ्नै नाश हुने सम्भावना हुन्छ ।

यात्रामा दोष

अयनर्क्षमासतिथिकालवासरोद्भवशूलसम्मुखसितज्ञदिक्कपाः ।
भृगुवक्रतादिपरिघाख्यदण्डका युवतीरजोऽप्यशुचितोत्सवादिकम्॥११०॥
मृतपक्षरिक्तरवितर्कसङ्ख्यका तिथयश्च सौरिरविभौमवासराः ।
अपि वामपृष्ठगविधुस्तथाडलो वसुपञ्चकाभिजिदथापि दक्षिणे॥१११॥

भावार्थः- अयनदोष, ऋक्षदोष, मासदोष, तिथिदोष, कालदोष, सन्मुख शुक्र-बुध-दिशेश, शुक्रको वक्रादि दोष, परिघदण्ड, स्त्रीको रजोदर्शन, सूतक, जुठो, विवाह, व्रतबन्ध, मृतपक्ष, रिक्ता, द्वादशी, षष्ठी, शनिबार, आइतबार, मङ्गलबार, देब्रे वा पछिल्तिरका चन्द्र-महाडल, दक्षिण यात्राको लागि धनिष्ठा आदि ५ नक्षत्र अभिजित मुहूर्त-यी सबै यात्रामा वर्जित हुन्छ ।

लग्नेजन्मर्क्षतन्वोर्मृतिगृहमहितर्क्षाच्च षष्ठं तदीशा
वा लग्ने कुम्भमीनर्क्षनवलवतनू चापि पृष्ठोदयं च ।
पृष्ठाशासंस्थमृक्षं दशमशनिरथो सप्तमे चापि काव्यः
केन्द्रे वक्राश्च वक्रिग्रहदिवसविवाहोक्तदोषाश्च नेष्टाः ॥११२॥

भावार्थः- आफ्नो जन्मराशि वा जन्मलग्नबाट आठौँ र शत्रुको जन्मलग्न, जन्मराशिबाट छैटौँ राशि वा त्यसको स्वामी यात्रा लग्नमा परे यात्रा त्याज्य हुन्छ । कुम्भ वा मीन राशि वा तिनको नवांश, पृष्ठोदय राशिहरु, पृष्ठ दिशाका राशिहरु, दशौँ स्थानको शनि, सातौँको शुक्र, केन्द्रमा वक्रीग्रह वा वक्रीग्रहको दिन तथा विवाहमा बताइएका सबै दोष यात्रामा वर्जित हुन्छ ।

इति मुहूर्त्तचिन्तामणौ यात्राप्रकरणं समाप्तम्

वास्तुप्रकरणम्

बस्ने गाउँको चयन

यद्भं द्व्यङ्कसुतेशदिङ्मितमसौ ग्रामः शुभो नामभात्
स्वं वर्गं द्विगुणं विधाय परवर्गाढ्यं गजैःशेषितम् ।
काकिण्यस्त्वनयोश्च तद् विवरतो यस्याधिकाः सोर्थदो-
ऽथ द्वारं द्विजवैश्यशूद्रनृपराशीनां हितं पूर्वतः ॥१॥

भावार्थः- बस्न चाहने व्यक्तिको नामराशिबाट जुन गाउँको राशि २।९।८।११।१० छ त्यो गाउँ उसका लागि उत्तम हुन्छ नत्र अशुभ हुन्छ । आफ्नो वर्गको संख्यालाई दोबर गरी गाउँको वर्गसंख्या जोडेर ८ ले भाग गर्दा जति शेष रहन्छ त्यो पुरुषको काकिणी संख्या हुन्छ । गाउँको वर्गसंख्यालाई दोबर गरी त्यसमा व्यक्तिको वर्गसंख्यालाई जोडेर ८ ले भाग गर्दा गाउँको काकिणी हुन्छ । यी दुई काकिणीमध्ये जुन धेरै हुन्छ त्यो धन दिने हुन्छ । गाउँको काकिणी अधिक भए त्यो गाउँ शुभ र नभए अशुभ समझिनू ।

गाउँमा बस्ने स्थानको चयन

गोसिंहनक्रमिथुनं निवसेन्न मध्ये ग्रामस्य पूर्वककुभोऽलिझषाङ्गनाश्च ।
कर्कौ धनुस्तुलमेषघटाश्च तद्वद्वर्गाःस्वपञ्चमपरा बलिनः स्युरैन्द्र्याः ॥२॥

भावार्थः- गाउँलाई नौ भाग लगाएको कल्पना गरी वृष-सिंह-मकर-मिथुन राशिका व्यक्तिले गाउँको बिचमा नबस्नू । त्यसैगरी पूर्व आदि दिशामा क्रमैले

८।१२।६।४।९।७।१।११ राशि हुनेले पूर्व देखि नैर्ऋत्य हुँदै क्रमशः बस्नु अशुभ हुन्छ । अकार आदि वर्ग पूर्व आदि दिशामा बलिया हुन्छन् र आफूबाट पाँचौं शत्रु हुन्छन् ।

क्षेत्रफल निकाल्ने तरिका

एकोनितेष्टर्क्षहता द्वितिथ्यो रूपोनितेष्टायहतेन्दुनागैः ।
युक्ता घनैश्चापि युता विभक्ता भूपाश्विभिः शेषमितो हि पिण्डः ॥३॥
स्वेष्टायनक्षत्रभवोथ दैर्घ्यहृत् स्याद् विस्तृतिर्विस्तृतिहृच्च दीर्घता ।

भावार्थः- इष्ट नक्षत्रको संख्यामा १ घटाएर आउने अङ्कलाई १५२ ले गुणन गर्नू । इष्ट आयको संख्यामा १ घटाएर ८१ ले गुणन गर्नू । दुवै गुणनफलको जोडमा १७ जोडी २१६ ले भाग गर्नू । जति शेष रहन्छ त्यही इष्ट नक्षत्र र इष्ट आयबाट उत्पन्न क्षेत्रफल हुन्छ । क्षेत्रफललाई लम्बाईले भाग गर्दा चौडाई र चौडाईले भाग गर्दा लम्बाई हुन्छ ।

गृहको क्षेत्रफल	(नक्षत्र संख्या—१)×१५२+(आयको संख्या—१)×८१+१७
	२१६

ढोकाको व्यवस्थापन

आया ध्वजो धूमहरिश्वगाखरेभध्वाङ्क्षकाः पिण्ड इहाष्टशेषिते ॥४॥
ध्वजादिकाः सर्वदिशि ध्वजे मुखं कार्यं हरौ पूर्वयमोत्तरे तथा ।
प्राच्यां वृषे प्राग्यमयोर्गजेऽथवा पश्चादुदक्पूर्वयमे द्विजादितः ॥५॥

भावार्थः- क्षेत्रफललाई ८ ले भागगर्दा बाँकी रहने शेष १ देखि क्रमैले ध्वज, धूम, सिंह, कुकुर, गाई, गधा, हाती र काक नामका आय हुन्छन् । ध्वज आय भए सबै दिशामा, सिंह आयमा पूर्व-दक्षिण-उत्तरमा, गौ आयमा पश्चिममा र हाती आयमा पूर्व-दक्षिणमा मूल ढोका बनाउनु राम्रो हुन्छ । त्यस्तै ब्राह्मणले ध्वज आयमा पश्चिमतिर, क्षत्रियले सिंह आयमा उत्तरतिर, वैश्यले गौ आयमा पूर्वतिर तथा शूद्रले हात्ती आयमा दक्षिणतिर घरको मूल ढोका बनाउनु उत्तम हुन्छ ।

गृहारम्भमा ग्रहबल

गृहेशतत्स्त्रीसुखवित्तनाशोऽर्केन्द्वीज्यशुक्रे विबलेस्तऽनीचे ।
कर्त्तुः स्थितिर्नो विधुवास्तुनोर्भे पुरःस्थिते पृष्ठगते खनिः स्यात् ॥६॥

भावार्थः- गृहारम्भका समयमा गृहस्वामीको जन्मराशिबाट गोचरोक्त विचारले यदि सूर्य निर्बल भए वा नीचराशि(तुला)का भए स्वामीको, चन्द्र निर्बल-अस्त-नीचराशि(वृश्चिक)का भए मालिक्नीको (अनुराधा बाहेक), बृहस्पति निर्बल-अस्त-नीचराशि(मकर)का भए मालिक-पुत्रको तथा शुक्र निर्बल-अस्त-नीचराशि(कन्या)का भए धनको नाश हुन्छ । त्यसैले गृहारम्भमा सूर्य, चन्द्र, बृहस्पति र शुक्र बलियो हुनु, उदाउनु र उच्च राशिमा वा उच्च राशिको नजिकमा हुनु आवश्यक हुन्छ । गृहारम्भकालिन चन्द्रमा र वास्तुको नक्षत्र घरको ढोकाको अघिल्तिर परे त्यो घरमा मालिकको स्थायी वास हुँदैन पछाडी परे चोरको डर हुन्छ ।

पूर्व

कृ. रो. मृ. आ. पुन. पु. आश्ले.

भ. म.

अ. पू.फा.

रे. उ.फा.

उ.भा. ह.

पू.भा. चि.

शत. स्वा.

ध. वि.

श्र. अभि. उ.षा. पू.षा. मू. ज्ये. अनु.

कृत्तिकाबाट ७ र अनुराधाबाट ७ नक्षत्रमा यदि गृहनक्षत्र र गृहारम्भ नक्षत्र परे पूर्वपश्चिम ढोका हुने भवनका लागि र मघाबाट ७ तथा धनिष्ठाबाट ७ नक्षत्रमा गृहनक्षत्र र गृहारम्भ नक्षत्र परे उत्तरदक्षिण ढोका हुने भवनका लागि अशुभ हुन्छ ।

गृहको कल्पित नक्षत्र जुराउने काम

भं नागतष्टं व्यय ईरितोऽसौ ध्रुवादिनामाक्षरयुक् सपिण्डः ।
तष्टो गुणैरिन्द्रकृतान्तभूपा ह्यंशा भवेयुर्न शुभोऽतकोऽत्र ॥७॥

भावार्थः- गृहको कल्पना गरिएको नक्षत्र संख्यालाई ८ ले भाग गरी जति शेष बच्दछ त्यसलाई व्यय भनिन्छ । व्ययमा १२।८-१० श्लोकमा भने बमोजिम ध्रुव, धान्य आदि गृहको नामाक्षर संख्या, पिण्ड संख्या र घरको क्षेत्रफल जोडी ३ ले भाग

१,२,३ शेष हुँदा क्रमैले इन्द्र, यम, भूपको भवनमा अंश हुन्छ । यमको अंश परे अनिष्टकारक हुन्छ ।

गृहको नाम

दिक्षु पूर्वादितः शालाध्रुवा भूद्वौ कृता गजाः ।
शालध्रुवाङ्कसंयोगः सैको वेश्म ध्रुवादिकम्॥८॥
तिथ्यर्काष्टाष्टिगोरुद्रशके नामाक्षरं त्रयम् ।
भूद्व्यब्धीष्वङ्गदिग्वह्निविश्वेषु द्वौ नगेऽब्धयः॥९॥
ध्रुवधान्ये जयनन्दौ खरकान्तमनोरमं सुमुखदुर्मुखोऽग्रं च ।
रिपुदं वित्तदं नाशं चाक्रन्दं विपुलविजयाख्यं स्यात्॥१०॥

भावार्थः- पूर्वमा घरको ढोका राख्ने भए शालाध्रुवाङ्क १, दक्षिणमा भए शालाध्रुवाङ्क २, पश्चिममा भए शालाध्रुवाङ्क ४ र उत्तरमा शालाध्रुवाङ्क ८ हुन्छ । जुन जुन दिशामा ढोका राख्ने हो त्यो त्यो दिशाको शालाध्रुवाङ्कको जोडमा १ जोडेर आउने अङ्क संख्या तुल्य नै त्यो घरको ध्रुवादि नाम हुन्छ ।८। १५।१२।८।१६।९।११।१४ औं घरको नाम ३ अक्षरको हुन्छ । १।२।४।५।६।१०।३।१३ औं घरको नाम २ अक्षरको र सातैं घरको नाम ४ अक्षरको हुन्छ । ध्रुव, धान्य, जय, नन्द, खर, कान्त, मनोरम, सुमुख, दुर्मुख, उग्र, रिपुद, वित्तद, नाश, आक्रन्द, विपुल र विजय : यी १६ क्रमैले गृहका नाम हुन् ।

गृहको क्षेत्रफलको आधारमा जुराउने काम

पिण्डे नवाङ्काङ्गगजाग्निनागनागाब्धिनागैर्गुणिते क्रमेण ।
विभाजिते नागनगाङ्कसूर्यनागर्क्षतिथ्यृक्षखभानुभिश्च ॥११॥
आयो वारोंऽशको द्रव्यमृणमृक्षं तिथिर्युतिः ।
आयुश्चाथ गृहेशर्क्षं गृहभैक्यं मृतिप्रदम् ॥१२॥

भावार्थः- घरको क्षेत्रफललाई ९ स्थानमा राख्नू । पहिलो स्थानको लाई ९ ले गुणन गरी ८ ले भाग गर्दा रहने शेष आय हुन्छ । यसै गरी दोश्रोलाई ९ ले गुणन गरी ७ ले भागगर्दा रहने शेष बार हुन्छ । तेश्रोलाई ६ ले गुणन गरी ९ ले भागगर्दा रहने शेष अंश हुन्छ । चौथोलाई ८ ले गुणन गरी १२ ले भागगर्दा रहने शेष द्रव्य हुन्छ । पाँचौंलाई ३ ले गुणन गरी ७ ले भागगर्दा रहने शेष ऋण हुन्छ । छैटौंलाई ८ ले गुणन गरी २७ ले भागगर्दा रहने शेष नक्षात्र हुन्छ । सातौंलाई ८ ले गुणन गरी १५ ले भागगर्दा रहने शेष तिथि हुन्छ । आठौंलाई ४ ले गुणन गरी २७ ले भागगर्दा रहने शेष विष्कम्भ आदि योग हुन्छ । नवौंलाई ८ ले गुणन गरी १२० ले भागगर्दा रहने शेष गृहायु हुन्छ । यसरी सबै विचार गरी गुण धेरै र दोष कम हुने क्षेत्रफल उत्तम हुन्छ ।

नक्षात्रानुसार गृहारम्भ मुहूर्त

गेहाद्यारम्भेऽर्कभाद्वत्सशीर्षे रामैर्दाहो वेदभैरग्रपादे ।
शून्यं वेदैः पृष्ठपादे स्थिरत्वं रामैः पृष्ठे श्रीयुगैर्दक्षकुक्षौ ॥१३॥
लाभो रामैः पुच्छगैः स्वामिनाशो वेदैर्नैःस्व्यं वामकुक्षौ मुखस्थैः ।
रामैः पीडा सन्ततं चार्कधिष्ण्यादश्वै रुद्रैर्दिग्भिरुक्तं ह्यसत्सत् ॥१४॥

भावार्थः- घरको आरम्भमा सूर्याक्रान्त नक्षत्रबाट चन्द्रमाको नक्षत्रसम्म गनेर पहिला ३ नक्षत्र वृषवास्तुको टाउकोमा कल्पना गर्नू । त्यसमा गृहारम्भ गर्नाले दाह हुन्छ । फेरी ४ नक्षत्र अगिल्लो पादमा शून्यफलप्रद हुन्छ । त्यसपछिका ४ नक्षत्र पछिल्लो पाउमा स्थिरता, फेरी ३ नक्षत्र पीठमा लक्ष्मीप्राप्ती, त्यसपछिका ४ नक्षत्र दाहिने कोखमा लाभप्रद, फेरी ३ नक्षत्र पुच्छरमा स्वामिनाश, त्यसपछिका ४ नक्षत्र देब्रे काखीमा निर्धनता, त्यसपछिका ३ नक्षत्र मुखमा सदा पीडा दिने हुन्छ । अर्थात सूर्यको नक्षत्रबाट ७।११।१० नक्षत्रमा गृहारम्भ गर्नाले क्रमशः अशुभ, शुभ, अशुभ फल हुन्छ ।

गृहद्वार, गृहरम्भ र सूतिका गृह

कुम्भेर्के फाल्गुने प्रागपरमुखगृहं श्रावणे सिंहकर्क्योः
पौषे नक्रे च याम्योत्तरमुखसदनं गोऽजगेऽर्के च राधे ।
मार्गे जूकालिगे सद्ध्रुवमृदुवरुणस्वातिवस्वर्कपुष्यैः
सूतीगेहं त्वदित्यां हरिभविधिभयोस्तत्र शस्तःप्रवेशः ॥१५॥

भावार्थः- कुम्भ राशिको सूर्य भए फागुनमा, कर्कट वा सिंह राशिको भए साउनमा तथा मकर राशिमा भए पुषमा घरको ढोका पूर्व वा पश्चिम दिशामा शुभ हुन्छ । यस्तै, मेष वा वृष राशिको सूर्य भए वैशाखमा तथा तुला वा वृश्चिक राशिको सूर्य भए मार्ग महिनामा उत्तर वा दक्षिणतिर ढोका बनाउनु उत्तम हुन्छ । तीनै उत्तरा, रोहिणी, मृगशिरा, रेवती, चित्रा, अनुराधा, शतभिषा, स्वाती, धनिष्ठा, हस्ता एवं पुष्य नक्षत्रमा घर बनाउन शुरु गर्नु उत्तम हुन्छ । पुनर्वसुमा सुतिकागृहको आरम्भ तथा श्रवण-अभिजितमा सूतिकागारमा प्रवेश उत्तम बताइन्छ ।

गृहराम्भको अर्को साइत

कैश्चिन्मेषरवौ मधौ वृषभगे ज्येष्ठे शुचौ कर्कटे
भाद्रे सिंहगते धटेऽश्वयुजि चोर्जेऽलौ मृगे पौषके ।
माघे नक्रघटे शुभं निगदितं गेहं तथोर्जे न सत्
कन्यायां च तपा धनुष्यपि न सत्कृष्णादिमासाद्भवेत् ॥१६॥

भावार्थः- कुनै आचार्यको मतमा सूर्य मेषमा भए चैत्रमा, वृषमा भए जेठमा, कर्कटमा भए असारमा, सिंहमा भए भदौमा, तुलामा भए असौजमा, वृश्चिकमा भए कात्तिकमा, मकरमा भए पुषमा तथा मकर वा कुम्भमा भए माघमा गृहारम्भ शुभ हुन्छ भन्ने छ ।

घर बनाउन शुरु गर्ने तिथि

पूर्णेन्दुतः प्राग्वदनं नवम्यादिषूत्तरास्यं त्वथ पश्चिमास्यम् ।
दर्शादितः शुक्लदले नवम्यादौ दक्षिणास्यं न शुभं वदन्ति ॥१७॥

भावार्थः- पूर्णिमादेखि कृष्ण अष्टमीसम्म पूर्व ढोकाको, कृष्णनवमी देखि चतुर्दशीसम्म उत्तर ढोकाको घर, औंसीदेखि शुक्लअष्टमीसम्म पश्चिम ढोकाको तथा शुक्लनवमीदेखि शुक्लचतुर्दशीसम्म दक्षिणतर्फ ढोका भएको घर बनाउनु पर्दछ ।

घर बनाउन शुरु गर्ने तिथि, लग्न र वार

भौमार्करिक्तामाद्यूने चरोनेऽङ्गे विपञ्चके: ।
व्यष्टान्त्यस्थैः शुभैर्गेहारम्भस्त्र्यायारिगैःखलैः ॥१८॥

भावार्थः- मङ्गल एवं आइतबार तथा रिक्ता-औंसी-परेवा बाहेकका तिथि, चर र सिंह बाहेकका लग्नमा, आठौं र बाह्रौं बाहेकका स्थानमा शुभग्रह हुँदा तथा ३।६।११ स्थानमा पापग्रह हुँदा घर बनाउन शुरु गर्नु उत्तम हुन्छ ।

खाल्टो खन्ने साइत

देवालये गेहविधौ जलाशये राहोर्मुखं शम्भुदिशो विलोमतः ।
मीनार्कसिंहार्कमृगार्कतस्त्रिभे खाते मुखात् पृष्ठविदिक्छुभा भवेत् ॥१९॥

भावार्थः- देवालयको मीन राशिदेखि, घरको सिंहराशिदेखि तथा जलाशयको आरम्भमा मकरबाट ३।३ राशिमा सूर्य रहँदा क्रमैले ईशानबाट उल्टो (ईशान, वायव्य, नैर्ऋत्य, आग्नेय) क्रममा राहुको मुख हुन्छ । राहुको पछिल्तिरको भागमा नै खाल्टो खन्न शुरु गर्नु पर्दछ ।

घरमा कुवाको निर्माण

कूपे वास्तोर्मध्यदेशेऽर्थनाशस्त्वैशान्त्यादौ पुष्टिरैश्वर्यवृद्धिः ।
सूनोर्नाशः स्त्रीविनाशो मृतिश्च सम्पत्पीडा शत्रुतः स्याच्च सौख्यम् ॥२०॥

भावार्थः- घरको बीचमा कुवा बनाइए धननाश, ईशानमा पुष्टि, पूर्वमा ऐश्वर्य वृद्धि, आग्नेयमा पुत्रनाश, दक्षिणमा स्त्रीनाश, नैर्ऋत्यमा मृत्यु, पश्चिममा सम्पत्ति, वायव्यमा शत्रुपिडा र उत्तरमा सुख प्राप्त हुन्छ ।

घरमा भान्छा आदि कोठाको निर्माण

स्नानाग्निपाकशयनास्त्रभुजश्च धान्यभाण्डारदैवतगृहाणि च पूर्वतः स्युः ।
तन्मध्यतस्तु मथनाज्यपुरीषविद्याभ्यासाख्यरोदनरतौषधसर्वधाम ॥२१॥

भावार्थः- वास्तुभूमीको पूर्वतिर स्नानागार, आग्नेयमा भान्छा, दक्षिणमा शयनकक्ष, नैऋत्यमा शस्त्रागार, पश्चिममा भोजन, वायव्यमा अन्नागार, उत्तरमा भण्डार र ईशानमा देवगृह बनाउनु पर्दछ । पूर्व-आग्नेयका बीचमा मन्थन (दही,दूध) गृह, आग्नेय-दक्षिणको बीचमा घिउको, दक्षिण-नैर्ऋत्यको बिचमा विद्याभ्यासको, पश्चिम-वायव्यको बीचमा रोदनगृह, वायव्य-उत्तरको बीचमा मैथुनगृह, उत्तर-ईशानको बीचमा सर्वसङ्ग्रह र औषधालय बनाउनु पर्दछ । (घर बनाउन पैसा वा जग्गा थोरै भए सुविधा अनुसारको घर बनाउनु उत्तम हुन्छ : अल्पे शक्तिभुवो यथारुचि गृह कुर्यात् ।)

पूर्व

देवता	सर्वसङ्ग्रह	स्नान	मथन	पाक
ओखतीमुलो				घिउभण्डार
भण्डार		आँगन		शयनस्थल
स्त्रीप्रसङ्ग				चर्पी
अन्न	सुत्ने	भोजन	विद्या अभ्यास	हातहतियार

घरको आयु

जीवार्कविच्छुक्रशनैश्चरेषु लग्नारिजामित्रसुखत्रिगेषु ।
स्थितिः शतं स्याच्छरदां सिताकरिज्ये तनुत्र्यङ्गसुते शते द्वे ॥२२॥
लग्नाम्बरायेषु भृगुज्ञभानुभिः केन्द्रे गुरौ वर्षशतायुरालयः ।
बन्धौ गुरुर्व्योम्नि शशी कुजार्कजौ लाभे तदाऽशीतिसमायुरालयः ॥२३॥

भावार्थः- गृहारम्भको बेलामा लग्नमा बृहस्पति, छैटौंमा सूर्य, सातौंमा बुध, चौथोमा शुक्र र तेश्रोमा शनि भए त्यो घरको स्थिति १०० वर्षको हुन्छ । लग्नमा शुक्र, तेश्रोमा सूर्य, छैटौंमा मङ्गल र पाँचौंमा बृहस्पति भए त्यो घरको स्थिति २०० वर्षको हुन्छ । गृहारम्भको बेलामा लग्नमा शुक्र, दशौंमा बुध, एघारौंमा सूर्य र केन्द्रमा बृहस्पति भए त्यो घरको स्थिति १०० वर्षको हुन्छ । चौथो स्थानमा बृहस्पति, दशौंमा चन्द्रमा, एघारौंमा मङ्गल र शनि दुवै भए त्यो घरको अवधि ८० वर्षको हुन्छ ।

घरमा लक्ष्मीको वास

स्वोच्चे शुक्रे लग्नगे वा गुरौ वेश्मगतेथवा ।
शनौ स्वोच्चे लाभगे वा लक्ष्म्या युक्तं चिरं गृहम् ॥२४॥

भावार्थः- लग्नमा आफ्नो उच्चराशि(मीन)को शुक्र, चौथोमा आफ्नो उच्चराशि(कर्कट)को बृहस्पति तथा लाभस्थानमा आफ्नो उच्चराशि(तुला)को शनि भएको अवस्थामा शुरु गरिएको घर लामो समयसम्म लक्ष्मीले युक्त भई रहन्छ ।

घर अरुको हातमा जाने साइत

द्यूनाम्बरे यदैकोऽपि परांशस्थो ग्रहो गृहम् ।
अब्दान्तः परहस्तस्थं कुर्याच्चेद्वर्णपोऽबलः ॥२५॥

भावार्थः- आफ्नो शत्रुग्रहको नवमांशमा रहेको एउटा ग्रह पनि यदि गृहारम्भ लग्नबाट ७ वा १० स्थानमा बसेको भए तथा त्यो (गृहपति) को वर्णको स्वामी निर्बल छ भने त्यो स्थितिमा बनेको घर १ वर्ष भित्रै अर्काको हातमा जान्छ अर्थात त्यो घरको मालिक अर्को हुन्छ ।

शुभ साइतमा बनाइएको घरका गुण

पुष्यध्रुवेन्दुहरिसर्पजलैः सजीवैस्तद्वासरेण च कृतं सुतराज्यदं स्यात् ।
द्वीशाश्वितक्षिवसुपाशिशिवैः सशुक्रैर्वारे सितस्य च गृहं धनधान्यदं स्यात् ॥२६॥

भावार्थः- पुष्य, तीनै उत्तरा, रोहिणी, मृगशिरा, श्रवण, अश्लेषा र पूर्वाषाढा : यी ९ मध्ये कुनै नक्षत्रमा बृहस्पति भई बिहिबार परेको योगमा शुरु गरिएको घरले सन्तान र राज्य दिन्छ । विशाखा, अश्विनी, चित्रा, धनिष्ठा, शतभिषा र आर्द्रा : यी ६ मध्ये कुनैमा शुक्र छ र शुक्रबार नै परेको छ भने त्यसबेला बनेको घरले धनधान्य दिन्छ ।

सारैः करेज्यान्त्यमघाम्बुमूलैः कौजेऽह्नि वेश्माग्निसुतार्तिदं स्यात् ।
सज्ञैः कदास्रार्यमतक्षहस्तैर्ज्ञस्यैव वारे सुखपुत्रदं स्यात् ॥२७॥

भावार्थः- मङ्गलग्रहले युक्त हस्ता, पुष्य, रेवती, मघा, पूर्वाषाढा र मूल नक्षत्रमध्ये कुनै नक्षत्रमा मङ्गलबार नै बनाउन शुरु गरिएको घरले गृहस्वामीलाई अग्निभय र पुत्र-कष्ट दिन्छ । बुधले युक्त रोहिणी, अश्विनी, उत्तरा फाल्गुनी, चित्रा र हस्ता नक्षत्रमा बनाउन शुरु गरिएको घरले गृह-सुख र पुत्र-सुख दिन्छ ।

अजैकपादहिर्बुध्न्यशक्रमित्रानिलान्तकैः ।
समन्दैर्मन्दवारे स्याद् रक्षोभूतयुतं गृहम् ॥२८॥

भावार्थः- पूर्वभाद्रपदा, उत्तरभाद्रपदा, ज्येष्ठा, अनुराधा, स्वाती, भरणी : यी ६ मध्ये कुनै नक्षत्रमा शनि भई शनिबार पनि परेको समयमा बनाउन शुरु गरिएको घर राक्षस, भूत र पिशाचको वासस्थान हुन्छ ।

घरको ढोका

सूर्यर्क्षाद्युगभैः शिरस्यथ फलं लक्ष्मीस्ततः क्रोणभै-
र्नागैरुद्वसनं ततो गजमितैः शाखासु सौख्यं भवेत् ।
देहल्यां गुणभैर्मृतिर्गृहपतेर्मध्यस्थितैर्वेदभैः
सौख्यं चक्रमिदं विलोक्य सुधिया द्वारं विधेयं शुभम् ॥२९॥

भावार्थः- सूर्यको नक्षत्रबाट आजको नक्षत्रसम्म गनेर ४ वटा नक्षत्र शिरमा (ढोकाको) राख्नू जसमा ढोका बनाउँदा लक्ष्मी प्राप्ती हुन्छ । त्यसपछिका ८ नक्षत्र चार कुनामा राख्नू त्यसमा ढोका राख्दा घर बाहिरै बस्न मनलाग्ने हुन्छ । त्यसपछिका ८ नक्षत्र दुवै हातमा स्थापना गर्नू, त्यसमा ढोका राखे त्यो घरमा बस्ने सदा सुखी हुन्छन् । त्यसपछि ३ नक्षत्र ठेलाका हुन्, त्यसमा ढोका राखे

गृहपतिको मृत्यु हुन्छ । त्यसपछिका ४ नक्षत्र बीचमा हुन्छ र त्यसमा ढोका राखे सुख मिल्छ ।

इति मुहूर्त्तचिन्तामणौ वास्तुप्रकरणं समाप्तम्

गृहप्रवेशप्रकरण

गृहप्रवेश मुहूर्त्त

सौम्यायने ज्येष्ठतपोऽन्त्यमाधवे यात्रानिवृत्तौ नृपतेर्नवे गृहे ।
स्याद् वेशनं द्वाःस्थमृदुध्रुवोडुभिजन्मर्क्षलग्नोपचयोदये स्थिरे

भावार्थः- उत्तरायणमा; जेठ, माघ, फागुन र वैशाख महिनामा; घरको ढोकाको सामुन्नेका नक्षत्रमा; ध्रुव र मृदुसंज्ञक नक्षत्रमा; कर्ताको जन्मराशि एवं जन्मलग्नबाट उपचय (३।६।१०।११) राशि हुने तथा स्थिरराशि (२।५।८।११) भएको लग्नमा राजा यात्राबाट फर्की दरबारमा छिर्न तथा नयाँ बनाएको घरमा प्रवेश गर्नु उत्तम हुन्छ ।

पुरानो नाशिएर नयाँ बनाइएको घरमा प्रवेश मुहूर्त

जीर्णे गृहेऽग्न्यादिभयान्नवेऽपि मार्गोर्जयोः श्रावणिकेऽपि सत् स्यात् ।
वेशोऽम्बुपेज्यानिलवासवेषु नावश्यमस्तादिविचारणाऽत्र ॥२॥

भावार्थः- पुरानो तथा आगो-जल-वायु-राजाबाट नष्ट भई नयाँ बनाइएको घरमा मार्ग-कार्तिक-साउन-वैशाख-जेठ-माघ-फागुनमा, शतभिषा-पुष्य- स्वाती-धनिष्ठा नक्षत्रमा प्रवेश गर्नु उत्तम हुन्छ । यस्तोमा बृहस्पति-शुक्र अस्त-वाल्य-वृद्धत्व, सिंह-मकरको बृहस्पति लुप्त संवत्सर आदि दोष विचार गर्न आवश्यक छैन ।

घरमा प्रवेश गर्नु अघि वास्तुपूजा र भूतबलि

मृदुध्रुवक्षिप्रचरेषु मूलभे वास्त्वर्चनं भूतबलिं च कारयेत् ।
त्रिकोणकेन्द्रायधनत्रिगैः शुभैर्लग्ने त्रिषष्ठायगतैश्च पापकैः ॥३॥

भावार्थः- गृहप्रवेश अघि मृगशिरा, रेवती, चित्रा, अनुराधा, तीनै उत्तरा, रोहिणी, हस्ता, अश्विनी, पुष्य, स्वाती, पुनर्वसु, श्रवण, धनिष्ठा, शतभिषा र मूल नक्षत्रमा वास्तुपूजा र भूतबलि गर्नु पर्दछ । वास्तुपूजा पछि लग्नबाट केन्द्र, त्रिकोण तथा ११।२।३ मा शुभग्रह भएका लग्नमा, ३।६।११ मा पापग्रह भएको अवस्थामा...।

शुद्धाम्बुरन्ध्रे विजनुर्भमृत्यौ व्यर्कारिरिक्ताचरदर्शचैत्रे ।
अग्रेऽम्बुपूर्णं कलशं द्विजाँश्च कृत्वा विशेद्वेश्म भकूटशुद्धम् ॥४॥

भावार्थः- ...४।८ स्थान शुद्ध हुँदा (यिनमा कुनै ग्रह नहुँदा), ग्रहस्वामीको जन्मराशि तथा जन्मलग्नबाट आठौं राशिको प्रवेश लग्न नभएका अवस्थामा; आइतबार र मङ्गलबार नहुँदा, रिक्तातिथि नपर्दा, चरलग्न नपर्दा, औंसी र चैत महिनालाई छाडी अन्य तिथि बार आदिमा जजमानको भकूट शुद्ध हुँदा जलले भरिएका कलश र ब्राह्मणजनलाई अगि लगाई घरमा प्रवेश गर्नु शुभ हुन्छ ।

वामो रविर्मृत्युसुतार्थलाभतोऽर्के पञ्चभे प्राग्वदनादिमन्दिरे ।
पूर्णातिथौ प्राग्वदने गृहे शुभो नन्दादिके याम्यजलोत्तरानने ॥५॥

भावार्थः- पूर्वतिर मूल ढोका भएको घरमा प्रवेश गर्न आठौंदेखि पाँच स्थान (८।९।१०।११।१२) मा, दक्षिण फर्केकाको पाँचौंबाट ५ स्थान (५।६।७।८।९)

मा, पश्चिम फर्केकाको दोश्रोबाट ५ स्थान (२।३।४।५।६) मा तथा उत्तर फर्केका घरमा प्रवेश गर्न एघारौंबाट ५ स्थान (११।१२।१।२।३) मा सूर्य भए वामरवि हुन्छ । प्रवेशमा वामरवि अति शुभ हुन्छ । पूर्णातिथिमा पूर्वमुखी, नन्दामा दक्षिणमुखी, भद्रामा पश्चिममुखी तथा जयामा उत्तरमुखी घरमा प्रवेश गर्नु उत्तम हुन्छ ।

नयाँ घरमा प्रवेशमा कुम्भ चक्र

वक्त्रे भू रविभात् प्रवेशसमये कुम्भेग्निदाहः कृताः
प्राच्यामुद्वसनं कृता यमगता लाभः कृताः पश्चिमे ।
श्रीर्वेदाः कलिरुत्तरे युगमिता गर्भे विनाशो गुदे
रामाः स्थैर्यमतः स्थिरत्वमनलाः कण्ठे भवेत् सर्वदा ॥६॥

भावार्थः- सूर्यनक्षत्रबाट प्रवेशकालिन नक्षात्रसम्म गनी १ नक्षात्र मुखमा अग्निदाहको ८ र ४ नक्षात्र पूर्वमा स्वामीको घरमा उद्वास, ४ नक्षात्र दक्षिणमा लाभ, ४ नक्षात्र पश्चिममा लक्ष्मीदायक, ४ नक्षात्र उत्तरमा कलह, ४ नक्षात्र गर्भमा नाशकारक, ३ नक्षात्र गुदामा स्थिरता र ३ नक्षात्र कण्ठमा स्थिरता प्रदायक हुन्छन् ।

नयाँ घरमा प्रवेश गर्ने समयमा गर्ने कुराहरु

एवं सुलग्ने स्वगृहं प्रविश्य वितानपुष्पश्रुतिघोषयुक्तम् ।
शिल्पज्ञदैवविधिज्ञपौरान् राजाऽर्चयेद् भूमिहिरण्यवस्त्रैः ॥७॥

भावार्थः- यसरी सुन्दर लग्नमा आफ्नो घरमा चँदुवा, वेदध्वनी, फूलमाला सहित प्रवेश गरी कालिगढ, ज्यौतिष, विधिविधानका जानिफकार तथा आचार्य-पुरोहितलाई जमिन-सुन-गाई-वस्त्र-आभूषणले पूजा गरी तिनबाट शुभकामनाको चाहना गर्नू ।

इति मुहूर्त्तचिन्तामणौ गृहप्रवेशप्रकरणं समाप्तम्

वास्तुपूजाको ८१ कोठा

पूर्व

६१ (ईशान) — ५४ इन्द्र — ५५ अग्नि

४६ चरक्ये(धूम्र), ६२ ब्रह्मा — ५० स्कन्द (रक्त) — ४७ विदारकी (रक्त)

५३.पिलिपिच्छ (पहेंलो) । ६०.सोम (उत्तर)	१. जयन्त (रातो)	२. पर्जन्य (पहेंलो)	३. जयन्त (पहेंलो)	४.इन्द्र (पहेंलो)	५.सूर्य (पहेंलो)	६.सत्य (सेतो)	७.भृश (कालो)	८.आकाश (कालो)	९.वायु (धूम्र)	५१.अर्यमा (कालो) । ५६ यम(कालो) (दक्षिण)
	३२.दिति (पहेंलो)	३३.आप (सेतो)	३.जयन्त (पहेंलो)	४.इन्द्र (पहेंलो)	५.सूर्य (पहेंलो)	६.सत्य (सेतो)	७.भृश (कालो)	३४.सावित्र (सेतो)	१०.पू.षा. (रातो)	
	३१.अदिति (पहेंलो)	३१.अदिति (पहेंलो)	४४.आपवत्स (सेतो)	३७.अर्यमा (कालो)	३७.अर्यमा (कालो)	३७.अर्यमा (कालो)	३८.सविता (रातो)	११.वितथ (सेतो)	११.वितथ (सेतो)	
	३०.सर्प (कालो)	३०.सर्प (कालो)	४३.पृथ्वीघट (सेतो)	४५. ब्रह्मा वास्तुपुष्प,पृथ्वी	४५. ब्रह्मा वास्तुपुष्प,पृथ्वी	४५. ब्रह्मा वास्तुपुष्प,पृथ्वी	३९.विवस्वान (सेतो)	१२.गृहक्षत (पहेंलो)	१२.गृहक्षत (पहेंलो)	
	२९.सोम (सेतो)	२९.सोम (सेतो)	४३.पृथ्वीघट (सेतो)	४५. ब्रह्मा वास्तुपुष्प,पृथ्वी	४५. ब्रह्मा वास्तुपुष्प,पृथ्वी	४५. ब्रह्मा वास्तुपुष्प,पृथ्वी	३९.विवस्वान (सेतो)	१३.यम (कालो)	१३.यम (कालो)	
	२८.मल्लाट (कालो)	२८.मल्लाट (कालो)	४३.पृथ्वीघट (सेतो)	४५. ब्रह्मा वास्तुपुष्प,पृथ्वी	४५. ब्रह्मा वास्तुपुष्प,पृथ्वी	४५. ब्रह्मा वास्तुपुष्प,पृथ्वी	३९.विवस्वान (सेतो)	१४.गन्धर्व (रातो)	१४.गन्धर्व (रातो)	
	२७.मुख्य (रातो)	२७.मुख्य (रातो)	४२.राजयक्ष्मा (रातो)	४१.मित्र (सेतो)	४१.मित्र (सेतो)	४१.मित्र (सेतो)	४०.इन्द्र (रातो)	१५.भृंगराज (कालो)	१५.भृंगराज (कालो)	
	२६.अहि (रातो)	३६.रुद्र (रातो)	२३.शोष (कालो)	२२.असुर (पहेंलो)	२१.वरुण (सेतो)	२०.पुष्पदन्त (रातो)	१९.सुग्रीव (सेतो)	३५.जय (सेतो)	१६.मृग (पहेंलो)	
	२५.रोग (रातो)	२४.पाप (पहेंलो)	२३.शोष (कालो)	२२.असुर (पहेंलो)	२१.वरुण (सेतो)	२०.पुष्पदन्त (रातो)	१९.सुग्रीव (सेतो)	१८.दौवारिक (रातो)	१७.पितर (रातो)	

४९. पूर्व राक्षसी (धूम्र) — ५२. जृम्भक(रातो) — ६३.अनन्त — ४८.पूतना (पहेंलो)

५९.वायु — ५८. वरुण (सेतो) — ५७. निर्ऋति

पश्चिम